

Kab

ЛИТЕРАТУРНА МИСЪЛ

5

ГОДИНА ПЪРВА

1957

СЕПТЕМВРИ—ОКТОМВРИ

ЛИТЕРАТУРНА МИСЪЛ

ГОД. I

кн. 5

ОРГАН НА ИНСТИТУТА ЗА БЪЛГАРСКА ЛИТЕРАТУРА
ПРИ БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

1957

ДВУМЕСЕЧНО СПИСАНИЕ ЗА ЕСТЕТИКА, ЛИТЕРАТУРНА ИСТОРИЯ И КРИТИКА

СЪДЪРЖАНИЕ

Люdmил Стоянов — Нова епоха	3
Христо Радевски — Диханието на Октомври	11
Георги Цанев — Октомврийската революция и българската литература	19
Божидар Божилов — Ехото на Октомври в българската поезия	28
Христо Дудевски — Октомврийската революция и съветската литература по страниците на трудовия печат от 20-те години	42

ТВОРЧЕСКА АНКЕТА

Андрей Гуляшки — Мироглед, метод, стил, жанрово разнообразие	53
--	----

МАТЕРИАЛИ И ДОКУМЕНТИ

Йордан Цонев — Български преводи на романите на Николай Островски, излезли в Съветска Украйна	58
Петко Атанасов — Из историята на българо-украинските литературни отношения	61
Елена Велчева, Велчо Велчев — Страници из живота на П. Ю. Тодоров	67
Надка Попова — Непубликувани писма на Йордан Йовков	85

ПРЕГЛЕД

Николай Лилиев — Впечатления от един конкурс	94
Стойко Божков — Антология на българската поезия на руски език	98
Величко Вълчев — Класикът на българската литература в нов руски превод	102
Цвета Унджиева, Надежда Измирлиева — За изданието на сборника „Червен смях“	107

АКАД. ЛЮДМИЛ СТОЯНОВ

НОВА ЕПОХА

1. Какво биха представлявали Европа и светът без победата на Октомврийската революция? Отговорът на този въпрос би ни дал представа за огромния преход, извършен от народите в тяхното обществено развитие, духовен прогрес, култура, съзнание, живот. В навечерието на 40-годишнината на Великия октомври ние можем да кажем, че светът е навлязъл в нова епоха, коренно различна от епохата на буржоазното господство, и че тя се осъществява в пълната си сила в страните на социализма, на първо място в Съветския съюз.

Какво характеризира тази „нова епоха в световната история“ — както я нарича Ленин — чийто врати разтвори Октомврийската революция? Това е на първо място смяната на буржоазния строй с властта на пролетарската класа, със социалистическия строй. Този колосален преврат, извършен върху една шеста част на земното кълбо, се базирал върху високохуманна идеология — учението на марксизма-ленинизма — чийто крайна цел е изграждането на комунистическото общество.

Революцията бе подготвена теоретически от Ленин, който разви учението на марксизма като теория за борба на пролетариата в периода на империализма и пролетарските революции. Ленин показа гениална предвидливост като теоретик и стратег на революцията, до уточняване деня и часа на нейното обявяване: „Историята няма да прости забавянето на революционерите, които биха могли да победят днес (и сигурно ще победят днес), рискувайки утре да загубят много, рискувайки да загубят всичко“ („Писмо до членовете на ЦК“, 24 срещу 25 октомври 1917 г.).

В обстановката на Първата световна война, когато народите, облечени във военна униформа, се избиваха едни други по бойните полета, изстрелът от крайцера „Аврора“ възвести на човечеството нова правда, възможност за нов, справедлив живот. Победата на революцията бе извоювана от работниците и селяните, от войниците в името на мира, като протест срещу империалистическата война, против господството на помещиците и капиталистите, против робството и насилието. Тя премахна социалните злини от корен, докато революциите в миналото разрешаваха социалния въпрос частично и то в интереса на господстващите слоеве, а масата, трудовият народ си оставаше предмет на безмилостна експлоатация.

Премахването на експлоатацията на човек от човек — тази робска система на капиталистическия строй, система на физически и морален гнет — бе първата голяма крачка в освобождението на работническата класа, която революцията донесе.

Октомврийската революция бе съкрушителен удар срещу старата експлоататорска система, срещу грабителския буржоазен строй. Тя разби из основи хилядолетни традиции на господство и подчинение, вдъхна вяра в сърцата на народните маси за по-добър, достоен човешки живот. Бурята на Октомврийската революция развя вехтите предубеждения на частно-собственическия мироглед, разби идеалистическите и религиозни вериги на мисълта, издигна достойнството на човека-борец и на човека-строител. Тя постави пред новия човек принципа на труда като принцип на социалистическия живот, като оправдание на живота по пътя на идеала. Създаден бе новият морал на любовта към труда, като любов към народа и родината, като знаме на обществения живот.

Великият октомври разкри пред човека, пред най-широки маси възможност за участие в обществения живот, за израстване на нови дарования от народа. Вниманието към милионите обикновени хора, към техните нужди, стремежи, възпитание, образование, бъдеще, легна в основата на съветската културна политика.

Характерна черта на новата епоха е отпадането на чувството на национална омраза. Международната солидарност на хората на труда, на физическите и умствени работници е решаваща сила в борбата с буржоазната реакция, с империалистическите домогвания и агресивни войни. Непокколебимата солидарност например в борбата за мир, лозунг, издигнат още в първия ден на революцията, солидарност на милиони, създаде истинско безпокойство в лагера на империализма.

Срещу Октомврийската революция и нейното мирно развитие бе създадена интервентска коалиция от 14 империалистически страни с цел да бъде смазана младата Съветска република, да бъдат унищожени завоеванията на революцията. Нападнат от германски интервентски армии от запад, английски — от север, японски — от изток, французки — от юг, руският пролетариат заедно с бедното селячество под ръководството на Ленин и Комунистическата партия на Съветската страна, разбиха, разпокъсаха окръжението, изтласкаха интервентите от територията на страната и започнаха да полагат основите на новия живот. Едновременно авторитетът и международното значение на първата в света социалистическа държава нарастваше, ролята ѝ в историческото развитие на света се утвърди.

Примерът на Октомврийската революция отекна с вълнение и надежда сред милионите съзнателни пролетарии в капиталистическия свят. Той се връза неизличително в съзнанието особено на колониалните народи, които видяха в него пример и за себе си, възможност за освобождение от веригите на колониалното робство. Фактът, че в някои капиталистически страни комунистическите партии днес играят значителна роля в обществения живот, че цяла редица зависими и поробени народи в Азия и Африка отхвърлиха по революционен път чуждото иго, най-добре разкрива ролята на Октомври в създаването на новия дух и новата епоха.

Защита младата Съветска република от хулите и клеветите на световната реакция намери в лицето на съзнателните работници в Европа и Америка. Работническите организации на докери, железничари, войници отказваха да пренасят оръжие, а френският експедиционен корпус в Южна Русия се разбунтува. На този фронт застанаха всички честни хора, писатели като Ромен Ролан, Анри Барбюс, Мартин Андерсен Нексъ, Бернард Шоу и други.

2. Четиридесет години не са голям период, но извършеното през това време поразява със своята изключителност. Икономическото изграждане на Съветския съюз, капиталното строителство, колективизацията на земята са грандиозни решения, които са възможни само при социалистическия строй.

Този най-труден период в изграждането на социализма е отразен в мероприятия, които поразяват въображението, защото нямат равни на себе си в човешката история. Една от най-значителните задачи бе издигнатата от Ленин проблема за електрификацията на страната, пред която европейската реакция постави безброй въпросителни. Днес по производство на електрическа енергия Съветският съюз заема първо място в Европа и второ място в света.

Едновременно бе сложен проблемът за стоманата, основен продукт в машиностроенето, не по-маловажен от въпросът за електрификацията. Днепрострой, Урал, новите рудни находища и новите градове в Сибир, идеализмът на младежта (виж „Как се каляваше стоманата“ от Н. Островски), трудовият героизъм на съветските хора — будеха удивление в човешкия ум.

Омразата на старите консервативни среди в Европа, реакционните партии и империалистически концерни, уплашени за своите печалби и власт, застрашени от бързия възход на Съветската страна, потърсиха в италианския фашизъм, в германския нацизъм и хитлеризъм, в японския империализъм свои естествени съюзници, черния авангард срещу страната на социализма.

Внезапното разбойническо нападение на фашистка Германия постави съветските народи и Комунистическата партия на Съветския съюз, Съветската армия пред тежки задачи. Започна Великата отечествена война на Съветския съюз.

Победата на съветското оръжие при Сталинград бе повратен пункт в развой на войната. „Мълниеносната“ война на Хитлер се превърна в непрекъснато поражение. Историята на Наполеон се повтори при многократно по-сложни и трагични обстоятелства.

След като освободи Полша, Румъния, България, Унгария и Чехословакия, Съветската армия атакува Берлин и заби на върха на опожарения райхстаг знамето на победата.

Втората световна война завърши с неизмеримо разширяване на орбитата на социалистическата система, в която влязоха народнодемократическите страни и малко по-късно — многомилионният Народен Китай.

3. Всички събития, малки и големи, през тия четири десетилетия намериха ярко отражение в произведенията на съветските писатели, в съветската литература.

Значението на съветската литература израсна от самите произведения на писателите, от социалистическото съдържание на творбите, от техния социалистически реализъм. Тя се наложи като високоидейна, напредничава литература, защото, продължавайки традициите на руската класическа литература, нейния хуманизъм, вяра в човека, борба за социална правда, издигна на по-високо равнище идейните ѝ и художествени изисквания, постави проблемите за героизма, за новия човек, за социалистическата култура. Строителството на социализма стана нейна основна тема и неин основен метод — социалистическият реализъм.

М. Горки определяше задачата на съветските писатели не само като критика на старата действителност, а като изучаване, оформяване, изобразяване и заедно с това — като утвърждаване на новата действителност. Това са, разбира се, общи линии, общи положения, през които писателят трябва да намери свой път към живота и неговото многообразие.

Така например началният, „преходен“ период след Октомврийската революция с неговите трудности и сложност не е достатъчно ярко отразен в поезията. Поети като Полетаев, Александровски, Садофьев, Санников не успяват като че ли да почувствуват силата на новото (дори толкова колкото Блок и Брюсов), да покажат промените в бита и душите на тогавашното поколение.

Владимир Маяковски бе поетът, който пръв се включи в партийната литература, т. е. в самия водовъртеж на живота, в културното строителство. Значението на Маяковски в този период е в това, че той не се явява само апологет на новия живот, а се отнася критически към него, към хората и техните грешки, еснафски морал, буржоазно наследство, лошо възпитание, бюрократизъм (в такива творби като „Баня“, „Клоп“, „Прозаседавшияся“, „Помпадур“, „Плюшкин“, „Сплетник“, „Подлиза“, „Ханжа“ и други).

Приемайки революцията, Маяковски застана в авангарда на нейните защитници и апологети. Тя бе за него не само дълбоко правдива от социално и морално гледище, но и исторически оправдана, велика пред бъдещето. Той я нарече „благословена“.

Маяковски показва преди всичко образа на Ленин в поемата „В. И. Ленин“, което беше закономерно, показател на развитието. Смъртта на Ленин не е край — тя „стана най-велик комунист-организатор“, перспектива към бъдещето:

Ленин е и днес
от живите по-жив —
наше знание,
сила
и оръжие.

Силата на ума, на волята, на организаторския гений на Ленин остават. Остават неговите трудове, възпитаната от него огромна армия от строители. Остава създадената от него Съветска държава — образец на бъдещото развитие на човечеството.

Маяковски показва любовта на съветския народ към Ленин и неговата велика памет. Той отъждествява делото на Ленин с партията:

Партията, Ленин —
те са близнаци-братя:
за майката-история
кой ще е по-ценен?

В лицето на Маяковски Съветската страна намери най-възторжения си певец. Той с гордост се провиква, че е „гражданин на Съветския съюз“. Той казва:

Родината славя,
каквато е днес,
но трижди,
каквато ще бъде.

В цялата му поезия звучи като вълшебен рог апотеозът на родината „каквато ще бъде“. Въпреки трудностите и хилядите спънки, с които се бори, Маяковски живее с бъдещето като съвременник:

Чувствувам се
като завод съветски,
що изработва щастieto.

Това чувство у него е неизменно — да живее и се радва заедно с успехите на страната и народа, с видимото израстване на новия живот.

В края на двайсетте и началото на трийсетте години българската интелигенция следеше възхода на Съветската страна главно чрез съветската литература, чрез произведенията на писатели като Алексей Толстой, Михаил Шолохов, А. Фадеев, Ф. Гладков, А. Серафимович, В. Катаев, К. Федин, чрез поезията на Н. Тихонов, А. Жаров, П. Тичина, Е. Багрицки, М. Рилски, М. Светлов. . . Фашизмът издигаше стена по отношение на съветската книга, макар че не можеше да спре идеите, които идеха от нея и завладяваха умовете.

Такива майстори на художествената проза като М. Шолохов, А. Толстой бяха учители на младото прогресивно писателско поколение у нас. Епопеята на „Тихият Дон“ увличаше с богатството на човешки конфликти, с жизнената правда, с необикновените картини на природата.

В „Разораната целина“ М. Шолохов разкрива противоречията на новото село.

Характерна черта на съветската литература е братското ѝ отношение към литературите на другите съветски народи.

В по-късния, който бяхме нарекли втори период на съветската литература, писателите засягат теми от индустриализацията — „Соть“ от Л. Леонов, „Енергия“ от Ф. Гладков, „Хидроцентрал“ от М. Шагинян, „Люди из захолустья“ от М. Малишкин, „Время вперед“ от В. Катаев и други.

Приносът на съветските писатели за победата на Отечествената война е неотделим от общите усилия на народа, от неговия патриотизъм и героизъм, от социалистическия хуманизъм и интернационализъм. Войната отне живота на двеста четиридесет и двама писатели, между които А. Афиногенов, А. Гайдар, И. Уткин, Ю. Кримов, В. Ставски, Е. Петров и други — велик паметник на саможертвата в името на родината, на човешката правда.

Съветските писатели рисуваха войната от социалистически позиции, разкриваха зверското лице на врага, показваха героичния образ на съветския човек, укрепваха чувството на братство у съветските народи, ролята на Съветската армия като армия-освободителка от игото на фашизма. Съветските писатели показваха моралното падение на германската фашистка армия и особено на германското главно командване, разкривайки жестокостите на гестаповците, масовите хекатомби на съветски, хора отвлеченията в концлагери и други.

Произведенията, създадени в предшествувания период, за които бе дума по-горе, и такива от военния период като „Василий Тьоркин“ от А. Твардовски, „Зоя“ от М. Алигер, „Непокорените“ от Б. Горбатов, „Пулковский меридиан“ от В. Инбер, новите твърби на А. Толстой, И. Еренбург, Ф. Гладков, Л. Леонов, патриотичната, проникната с дълбок хуманизъм поезия на Н. Тихонов, К. Симонов, М. Исаковски-А. Сурков — показваха съветската литература като ръководна, дълбоко,

идейна, художествено уплътнена, обвинителка на стария свят, огледало на новата социалистическа епоха.

Двайсетият конгрес на КПСС разкрепости някои закостенели догми в практиката на съветската литература и критика, догми, които възпираха нейния разцвет, нейното многообразно развитие, жанрово и стилово богатство, заедно с неправдивото разкриване на жизнените конфликти (така наречената „безконфликтност“), с лакирането на действителността, с опростеното разбиране на творческия живот. . .

4. Решенията на XX конгрес на КПСС, заедно с ликвидацията на последиците на култа на личността, бяха връщане към духа на Октомврийската революция, към ленинските норми на мислене и действие, към нейните световно-исторически задачи.

Решенията на XX конгрес на КПСС бяха израз на съветската демокрация. Такова решително отричане на неправилни методи и грешки е немислимо в никоя капиталистическа страна, нито сега, нито кога и да е в миналото, в абсолютната монархия или в буржоазната република.

Октомврийската революция, по мисълта на Ленин, трябваше да утвърди демокрацията не за едно само привилегировано малцинство, а за целия народ. „Само комунизмът е в състояние да даде наистина пълна демокрация“ — писа той в „Държавата и революцията“.

Днес светът е разделен на два противоположни лагера — социалистическият — възходящ, и капиталистическият — нисходящ: по логиката на историята обаче тия два лагера са принудени да живеят съвместно, в мирно съжителство, както настоява здравият разум или във взаимно унищожение, както проповядват апостолите на войната.

Известно е, че първият декрет на съветската власт на другия ден след Октомврийската революция беше декретът за „справедлив демократичен мир“. Но ето и до днес капиталистическите правителства продължават своята политика на насилие и войни.

Нека приведем думите на Ленин за „силата“ и „слабостта“ на държавите: „Сила по буржоазна представа имаме, когато масите вървят сляпо на кланицата, подчинявайки се на заповедта на империалистическите правителства. Нашето понятие за сила е друго. По наша представа държавата е силна със съзнателността на масите. Тя е силна тогава, когато масите всичко знаят, за всичко могат да съдят и във всичко вървят съзнателно“.

В какво се изразява демократизмът и свободата на социалистическия строй? Съзнателното участие на масите в изграждането на социализма ги издига на все по-високо научно и културно равнище, обогатява тяхното обществено съзнание, разкрива им хоризонтите на бъдещето.

Възможна ли е например в капиталистическия свят такава свобода на антивоенната пропаганда, каквата съществува в страните на социализма? Във всяка капиталистическа държава такава пропаганда се смята „оскърбление на мундира“ и се наказва със затвор и дори със смърт. Този контраст е поразителен и той има своето обяснение. Империалистическите войни са грабителски и завесателни, въпреки различните етикети на „патриотизъм“, „национална гордост“, „свещена клетва“ и прочие, и този техен хищнически и незаконен характер трябва да се скрие от ония, които жертвуват кръвта си, т. е. от народните маси, да се измамат те и се хвърлят в ада на войната. — За чии интереси? —

На същата тази буржоазия, която като Пилат, си измива след това ръцете, за да се готви за нова война.

Социалистическият свят е миролюбив. Рожба на Октомврийската революция, на нейния велик хуманистичен идеал, Съветският съюз се бори неизменно за мир, против всякакви замисли за война от лагера на империализма, за мирно съжителство на държавите с различен социален строй. Неговата политика е „антивоенна“, политика на мир, защото войната не разрешава спорните въпроси, а напротив, създава причини за нови войни. Тук не става дума за „оскърбление на мундира“ и други буржоазни измислици, не става дума за слабост, а за най-същественото — за живота на цялото човечество, застрашен от една нова световна война.

Борбата с буржоазната идеология е борба за съществуването и бъдещето на човешката култура, за мирния живот на поколенията. Политиката на империалистическите държави е сляпа и изостанала, тя се влачи в опашката на събитията, без да ги предвижда. Тя си представя „комунистическия свят“ по-черен от дявола, по-опасен от огъня. Дипломатията на империализма не се гнуса от езуитското правило „целта оправдава средствата“ — напротив, тя не се спира пред най-долни средства за подривни действия: предателство, подлост, измама, убийство. . . Макиавели и Фуше са надминати в неизмерима степен.

Октомврийската революция сложи начало на системно разобличаване и разгровяване на буржоазната идеология, на капиталистическата система и на политиката на империализма. Разкрити са духовната нищета, моралната оскъдност, овехтялостта и бръчките, склерозата на този някога млад организъм.

5. Новата епоха, в която навлиза човечеството, за разлика от атмосферата на империализма, прекрачва далеч в бъдещето, както — ако е позволено подобно сравнение — епохата на европейското Възраждане изпреварва и оставя далеч зад себе си Средновековието с неговия догматизъм и схоластика, с неговите вещици и клади.

Епохата на социализма, в чието изграждане участва почти една трета от населението на земята, е динамична, вдъхновена, новаторска. Тя издига човека от положението на експлоатирана до вчера единица в съзнателна личност, пред която са открити неограничени възможности. Октомврийската революция прие, съгласно учението на Ленин, най-ценното в културата, науката и изкуството, създадено от човешкия гений, като свое законно наследство. Какво следваше по-нататък? Преоценка на всички ценности, създаване на новия човек и новия комунистически морал. Училища, университети, образование за най-широки народни маси. Строителство, изобретателство в планетарен мащаб. Човекът в центъра на грижите. Литературата, изкуството — за народа. Науката — в служба на живота.

Днес, когато светът следи с трепет огнения път на спътника на земята, създаден от съветския научен опит, може ли да има съмнение, че Октомврийската революция е дала резултати с общочовешко значение?

Може ли да има съмнение, че ние стоим пред нови епохални открития, които ще изменят картината на света, нашите представи за вселената? Че ние сме изправени пред техническа революция, която ще обезоръжи подпалвачите на нови войни?

Не може да има никакво съмнение, както не може да има съмнение, че издигнатият от Октомврийската революция лозунг за мир между народите днес е завладял съзнанието на по-голямата част от човечеството. Народите настояват за забрана на оръжията за масово унищожение, за частично и общо разоръжаване. И няма съмнение, че народите жестоко ще накажат ония правителства и ръководители, които биха хвърлили факела на войната, за да сеят атомни и водородни бомби над мирни села и градове, да избиват деца и жени.

Октомврийската революция пробуди от вековен сън колониалните народи в Азия и Африка, които днес последователно се борят за укрепването на своята независимост, срещу домогванията на американския империализъм чиито завоевателни планове целят светвно господство. Господство на силата, на агресията.

Октомврийската революция укрепи достойнството на човека на труда, вдъхна му чувство на гордост, на творец на нова епоха. Революцията укрепи международната солидарност на работническата класа и на всички честни хора, чийто пристъп днес възпира войнолюбивите замисли на агресорите.

Новата епоха, на която сме съвременници, побеждава с идеите, заветвани от Великия октомври, с героизма на хората, отдали живота си, труда си във великата борба за осъществяването на тези идеи, едновременно и наши идеи и наша борба, идеи и борба на целия социалистически лагер, на цялото трудово човечество.

От първия ден на революцията в своето мнозинство българският народ застана на страната на младата Съветска република, а в лицето на своята славна Комунистическа партия даде неизброими жертви за тържеството на правдата и справедливостта, на великата и неугасима българо-съветска дружба, на спасителната вяра в пътеводната роля на Съветския съюз.

Поклон пред безсмъртното дело на Великата октомврийска социалистическа революция!

ХРИСТО РАДЕВСКИ

ДИХАНИЕТО НА ОКТОМВРИ

Ако някой писател, особено от нашето поколение, каже, че Октомврийската революция с нищо не е засегнала неговото гражданско битие и писателската му работа, то значи, че този писател е мъртво роден. Но струва ми се, че такъв писател няма. Всеки от нас по свой начин възприе Октомврийската революция и всеки по свой начин е възприемал, учил се е и се учи от културата на родената от революцията Съветска държава.

Аз се мъча сега да си спомня цялото разнообразие от мисли, впечатления, преживявания и представи, които октомврийските събития и развитието на Съветския съюз са предизвиквали, предизвикват и до ден днешен у мене. И много е трудно да систематизирам всичко и да го разкажа. То е сложно като самият живот. Всъщност, откак съм станал съзнателен гражданин, всичко, което направи революцията, е в центъра на моя живот, защото то е същността на движението, в което съм израснал.

Но всичко стана постепенно, с много кривуличения, лутания и съмнения.

Когато Великата октомврийска социалистическа революция избухна, аз бях ученик в долните класове на гимназията. И не само поради възрастта си, но и поради средата, в която живеех, не разбирах какво става, всичко за мене беше някакъв хаос, нещо, което става някъде в света и което няма никакво значение за моя живот. . . Ние се събирахме в нашите ученически квартири, развивахме хлапашки философии по различни въпроси, но към революцията нямахме определено отношение. Нямаше кой да ни внуши това отношение. Само един възрастен ученик, пуснат от фронта по някакъв параграф за ония, които искат да продължат образованието си, ни обясняваше значението на събитията и ни казваше, че болшевиките, които носят правдата, ще победят. Но за нас това беше малко разбираемо, дори тревожно, защото както той ни представяше работата, у нас се създаваше впечатлението, че България я очаква някакво нашествие. Един от нас дори тревожно питаше кога ще дойдат „богослужинките“.

После, когато бях в шести клас, за пръв път чух ясно и внушително слово за Революцията. Това слово беше произнесено от нашия учител по литература Калчо Калчев, сега вече покойник, за когото с голямо уважение си спомням. Той ни преподаваше руски език и веднъж ни каза да го учим, „защото идат“. И добави: „Тази революция ще измете тията и след нея вероятно ще се роди нещо ново“.

Един път той ни прочете от един чуждестранен вестник — доколкото си спомням този вестник беше „Л'Юманите“ — отговора на Горки до една дама, която го запитвала: „Какво се случи с този добър руски народ, защо той изведнъж стана кръвожаден звяр?“

На този дамски въпрос Горки отговаря със съкрушителен сарказъм, че такива като нея нищо не са направили да научат мужика на човешко отношение и че много късно се сещат да се питат какво става с него.

Тогаваш аз не запомних точните изрази на писателя, но у мене те оставиха потресно впечатление на нещо силно, убедително и унищожаващо.

Това беше словото на революционния писател, на начинателя на съветската литература.

И когато съзнателно почнах да се занимавам със съветска литература, намерих тази статия на Горки. Тя е поместена в том 23 на тридесетомника, който Госиздат пусна. Статията е озаглавена „По повод...“ и е написана през 1905 г., т. е. през първата руска революция. Горки отговаря на редица пратени до него писма, но най-много се спира върху писмото на даматата. И в „Л'Юманите“, навярно са поместили статията през време на октомврийските събития, за да отговорят, вероятно, на други подобни въпроси, които тогава френската буржоазия е задавала по адрес на руския народ.

По-късно, като ученик в ловешката мъжка гимназия един прекрасен ден в ръцете ми попадна току-що излязлата от печат стихосбирка на Смирненски „Да бъде ден!“ Тази книга така ме завладя, че оттогава до ден днешен Смирненски си остана мой учител в поезията. Там има няколко стихотворения за руската революция и измежду тях най-силно впечатление ми направи стихотворението „Червените ескадрони“. Но тогава аз не бях наясно по много елементарни въпроси на нашата идеология и политика, гледах на света през очилата на Бакунин и двустипието:

С буря, мълния и грохот възвестете гордий поход
на възбунените роби, на червените вълни

предизвикваше у мене възражение. Защо — разсъждавах аз — червените вълни да са спасителни за човечеството, защо да не са черните вълни, т. е. идеологията на анархизма? Един мой съученик, разпален комунист, ме убеждаваше, че поетът не е виновен заедо с червените вълни, защото описва живота, а животът е такъв. Той обаче така ме убеждаваше, че никак не можех да приема неговите доводи.

И все пак руската революция навлизаше дълбоко в съзнанието ми чрез поезията на Смирненски, особено чрез стиховете му, посветени на октомврийските събития. Предубежденията ми не ми позволяваха да се откажа от своите безвластнически разбирания, колкото и нестабилни да са били те, но чувствата и разума ми вече бяха пленени от идеите, които се осъществяваха чрез Октомврийската революция и които разтърсваха издъно стария обществен ред. Тази овладяваща и очистителна сила мене ме увлече главно чрез художествената литература и по-специално чрез поезията. Четенето на теоретическите книги дойде по-късно. У мене то дойде като необходим коментар на това, което ми внушаваше поезията и което ми съобщаваха вестникарските статии. И ст своя собствен опит научих какво неотразимо е възпитателното въздействие на художествената литература, когато тази литература е наистина художествена и здрава идейно.

Когато в 1924 г. се записах студент в Софийския университет и заживях в София, почнах да сътруднича редовно с първите си поетични опити на нашите пролетарски издания и около тях се запознах и сприятелих с Георги Караславов, Ангел Тодоров, Никола Ланков, Тодор Харманджиев, Емил Коралов и др. Ние тогава съставлявахме тъй да се каже най-младата генерация от пролетарски поети и писатели. Дружехме, пишехме, четяхме, декламирахме и споделяхме впечатленията си от новите литературни факти. И тука, в тази среда, широко нахлуваше съветската литература, доколкото това беше възможно при животинската омраза на тогавашния политически режим към всичко, което иде от младата Съветска държава. До нас по различни пътища все пак достигаха съветски книги и ние жадно ги поглъщахме, особено стихосбирките. Много неща пристигнаха и от Запад. Едно берлинско издателство издаваше избрани произведения от съветски писатели и неговите издания сякаш бяха легализирани, тъй като идваха от капиталистическа, т. е. благонадежна страна.

Първите поетични ластовички, които донесоха между нас лъха на Революцията, бяха Александър Блок, Андрей Бели и Сергей Есенин. Поемите на Блок „Дванайсете“ и „Скитите“ ни влияеха с неотразима сила. Спомням си как се разхождахме вечер по снега и декламирахме:

Черный вечер.
Белый снег.
Ветер, ветер!
На ногах не стоит человек.
Ветер, ветер —
на всем божьем свете!

...
Мы на горе всем буржуям
мировой пожар раздуем...
...
Революционный держите шаг!
Неугомонный не дремлет враг!

Тези стихове ни действаха като лозунги. Цялата поема с нейните песенни и груби, и разговорни и призивни стихове влизаше в нашия свят като някакво ново откровение и с революционната си атмосфера, и с художествените си особености. А „Скитите“ действаха просто зашеметяващо. Спомням си с какъв патос др. Марко Темнялов — страстен любител на поезията и автор на хубави стихове — декламираше тази стройна, сурова и внушителна поема:

Миллионы — вас. Нас — тьмы, и тьмы, и тьмы.
Попробуйте, сразитесь с нами!

В тези стихове ние чувствавахме заканата и силата на великия руски въстанал народ, независимо от това, че там се говори за скити и азиатци. Силно действаха върху нас тогава и някои от стихотворенията на Андрей Бели, особено поемата му „Христос възкресе“ На мене тогава извънредно ми допаднаше следното четиристишие от Бели, с което завършва стихотворението „На родината“:

И ты, огневая стихия,
безумствуй, сжигая меня
Россия, Россия, Россия —
мессия грядущего дня!

Този куплет и сега ме вълнува, въпреки резервите ми и към стихотворението, и към творчеството на Андрей Бели.

После дойде Сергей Есенин. Той се харесваше на всички ни, но всеки по свой начин го е приемал и разбирал. За себе си мога да кажа, че възприемах стиховете му като най-дълбоко откровение. Те ми допадаха. Допадаха ми главно, защото възпяваха селската природа, а аз във всекидневния си битие не бях се откъснал от селото. Много от стихотворенията на Есенин знаех наизуст, помня ги и днес и със същото възлнение си ги повтарям. Това, което чувствавах, но не можех да го изразя със своите възможности, виждах го изразено у Есенин:

Тенькает синица
меж лесных кудрей.
Темным елям снится
гомон косарей.

По полям со скрипом
тянется обоз —
суховатой липой
пахнет от колес.

Такива селски природни картини, с които изобилствува поезията на Есенин, са свързани у него с дълбоко патриотично чувство, което винаги ме е поразявало:

Холодной скорби не измерить,
ты на туманном берегу.
Но не любить тебя, не верить —
я научиться не могу.

И по-нататък, макар и по есенински, в религиозен стил, вярата в частието на родината, именно по пътя, който е поела:

О, верю, верю, счастье есть!
Еще и солнце не погасло.
Заря молетвенником красным
порочит благостную весть.
О, верю, верю, счастье есть!

Звени, звени, золотая Русь,
волнуйся, неуемный ветер!

По-сетне, когато животът на партията ме увлече, когато почнах по-сериозно да се занимавам с идейно-политическото си образование, когато почнах системно да изучавам съветската литература, особено поезията, в съзнанието ми се извърши дълбока преоценка на това, от което вчера безрезервно съм се възхищавал. И Блок и Есенин, и особено Бели не са образци в онова направление, по което се развива съветската поезия и в което аз съм се възпитавал. Но тези техни стихове, които имат отношение към революцията, обърнаха нашите погледи натам, накараха ни да се взираме в това, което става в широката руска земя, възбудиха нашия интерес към младата съветска култура. И в това се състои тяхната голяма пропагандистка заслуга. Поне за мене е така.

По онова време група млади писатели бяхме се групирали около списание „Наковалия“, редактирано от Димитър Полянов. Било в редакцията на списанието, било по различни други пътища, ние получавахме сегиз-тогиз съветски книги, обменяхме си ги и споделяхме мислите си върху прочетеното. По-сетне в София имаше няколко представителства

на съветската книжнина и оттам почти редовно се снабдявахме със съветски книги. Само списанията и вестниците трудно проникваха у нас, те бяха забранени. Забраняваха се, разбира се, и по-съмнителните, според цензора, книги. За щастие, цензурните институти, където се упражняваше контрол върху съветската книга, биваха или достатъчно невежествени, или достатъчно подкупни, и много книги, които от тяхно гледище не би трябвало да се допускат до нашия читател, стигаха на пазара. Режимът на получаване съветски книги от време на време се затягаше и тогава почти нищо не се получаваше. Този режим вървеше зигзагообразно, в зависимост от политическия курс в страната. За книги, които — според ценката на цензурните институти имаха опасен пропаганден характер — ние дирехме различни прикрити форми на получаване. . . Така например аз получих стенографския отчет на Втората международна конференция на пролетарските и революционни писатели, която се състоя през месец ноември 1930 г. в Харков, отчетите на редица писателски пленуми в Москва, списанията „Литература мировой революции“ — орган на Международното обединение на революционните писатели — и редица други списания, вестници и сборници. Получавах ги от Виена чрез писателя Ернст Фабри, с когото имах дълга, интересна и завоалирана (в случай че писмата попаднат в полицията) кореспонденция, която за съжаление, с много други документи изчезна. Съветските издания той ми пращаше опаковани в кориците на немски издания до др. Корнелия Фаденхехт, дъщеря на покойния проф. Фаденхехт и жена на починалия през 1935 г. високоталантлив артист и сърдечен другар Порфирий Велков. Полицията обаче откри този и други подобни „канални“ и един прекрасен ден в. „Зора“ писа, че за съжаление някои наши видни общественици са се турили в услуга на комунистическата пропаганда у нас. Намекът беше по адрес на проф. Фаденхехт и др.

Получаваната по този начин литература ставаше още по-интересна и привлекателна за нас. И затова дори и онези стихове, които сега вече не правят такова впечатление, тогава се приемаха от нас като нещо ново и високо. А по същество те наистина си остават новаторски произведения. Системно отношение към съветската литература у нас — аз говоря главно за себе си — още нямаше, защото не за всичко и не редовно бяхме осведомени. Тогава ни Демян Бедни беше ни добре познат, ни Маяковски ни бе достъпен. Една от първите стихосбирки на съветски поет, която попадна в ръцете ми, беше „Ледоход“ от Александър Жаров. Тя беше с предговор от Луначарски и това още повече подигаше литературната ѝ цена в моите очи. Силно впечатление ми правеха такива стихове:

Я — делегат небесной рати
и от весенного ЦЕКА,
Я — солнце — нынче председатель
и на земле и в облаках.

В тази наглед природна картина авторът беше вмъкнал политическия съветски бит. Силно ми действаха на мене политическите стихове на Безименски. Бях научил — помня ги и сега — цели пасажки от поемата „Феликс“, в която се възпява Дзержински:

Пришел человек,
простой человек
и зверинные когти отсек.

Спомням си с какъв ентузиазъм по-късно Вапцаров подемаше тези и други пасажки от тази поема и от други съветски поети. Безименски преди Маяковски и други поети да влезат в писателския ми бит, ме наведе на мисълта за партията като вдъхновена тема за поетично пресъздаване. По онова време беше много известен и цитиран от нас Иван Доронин, чийто глас сетне заглъхна. Аз и досега помня и ми харесват много неговите стихове:

Ех, ты, родина моя советов!
Мать моя — родимая страна!
Хорошо на свете быть поэтом,
напиваться жизнью допьяна.

Първата книга, която даваше ориентация за това, ксето става в съветската поезия, беше издадената от Георги Бакалов студия на Валери Брюсов „Руската поезия вчера, днес и утре“. Тази студия сега е вече, разбира се, съвсем остаряла, тя вероятно има и неправилни постановки и решения на някои въпроси на съветската поезия, но бе написана вещо, убедително и с любов към поезията. Тя ни запознаваше с първите стъпки на съветската поезия и с редица нейни представители. В печата вече се явяваха статии и бележки за отделни факти в съветската литература, почнаха да излизат и преводи на различни разкази и стихотворения. Освен Гео Милевите преводи на Маяковски и „Дванадесетте“ от Блок и преводите на Смирненски от някои поети от „Кузница“, явиха се в български превод: „Христос възкресе“ от Андрей Бели и „Другар“ от Есенин, превод на Николай Хрелков, някои преводи от Полянов на стихове от Демян Бедни и др. Към съветската поезия се прояви интерес не само в прогресивните издания, но дори и сред писателите, които не споделяха идеите на руската революция. Казин беше един от онези пролетарски поети, чиито стихове допадаха на широк кръг писателска интелигенция. Лиризмът, интимната атмосфера, антропоморфизмът и високата стихотворна култура го правеха приемлив за всички. Неговият звучен стих просто с оркестрацията си предава атмосферата на труда, който възпява:

Живей, рубанок, шибче шаркай,
шушукай, пой за верстаком,
чеши тесину сталью жаркой,
стальным и жарким гребешком.

Казин беше и си остава един от моите любими съветски поети. Неговите стихове и сега ме възнуват както ме възнуваха в онези години, когато за пръв път почувствах неговите лирически трепети. И помня много от тези чудни стихове:

Не потому ль к любви вселенской
ревниво льну стихом своим,
что не любим любовью женской,
любовью женской не любим?

Не жду под вечер шум от платья,
а зашумит издадека, —
я жду не женского объятья,
а встречной ласки ветерка.

И, тронут этой ласки встречной,
я рад, что веет ветерок,
что я без ласки человеческой
не одинок, не одинок.

И, полон силы вдохновенной,
я чую сквозь ночную муть,
что грудь вселенной, грудь вселенной
ко мне склоняется на грудь. . .

През 1929 г. група млади тогава пролетарски писатели: Петко Буюклиев, Никола Ланков, Ангел Тодоров, Любен Огнянов-Ризор и др. под партийното ръководство на др. Тодор Павлов, започнахме да издаваме литературния седмичник РЛФ — Работнически литературен фронт. Напоследък мнозина упражняват критическите си пера върху „сектантство“ на този вестник и в тези често и политически, и литературно неграмотни критики има частица от истина. РЛФ обаче, въпреки слабостите си, изигра важна роля за утвърждаване на комунистическата партийност в нашата литература и за популяризиране на съветската литература у нас. Там, в този вестник, ние системно превеждахме съветските поети и давахме редовни сведения за това, което става в литературата на Съвския съюз. Разбира се, доколкото беше възможно при тогавашните условия. Тогава аз се занимавах активно и системно с изучаването на съветската литература. И това се отразяваше върху моята лична писателска работа. Превеждането на съветската поезия на български език за мене е извънредно важно литературно дело. Първо, защото се запознава масовият читател, който не може още добре да си служи с руски и другите езици на съветските народи, с най-прогресивната поезия в света, и второ, защото с превеждането на поезия се показват достоинства и възможностите на нашия език. Превеждането на поезия за мене е пълноценна творческа работа. Разбира се, когато творчески, а не занаятчийски се превежда. Като се трудя над преводи из съветската поезия, аз изпитвам истинска творческа мъка и истинска творческа радост, когато сполуча. Особено сложна и плодотворна школа за мене са Маяковски — за възрастни, и Маршак — за деца. Маяковски отначало, поради незнанието на езика и поради школовката ми в други стилове поезия, не разбирах и никак не можех да си представя, че един ден ще го превеждам. Но колкото повече прониквах в неговия поетичен свят и в творческата му лаборатория, толкова повече ме привличаше. И навярно до края на живота си няма да се откажа да превеждам неговите стихове. Той за мене е голямо изпробване на поетичните възможности на преводача.

Друг поет, който с голямо увлечение съм превеждал и превеждам, е Маршак. Оригиналната простота, яснотата и остроумието на неговия стих ме плени още с прочитането на първата му книжка. И аз веднага се зах да го превеждам. Според мене той е жив класик на световната поезия за деца. През време на фашизма преведох няколко негови поемки, между които „Поща“ и „Пожар“. Те бяха издадени от Добромир Чилингиров. Тогава детската литература минаваше през тежко цензурно менгеме в министерството на просветата. Това менгеме беше особено бездушно към онези произведения, в които миришеше на нещо прогресивно. И въпреки това Маршак мина през него. Цензорите от министерството не можеха да намерят основание да спрат неговите произведения.

В периода от 1930 година до 9 септември 1944 година, когато биваше възможно да се публикува, аз непрекъснато превеждах съветска поезия и проза. Това правех по-голяма част от нашите прогресивни поети и всеки от тях може интересно да разкаже какво е научил от съветската

поезия и от преводаческата си работа. Аз говоря само за себе си, защото не правя изследвания, а пиша спомен. А изследване трябва да се направи. То ще покаже как нашата прогресивна поезия след Октомврийската революция се развива под влиянието на Октомври и събитията, които станаха след него и как в българската поезия от онова време до днес тон даваше именно прогресивната струя в тази поезия. Влиянието на съветската поезия върху нашата е много сложно и разнообразно, то е често външно незабележимо. Но ако се направи сериозен, дълбок анализ на поезията ни от почти половин столетие насам, ще се види, как благотворно ѝ е влиял очистителният пролетен вятър на Октомврийската революция.

Сега, когато в Съединените щати, на Запад и за съжаление в някои социалистически страни се публикуват вулгарни отрицания на съветската литература, аз се чувствам лично оскърбен, засегнат в най-съкровения си външен. Сякаш посягат, сякаш мърсят някаква моя светиня, оплюват моята вяра, рушат онова, в неплуклатимата здравина на което съм се възпитавал. И съм дълбоко убеден, че самият живот, самият по-нататъшен развой на тази литература жестоко ще опровергае онези, които сега хвърлят кал и камъни върху нея. Своите слабости тя без помощта на такива „критици“ ще преодолее. Защото пътят, по който върви, е единствено правилният път за революционната и социалистическа литература. На дъното на всяко отрицание на съветската литература, на дъното на всеки опит да се направи ревизия на социалистическия реализъм стои просто омраза към идеите на марксизма-ленинизма или разклащане на убеждението в правотата на тези идеи. Колкото и да се прикрива това зад разни уговорки, то е така.

Влиянието на съветската литература и на нейния метод трябва не да се неутрализира с разни замъглени уговорки, а да се организира и творчески да се използва. От това нашето литературно развитие само ще спечели, както — и това е безспорно — е печелило досега.

ГЕОРГИ ЦАНЕВ

ОКТОМВРИЙСКАТА РЕВОЛЮЦИЯ И БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА

Влиянието на Великата октомврийска социалистическа революция в България има широка основа — много по-широка, отколкото е в другите страни, включително и славянските. Освен общите причини, свързани с историческия момент, тук действуват и редица специфични обстоятелства. И най-важното от тях е особеното място, което е заемала винаги у нас руската литература. Нейното влияние — както впрочем и на цялата руска култура — върху българския обществен, културен и литературен живот от Възраждането до днес не подлежи на никакво сравнение — толкова голямо, толкова естествено и дълбоко, толкова плодотворно е то. За нашите читатели руската книга иде веднага след българската, дори върви редом с нея. Възприемането ѝ като близка, своя, се улеснява не само от факта, че най-голямата част от българските обществени и културни дейци са руски възпитаници, но и от обстоятелството, че руският език е бил винаги задължителен предмет в нашите средни училища — против това не посмя да се обяви дори фашистката власт. Българският интелегент е могъл в миналото, както може и днес, да чете свободно произведенията на руските писатели в оригинал. Да не говорим вече за това, че почти всичко ценно в литературата на великия братски народ е било превеждано веднага на български език.

Интимната връзка между руската литература и българската се обуславя не само от близостта на езика и племенното родство, но и от историческите съдбини на нашия народ, който дължи на русите своето освобождение от чуждо иго.

Разбира се, нашето литературно и културно развитие се определя от развитието на нашата обществена действителност, проблемите изникват на родна почва. Но методите и средствата за идейното осветление и художествено отражение на тая действителност, начините за разрешаване на проблемите нашите общественици и писатели си изработват в голяма степен с помощта на прогресивната руска обществена и литературна мисъл.

Ето защо, когато избухна Великата октомврийска социалистическа революция, нейните идеи съвсем естествено, по най-прекия път, стигнаха до съзнанието на нашия народ, който беше изпитал всичките тежести на антинародната война и катастрофата след нея. Нищо по-естествено нямаше от това — Октомврийската революция, станала в братска славянска Русия, да раздвижи и поведе към подвизи българския работник, да насочи мисълта на българския интелегент, да вдъхнови българския писател. Народните маси у нас в края на Първата световна война и след нея бяха

вече революционизирани. Делото на руските работници и селяни, които взеха своите съдбини в собствените си ръце, беше пример и за българския народ. Събитията от 1918 г., Владайското войнишко въстание, широкото влияние на Партията на тесните социалисти, която скоро се преименува в комунистическа, земеделското движение — всичката тая повишена и организирана активност на масите свидетелствува за ново социално съзнание, за нова обществена атмосфера, която се отрази и в литературата. Българският народ отпрати своя поглед, изпълнен с надежди и възторг, към Съветската страна още от момента, когато избухна социалистическата революция, и следеше нейния ход с напрегнато морално съучастие.

Въздействието на Октомврийската революция не беше само в обществения живот — то се изрази особено ярко и в българската литература. Идеите на Великия октомври, подети и от нашата комунистическа партия, запалиха съзнанието на редица български писатели. Влиянието на тия идеи се разшири после чрез художествените възплъщения на новата съветска литература, която започна да прониква у нас. Всъщност това е старата традиционна връзка между българската литература и руската, само че сега влиянието е изпълнено с ново съдържание. Това е исторически нов етап от руското влияние у нас — етап, чийто характер се определя от идейните начала, осъществени от Октомврийската социалистическа революция.

Нека си припомним някои черти от състоянието на българската литература в оня момент. През време на империалистическата война българската литература в огромната си част беше заразена от великобългарски шовинизъм. Изразители на великобългарски стремежи станаха и някои от представителите на демократично-реалистичната литература, които се отклониха от своята основна линия, а след катастрофата почувствуваха идейната криза. Това чувство бе изразено с особена яснота от Иван Вазов, който изповяда искрено: „Разгром на моя свят дочаках! Паднах...“ („В съсиците“, 1919). Това бе разгромът на великобългарските идеали. Певци на тия идеали през войната бяха и представителите на символизма, който показва тогава най-ярко своята буржоазно-реакционна същност. След националната катастрофа (1918) символизмът — продължение на буржоазния индивидуализъм, в засилена упадъчна форма — изразяваше крайния упадък на буржоазния идеен свят и на буржоазната литература. В светлината на революционните събития реакционността и пълната отчужденост на символизма от живота на народа станаха очевидни и за някои от самите негови представители, които започнаха един по един да го напускат. Като школа със значително до тогава влияние в поезията, той беше ликвидиран. Срещу него и в борба с него продължаваше да се развива критическият реализъм — макар да бе стеснил своя обсег и да не беше тъй последователен, какъвто бе например през 90-те години на миналия век. Срещу символизма и останалата реакционна литература се издигаше в остра борба и пролетарската революционна литература, чието начало бяха сложили през 90-те години Д. И. Полянов — в поезията и Георги Кирков — в художествената проза. Пролетарската литература — най-прогресивното течение в демократично-реалистичната българска литература — поде и продължи Христо Смирненски, за да се издигне внушително като вестител на нов свят срещу загиващия свят на капитализма, като представител на нова поезия срещу упадъчната буржоазна поезия.

И ето в тоя момент идейното влияние на Великия октомври, проникнало в нашия обществен живот, засегна и българската литература. То се

прояви в двойна форма — от една страна, помогна на някои установени вече поети, оформени още преди 1917 година, да се освободят от старото, от друга — озари пътя на редица съвсем млади поети, които в неговия революционен въздух израснаха с ново колективистично съзнание и революционен светоглед.

Под въздействието на българската обществена действителност и под влиянието на Октомврийската революция, някои от представителите на символизма — ония, които бяха запазили някакви връзки с живота — осъзнаха ясно несъстоятелността на тая школа и преминаха кой по-рано, кой по-късно, на реалистични и революционни позиции. Те разбраха, че поетиката на символизма е изгоряла окончателно в огъня на революцията и потърсеха и ново съдържание, и нови средства за поетичен израз. Аналогичен процес беше се извършил и в самата Русия. Теоретикът и водачът на руските символисти Валерий Брюсов премина на страната на революцията, възпя я в много стихотворения и дори стана член на Болшевишката партия. Александър Блок също така утвърди революцията в своята поема „Дванайсетте“. Дори Андрей Бели се опита да я възпее по свой особен начин в поемата „Христос възкресе“. А Брюсов и Блок бяха учители на нашите символисти. У нас техните последни прояви бяха известни.

Обновителният дъх на Октомври засегна най-напред Христо Ясенов. Преди да се преустрои като поет, той мина като гражданин в редовете на комунистическата партия и стана неин активен член. Когато в 1921 година издаде своята стихосбирка „Рицарски замък“, той обяви в предговорна бележка, че тя представя отминат, преодолян от него етап. Макар да си служеше с известни остатъци от поетичния език на символизма, той се вдъхновяваше вече от революцията. Но в нея той вижда преди всичко рушението на старото, очистителния пламък („През гранитните огради“) — както това е и в „Дванайсетте“ на Блок. Специално Октомврийската революция Ясенов възпява в стихотворението си „Петроград“, нахвърлено или поне замислено още в 1917 година, но печатано през 1920 г. То представя пламенен възторг от първата съветска столица, която отблъсна обкръжаващите я няколко пъти контрареволюционери и с героизма на своите работници спаси революцията. Поетът чувствава своето единство със защитниците на Петроград. Ясенов не може да се развие по-нататък като революционен поет, тъй като бе убит от фашистите (1925).

Отражение на Октомврийската революция има и в стиховете на Емануил Попдимитров — поет като Ясенов с противоречиво творчество, увлечен от символизма. Всред неспокойната следвоенна обстановка той се вдъхнови от борческия патос на революционните маси. Той написа между другите произведения и поемата „Русия“ (1920), в която възпява руския народ по маниера на Андрей Бели („Христос възкресе“) — все още със символистични похвати и религиозни образи, с много разсъждения, но и с нова вяра в бъдещето на света. Но тук той възпява и Октомврийската революция — пожара, който мята тревоги и искри „в сърцето на влажния Лондон, в суетни Париж“. Съзнал нейното световно значение, той говори за нея и на друго място — в поемата си „Българския народ“ (1921): отбелязва се, че нашият народ е загледан в „Северний странен пожар“ — намек за големите надежди, които Октомврийската революция възбуди у нас. Нещо повече: поетът вярва, че под нейно влияние и в нашата страна ще тръгнат „апостоли кървави“ да вестят свобода и братство. Окрилен от нови надежди, той заявява, че отива при народа, там где то димят барикади, готов да принесе живота си в жертва („Съдба“).

Ако на някати български символисти след Първата световна война Великата октомврийска революция упражнява въздействие направо, като обръща погледа им към народа — на други от тях тя влияе чрез новата култура, която създава, и по-специално чрез новата съветска литература. Тук трябва да се подчертае, че и по-рано, преди 1917 година, българските обществени дейци и писатели се влияеха преди всичко от прогресивната, революционно демократичната, реалистичната руска литература. Но това, което по-рано бе мечта, което се жадуваше, — сега бе осъществено от Октомврийската революция и отразено в съветската литература, която не само наследи най-ценните и благородни страни на класическата руска литература, но ги и разви в нова посока — посоката на социалистическия реализъм. Българският читател — а това важи особено за писателя — познаваше добре словото на класическата руска литература, но пред него сега, в съветските книги, зазвучаваше нов руски език, езикът на Октомврийската революция, който вълнуваше с актуелни, революционни настроения, който зовеше към борба, който импулсираше към действие. От страниците на съветските художествени произведения ни заговориха ония, които осъществяваха новия свят на социализма. Съветската литература, изразила и възплътила идеите на Октомврийската революция, оказва възродително въздействие върху писатели, които бяха привърженици на упадъчни течения, но които бяха чувствителни към обществените събития и търсеха постоянно нови пътища.

Тъкмо такъв е случаят с Гео Милев — една от най-интересните личности в българската литература след Първата световна война. Индивидуалист в своите философски схващания, експресионист и символист в естетическите си убеждения и в поетическата си практика в първите години след войната, той търсеше упорито нов път за българската литература и се развиваше непрекъснато към все по-прогресивни позиции. Макар че общата линия на индивидуализма и субективизма продължава почти до края на редактираното от него списание „Везни“ (1919—1922) — през периода на това списание се долавя и развитието на редактора. Дъхът на живота започва скоро да се чувствава, напорът на събитията оказва своето въздействие. Влиянието на Октомврийската революция засяга и Гео Милев. Но, както се каза, това влияние иде чрез литературата. Във втората годишнина на „Везни“ Гео Милев помества част от своя превод на поемата „Дванадесетте“ от Александър Блок, която издава изцяло и в отделна книга. А по случай смъртта на автора той пише статия, която е показателна най-вече с това, че Гео Милев приема руската революция. Той пише: „Русия, превърната в символ, която пламти днес пред нас — страшна и бурносна, и с п а с и т е л н а“ (к. м.). Особено въздействие му оказва Владимир Маяковски със своя революционен патос и художествена сила. За него Маяковски е „поета на руската революция“, той превежда неговата поема „Сто и петдесет милиона“ и други стихотворения, влияе се от него. След това под въздействието на комунистическото движение и особено на Септемврийското въстание и неговото поражение Гео Милев поема определено пътя на революцията, който го доведе до поемата „Септември“ (1924) — най-героичния жест на българската поезия в оня момент. Жест, за който авторът заплаци с живота си — на другата година фашистите го убиха зверски (1925). В прогресивния развой на Гео Милев голяма роля играе поезията на Маяковски.

Под влиянието на съветската литература и култура изобщо друг един от видните представители на символизма, Людмил Стоянов — чисто съз-

нение бе разтревожено от събитията, свързани със Септемврийското въстание — след 1926 година постепенно се освобождава от старите индивидуалистични разбирания, докато застава най-после твърдо върху позициите на реализма и революционната идеология. Съветският съюз, социалистическото строителство, съветската култура стават обикната тема и на неговата публицистика, и на неговата поезия до днес.

Христо Ясенов, Гео Милев, Людмил Стоянов — това са поети, които изживяха важна еволюция под влиянието на Октомврийската революция. Те дойдоха от отвъдния бряг, от брега на индивидуализма, при народа, който стана герой на тяхната поезия. А при народа отдавна стоеше, още от началото на своята дейност, първият пролетарски поет — Димитър Полянов. Той бе писал много за бъдещето, за социалната революция. И когато тя дойде в Русия, той я посрещна с възторг, като изпълнена мечта, като постигнат идеал („Ний идем“, 1918; „Съдът на безсмъртните“, 1919 и др.).

Но най-въдхновенният у нас поет на Октомврийската социалистическа революция е Христо Смирненски — първият от българските млади поети, чийто революционен мироглед се изгражда под нейното въздействие. Той се оформява, той израства като поет в условията на войната и в атмосферата, създадена от борбите — говорено от гледището на световната история — за осъществяване на социализма. Той следи революционните събития в Русия още от преди февруарската революция. Осмива остро Керенски и долавя новото, което настъпва. Още преди да стане комунист, 1918 година, в стихотворението си „От великото до смешното“, като избличава виновниците за войната у нас, които бягат от народното проклятие, той напомня, че някъде далече се трошат окови и бодри воини се редят „под светли и нови девизи, зоващи за мирна борба“. Тия бодри воини са бойците, които бяха извършили Великата октомврийска социалистическа революция. По-късно, от 1920 година нататък, когато се оформя като революционен пролетарски поет, Смирненски рисува с особено възхновение работническата класа в момент на въстание. Пробудените за нов живот и борба народни маси у него намират пример и морална подкрепа в руската революция. Така в творчеството на Смирненски Великата октомврийска социалистическа революция става основен обект, възпят с неповторима сила на чувството, с необикновен полет на мисълта и размах на въображението, с грандиозни образи. За нея той — възторженият лирик на революцията — търси най-силни и огнени изрази, за да предаде своите чувства на удивление, възхищение и солидарност — чувства и на нашия народ, и на цялото напредничаво човечество („Северно сияние“, „Три години“, „Москва“, „Северният Спартак“, „Руският Прометей“, „Червените ескадрони“ и др.). Москва, столицата на Съветския съюз, е „вулкан от пламнали души“ — тя праща „огнен зов“ на всички трудещи се. Руската революция разпръсква своето сияние навред по света. В стиховете на поета се очертава широка картина на онова време — картина на огромното влияние, което упражни Октомврийската революция във всички страни. Смирненски вижда нейната освободителна роля. Подчертава ясно и определено епохалното ѝ значение — тя слага нова ера в историята на човечеството: „В утрото на светла ера. . .“ — така започва стихотворението му „Червените ескадрони“.

За всички тия поети — и стари, и млади — революцията в Русия илюстрира нагледно ролята на масите като творец на историята — и със своя пример утвърди тая роля като тема в българската литература.

Това са първите отражения на Октомврийската революция в нашата литература. С тоя възродителен и стимулиращ характер те продължават и по-нататък — до днешен ден. Тук аз няма да проследявам подробно всички отражения у нашите поети — ще набележа само общата линия на въздействието.

Октомврийската революция става централна тема в творчеството на всички пролетарски поети, които дойдоха след Смирненски, а по-късно, след 9 септември 1944 година — в творчеството и на всички демократични и прогресивни поети. Разбира се, през времето на фашизма (1923—1944) не можеше открито да се изразява възторг от нея — и отражението ѝ в българската литература понякога приемаше особена форма. Така, вземаше се за повод някое културно събитие, свързано със съветския живот, и чрез него всъщност се възпяваше съветският строй. Това можеше да бъде например стогодишнината от смъртта на Пушкин — тема, използвана от Вапцаров и други революционни поети. Същото се правеше и при смъртта на Максим Горки, когото бяха посветени редица стихотворения. При друг случай се използваша полетите на съветските пилоти и учени към Северния полюс, за които говореше цял свят, — чрез тяхното описание поетите искаха да предадат възторга си от един нов живот, който окрилява към подвизи (Валери Петров и други). Най-после авторът можеше да говори за прожектирането на някой съветски филм, да речем „Пътен лист“, за да ни запознае с мечтите на бедния български младеж за Съветската страна (Крум Пенев).

Всъщност естествено, не само по цензурни причини, темата за Октомврийската революция се раздели на две основни теми — съветската култура и социалистическото строителство. Под една или друга форма, явно или прикрито, съветският строй стана обща тема на всички пролетарски поети. От него се вдъхновяваха Христо Радевски, Никола Вапцаров, Младен Исаев и много други. В творчеството на белетристите се показваше въздействието, което имаше съветското строителство върху българския работник и селянин („Селкор“ на Георги Караславов).

Всичко това, което се посочваше, или за което се намекваше, че се изгражда в страната на строящия се социализъм, отвеждаше мисълта и въображението на българския писател към бъдещето на неговата родна страна. Така от възпяването на социалистическия строй в Съветския съюз се раждаше нова тема за българската литература — мечта за нашето собствено комунистическо бъдеще (Вапцаров, Радевски и др.).

Във връзка с всички тия нови теми, нови мисли и чувства, нашата поезия трябваше да потърси нови образи, нови средства за поетичен израз, нови художествени похвати. Нашите белетристи откриха нови отношения между хората, нови характери в съвременността. В тая поска в делото на най-добрите наши поети и писатели българската литература придоби нови богатства.

Но не само в това — не само в прякото възпяване на настоящето или бъдещето социалистическо строителство трябва да се търси отражението на Октомврийската революция. Нейното въздействие е много по-широко и се състои между другото и в онова революционно възпитание, което тя и създадената от нея култура даваха на нашите писатели през целия този четиридесетгодишен период, от 1917 година до днес. Особено трябва да се наблегне на съветската литература. Писателите комунисти и антифашисти някога — през времето на борбата против фашизма — намираха морална опора в съществуването на Съветския съюз, а в произведенията

на съветската литература виждаха ония образци на свободно художествено творчество, за каквито те мечтаеха. Максим Горки, Владимир Маяковски, Александър Фадеев, Михаил Шолохов, Алексей Толстой и др. станаха учители на израстващите пролетарски и прогресивни писатели. Съветската литература изграждаше мироглед и даваше метод на нашия писател. Учеше го как да твори дълбокоидейни и високохудожествени произведения, които да възпитават цялостно. По съветската литература — в нейните най-добри образци — както някога по класическата руска литература, нашите прогресивни писатели си изработваха естетическа мярка, критерий за художествено творчество. От нея нашите писатели комунисти виждаха как могат да наситят произведенията си с комунистическа партийност и да ги направят действени. От страната на Октомврийската революция ние научихме основните положения на социалистическия реализъм — художествения метод на съветската литература, станал днес метод не само на литературата в страните, где то се строи социализъм, но и на истинската революционна литература в капиталистическите страни.

За социалистическия реализъм се пише у нас много след първия конгрес на съветските писатели (1934), когато той беше определен като метод на съветската литература, не измислен от Горки и Жданов — както днес злонамерено повтарят неговите противници — а исторически създаден, присъщ на съветската литература още от нейното начало. Той се разясняваше в нашия периодичен печат ту под истинското си име, ту, поради ограниченията на цензурата, под названието „нов художествен реализъм“. Колкото се отнася до неговото начало в българската литература, можем да кажем, че историята на социалистическия реализъм у нас започва именно с влиянието на Октомврийската революция. Първият негов представител у нас е Христо Смирненски, чиято творческа дейност завършва в 1923 година. Новият метод е най-важното, което внесе авторът на „Да бъде ден!“ в пролетарската поезия и с това я издигна на нов етап — нов етап и за българската литература изобщо. Речем ли да посочим по-точно условията, които направиха възможно това, бихме могли да кажем: идейното влияние на Октомврийската социалистическа революция, въздействието, макар и косвено, на започналото да се изгражда социалистическо общество в Съветска Русия, революционният подем на работническата класа у нас, делото на Българската комунистическа партия, захванала „да се превъоръжава с оръжията на ленинизма“ — ето обективните условия, които помогнаха на Смирненски да стане — със своя голям талант — създател на социалистическия реализъм в българската литература. Нека прибавим, че той е чел с увлечение Горки, особено романа му „Майка“ — първото блестящо изпълнение на принципите на социалистическия реализъм — и че в произведенията му личат явни следи от влияние на Горкиевия социалистически хуманизъм.

След Смирненски социалистическият реализъм у нас се развива в зависимост от развой на обществения живот и се изяснява с помощта на съветското литературознание, за чието популяризиране в България имат заслуга много хора, но на първо място е дейността на Георги Бакалов и Тодор Павлов. При разработването на теоретичните проблеми и методологични въпроси, при изясняването на естетическите положения нашата критика, литературна история и теория са държали винаги връзка с тия области в съветската литература. Тая връзка става още по-интимна, още по-ясна след 9 септември 1944 година.

След 9 септември 1944 година влиянието на Октомврийската революция, схванато като влияние на всичко онова, което тя създаде, е огромно — то засяга всички области на нашия материален и духовен живот. Интересът към всичко, което става в Съветската страна, преминала вече към строителството на комунизма, се усложни, обогати и обхвана всички слоеве на нашия народ. Произведенията на съветските писатели добиха изключително голямо разпространение и в превод, и в оригинал, навлязоха така да се каже в битата на българския народ и наред с българската художествена книга станаха фактор за неговото комунистическо възпитание.

Темата за Октомврийската революция, станала основна тема на цялата днешна наша литература и обхванала всички прояви на съветските народи и всички страни на съветския живот, се превръща в наша, българска тема. Защото Октомврийската социалистическа революция, с всички свои исторически последици, определи съдбата не само на съветските народи — тя определи съдбата и на нашия народ. Свободата, която имаме днес, новата култура, която творим, социалистическото строителство, което извършваме — за всичко това ние дължим много на примера, поуката и пряката всестранна помощ на Съветския съюз, който пръв в историята построи социализма. Еднаквият път, по който вървим, еднаквите цели, които си поставяме, еднаквите задачи, които стоят пред нас, ни свързват и в строежа на духовната култура. Опитът на съветската литература в нейното дългогодишно развитие е опит неоценим за нас. В нея ние виждаме как се разрешават всички ония проблеми, които възникват и нас, които стоят и пред нашата литература. Разбира се, опитът не бива да се пренася механично — решението на проблемите трябва да става съобразно с конкретните условия в нашата страна и националните традиции на нашата литература. Изучаването на произведенията на видните съветски художници на словото е помогнало да не един български писател да се освободи от известни упадъчни влияния на западноевропейската литература. Ярки примери за това оздравително въздействие представя развитието на белетристи като Павел Вежинов и Андрей Гуляшки. Както някога, поучена от големите руски класици, българската литература намери средства да се развие като самобитна, да запази националния си характер — така и днес, като се учи творчески от най-високите постижения на съветската литература, тя намира средства да се изгражда като социалистическа, запазвайки своята национална форма.

Принципните положения за изграждането на социалистическата литература, установени в Съветския съюз след Октомврийската революция, и ленинското отношение към литературното наследство са усвоени и у нас. Социалистическият реализъм, който до 9 септември беше метод, свойствен само на пролетарските писатели, днес е прист като основен метод на цялата наша литература. В своя досегашен развой тя има сериозни постижения, които илюстрират нейния подъем след 9 септември 1944 год.

Разбира се, не всичко около метода на социалистическия реализъм е изяснено. Но едно е ясно — че сериозните слабости, които нашата литература безспорно има, се дължат тъкмо на отклоненията от метода на социалистическия реализъм, който предполага не само високо идейна, но същевременно и високо художествена литература.

Това трябва да се подчертае особено днес, когато съветската литература — както и социалистическо-реалистичната литература в народно-демократичните страни — е атакувана от представителите на междуна-

родната реакция. Атакува се преди всичко нейният метод — социалистическият реализъм. Всъщност враговете на социализма се обявяват против метода тъкмо заради онова, с което той е неделимо свързан — заради комунистическата идейност, страстната партийност, отличителния негов белег. Противниците използват известни слабости на произведения от съветската литература, известни отклонения от социалистическия реализъм, които бяха разкрити и разкритикувани в Съветския съюз след XX конгрес на КПСС, и, като ги вземат демагогски за същност на социалистическия реализъм, се мъчат да го дискредитират. На това се поддадоха и редица писатели в някои народнодемократични страни. Не може да се каже, че и сред българските писатели нямаше известни смущения. Макар и незначителни, макар и отчасти вече преодоленни, те съществуват. Но това, което трябва да се отбележи и което е важно, е — че връзките между съветската литература и българската си останаха ненарушени. Ние знаем, че има още какво да се уточнява в нашите схващания за социалистическия реализъм. Знаем, че с развитието на социалистическата действителност той се развива също така — и в неговото съдържание има какво да се изяснява. Особено важно е да открием специфичните черти, които внася в него развитието на нашата национална социалистическа литература, различните стилове, които той допуска, и пр. Но ние знаем, ние сме убедени, че социалистическият реализъм си остава основен метод на нашата литература. Произведенията на Гърки, Маяковски, Шолохов — заедно с произведенията на още много широко известни художници на словото — се издигат като най-неопровержим аргумент за мястото, което тя заема като нов етап в развоя на световната литература.

Ето защо нашата любов, нашето доверие към представителите на съветското художествено слово се запазват непомътени от нищо. Достатъчно е да хвърли човек поглед върху нашия периодичен печат, за да се убеди с каква радост се готви българският народ за четиридесетата годишнина на Октомврийската революция. Празник на съветските народи и на цялото прогресивно човечество — това е велик празник и на българския народ, празник и на българската литература. Идеите, които внесе в литературата най-великата революция в историята на човечеството, обединяват в трайна и плодотворна дружба съветската литература и българската.

БОЖИДАР БОЖИЛОВ

ЕХОТО НА ОКТОМВРИ В БЪЛГАРСКАТА ПОЕЗИЯ

По основната си насоченост нашата поезия е била предимно реалистична. Следвайки традиционните линии на развитие, линии, дълбоко-демократични и с активно отношение към събитията, тя дори и когато е попадала за известен исторически период под влиянието на такива школи като символизма например, пак не загубва, погледната в цялост, връзката си с действителността, взета, разбира се, в широкия смисъл на думата.

Но особено определено и вече с нови цели и задачи се отстсява пресривната линия в поезията ни с възникването на социалистическо-реалистичната ни литература. Тя се противопостави рязко и определено на антиреалистичните и упадъчни течения у нас. Нейната тематика извираше из живота, из борбите на работническата класа и на народа. Затова няма нищо чудно, че едно такова епохално събитие като Великата октомврийска социалистическа революция отекна скоро след извършването ѝ в строфи, написани на български език.

Още със зараждането на нашето революционно работническо движение в края на миналото столетие то намери в лицето на Д. И. Полянов своя вдъхновен певец, който тогава и написа своите най-значителни работи, обезсмъртили го в съзнанието на народа. През 20-те години Д. И. Полянов е вече поет, повече от две десетилетия очакващ разгрома на капитализма, сражавал се и продължаващ да се сражава с перото си за светлото дело на революцията. Неговите най-ярки творби като „Срутените кумири“, „Стрелочник“, „Дървото на смъртта“ са публицистично-агитационни, с художествена сила, сблъхнати от романтиката на младото социалистическо движение, наситени с предчувствие за настъпващия исторически прелом.

Напълно естествено е, че именно Д. И. Полянов пръв приветствува с поетично слово знамето, което се развя над Смолни, че ветеранът на социалистическата поезия у нас стана пръв певец на Октомврийската революция и бранител от хулите на враговете ѝ.

През 1921 г. Д. И. Полянов публикува стихотворението си „Звезда на революцията“. Това е първото негово стихотворение, в което се говори за революцията съвършено конкретно, направо. Първите шест куплета са възхвала на героите от революциите, предшествували октомврийската буря. По свой любим прием Д. И. Полянов прославя Спартак, Дантон, лионските тъкачи, дейците на Парижката комуна, революционерите от 1905 година и гласът му се извисява в победен акорд, когато изгрива. . .

най-сетне Октомврийското светило,
най-светлото от всички светила,
огромно, ярко, слънце озарило
земята на вековните тегла. . .

Свързан здраво с партията на българските трудещи се, нашият пролетарски поет правилно оценява значението на Октомврийската революция. Неговите думи „най-светлото от всички светила“, изречени за нея, са думи, които могат да бъдат прочетени по страниците на тогавашния наш партиен печат, които са били издигани в резолюциите, гласувани по митинги и събрания, свиквани в защита на руските другари. Д. И. Полянов окриля тия слова, прави ги силни и поетични. Най-характерното за това стихотворение е, че във финалната строфа поетът говори „за утрешни победи“, той не гледа на революцията като на нещо статично, завършено, а вярва в нейния победен ход, в нейното утре.

От този момент в животрептящото творчество на Д. И. Полянов се зареждат десетки стихотворения, посветени на революцията. Но това не са високопарни панигерици или натруфени оди. Революционният поет знае, че най-добре ще слави революцията, когато служи на нейното дело, когато я брани от враговете ѝ. Затова неговото второ стихотворение, написано през 1921 г. носи заглавието „На помощ“. Призракът на глада, разrazil се над Поволжието, застрашава делото на работниците и селяните. Заедно с всички, вдигнали се за защита на тяхната победа, се вдига и нашият поет. Той зове на помощ и то веднага. Каква силна вътрешна красота има в думите, че

п р е д и щ о м н е б я х м е с ъ с т я х в б о р б а т а ,
да бъдем с е г а !

Революцията не е завършила с превземането на Зимния дворец, със заглъхването на залпа на „Аврора“. Делото на руските другари е дело и на българските работници.

Нима ще оставим пред нас буржоата
от глад да „спасяват“ поволжкия брат?
Нам тяхната „милост“ добре е позната —
п о н а ш и я г л а д .

Сам войник на революцията Д. И. Полянов достига до художествени обобщения, които завладяват с красотата на израза.

Стихотворението „Червеният вихър“ дава международното значение на епохалното събитие.

Червеният вихър земята раздруса
от изток до запад, от север до юг,
и песен победна, де плачеха чу се —
и вредом отекна възторжен отзвук.“

Целият свят е потръпнал пред възходящия марш на революционните победи. И „гладна Испания“, и „спящият Египет“, и „Индия тайна“ и над Мадагаскар се сипят червените искри на световния пожар. Най-важното обаче в това стихотворение е, че

Червеният вихър над Дунава мина,
от изток към запад, от север към юг:
във пурпур да светне и нашта родина
по-буино задухай, о вихъре, тук!

В стихотворението от тази поредица, озаглавено „Съветска Русия“ за пръв път в нашата поезия се явява образът на Ленин. Това са само няколко думи, но те са написани през 1921 година.

От страшний хаос вий творите епопея,
със опита велик и Лениновий ум!

Няма силни, интересни образи в тия стихове, те не блещат с никакви поетични достижения, но правдата за „опита и ума на Ленин“ има своя красота поради това че е изречена тогава, че е казана сред грака на ругатните и хулите.

През 1922 г. Д. И. Полянов публикува стихотворението си „Съветския воин“, в първия куплет на което звучи и образно, и ритмично оптимистичната тема, преминала по-късно в редица творби на наши революционни поети, творби, посветени на Октомври.

Море от ратници червени,
гора от светли щикове —
те бързат бодри, вдъхновени,
там дето ги дълга зове.

По случай четвъртата годишнина от създаването на Червената армия — 23. II. 1922 г. — отзивчивият поет пише стихотворение, посветено на нея. То е схематично, без полет на чувството. Но заслужава да се отбележи призивът, отправен в това стихотворение към „боркината дързновена“, да бъде закрилница и на м. Острото интернационално чувство е подсказало на поета още тогава правилно отношение към армията на руските работници и селяни.

Към стихотворенията, посветени на Октомврийската революция, може да се причисли и памфлетът, написан срещу белогвардейския генерал Врангел и неговата банда, пристигнали тайно в София. Цялата творба е издържана в гневен, сатиричен тон. На места поетът се е домогнал до много интересни езикови хрумвания от рода на „Махни се, Врангеле на злото!“. В самия финал на стихотворението памфлетният тон изведнъж се променя и то завършва с възторжен призив:

Москва червена да живее,
да здравствува и крепне в нея
съветский дух непобедим!

Пак по друг повод, първи май 1922 година, е написано стихотворението „Съветска пролет“, което също така завършва с прослава на делото на Октомври:

Днес пролетта съветската вещае
на старий свят разгрома и смъртта!

През 1927 година Д. И. Полянов пише стихотворение, озаглавено „Ленин“. Изминали са се три години от смъртта на великия стратег на Октомврийската революция. У нас дори и името на Ленин трудно се провира през игленото ухо на цензурата. Но Д. И. Полянов смело написва и публикува цяло стихотворение:

Легенди лъчезарни веч създават
народните дълбоки низини
да багрят с пурпурната твоя слава
щастливите грядущи дни . . .

Поклон на гения и пред героя!
Но знаем: сам не се създаде той —
в народа той мощта береше своя,
във пролетарский трудов слой.

В народа — изворът неизчерпаем
на всяка жива мощ и красота!
Затуй с героя ние величаем
народа — нашия общ баща. . .

Не три години — векове ще минат
от род във род прославен ще живей
в едно с народа — исполинът, —
тоз пръв герой и чародей!

Както читателят сам вижда, стихотворението не може да се нареди между най-хубавите творби на стария поет, но веднага се хвърля на очи поетично изразената мисъл за общия баща на всички дейци на революцията. Подтекстът на тази творба, с голяма историческа стойност, и днес звучи много актуално. Тук му е мястото да подчертая, че стесейки близо до партията, нейният най-стар поет рядко се отзовава на погрешни позиции и дори понякога не споделя някои левосектантски гледища на тогавашното партийно ръководство. По отношение на Октомврийската революция и нейното значение за българската работническа класа и нашето селячество Д. И. Полянов дава верния тон, който се подема от младите поети, тръгнали под знамето на Октомври, за чието изстраване има дан и Д. И. Полянов.

Пръв между тях е вдъхновеният глашатай на Октомврийската революция Христо Смирненски. Не случайно най-хубави измежду неговите революционни песни са стихотворенията, които се обединяват от темата на Октомври. В нашата поезия няма друг поет, който да е написал толкова много стихотворения за Октомврийската революция и за първата държава на работниците и селяните. Но тук не е важен бр о я т. Важното е, че в нашата поезия няма друг поет, който да е написал толкова х у б а в и стихотворения, вдъхновени от подвига на руските революционери. А една малка справка може да ни покаже и да събуди нашата гордост, че в 20-те години малко са поетите от всички националности и раси, чиито лири така вдъхновено са отекнали на изстрела на „Аврора“.

Христо Смирненски написа също така хубави стихотворения и за германските комунисти. Но победният патос на Октомврийския триумф зазвуча в широки ритмични тонове, заискря във величави образи в неговите стихове:

Ах, летете вий сред сеч и дъжд от огнени картечи,
вий — развихрени предтечи на безоблачните дни!
С буря, мълния и грохот възвестете гордий поход
на възбунените роби, на червените вълни!

И когато сетний камък на обгърнатия в пламък
и разплуха древен замък се отрони в пепелта,
вий слезнете от конете и земята целунете —
възцарете вечна обич, вечна правда на света!

Докато Д. И. Полянов поради характера на своето творчество и в стиховете си за Октомври употребява образи от митологията, с останали дори за тогавашното развитие на поезията ни изразни средства, Христо Смирненски заговорва ясно, възходът на революционното движение у нас по времето, когато той твори, му дава възможност да нарича нещата с истинските им имена, да не си служи със завоалирани символи и иносказателни образи.

Москва, Москва!
Ти ярко пак пламтиш, ти пак туптиш!
Ти пак си огнено сърце

и с ясна пурпурна усмивка бдиш
над братски стиснати ръце.
Че блясъкът на твоята зора
раздра световната тъма,

че ти като възторжена сестра
събра на цялата земя
и радостта и буйната печал! . . .
Москва, Москва! —
сърце от разтопен метал!

Въпреки че понякога в неговите куплети се срещат отделни изрази, заети из реквизита на символистичната поезия, общата насоченост на неговия поетичен глас е реалистична, революционно-активна, агитационно-мобилизираща, публицистична и същевременно високохудожествена, емоционална.

Христо Смирненски пее за революцията със съзнанието, че сам е неин войник, че воюва за нейното дело с огъня на своето перо. Поредицата от негови стихотворения, посветени на Октомври и на държавата, която се роди под грохота на октомврийската буря, разкриват най-различни страни от неговия талант. По подобие на Д. И. Полянов и Смирненски свързва дейците на Октомврийската революция с революционерите от минали епохи. Но Смирненски е несравнено по-емоционален, той не изброява в хроникална поредица, а оживява в едно революционерите, победили чрез делото на руските работници.

„Северният Спартак“ е стихотворение, изградено изцяло върху образа на гладиатора-роб от кървавите римски арени. Но още самото заглавие сочи, че това е нов, северен Спартак, Спартак, който не бива победен, а побеждава.

Същото може да се каже и за стихотворението „Руския Прометей“, като се добави, че това стихотворение вече печели от по-голямата връзка между миналото и настоящето, от насищането му със свършено съвременни елементи.

Аз много огън хвърлих по земята!
Разкъсах хиляди слънца
и с размаха на дързост непозната
запалих робските сърца
със урагани от искри. . .
Като грамаден фар на свободата,
изправен пред великий вход
на новия живот, душата ми гори —
душата на един велик народ!
С виелици от огнени звезди
поръсих земните гърди,
със гръм раздрах аз черните завеси
сред храма на вековните заблуди
и мълния далеч, далеч разнесе
божествен пламък за милиони люде.
Москва пламти, Берлин боботи,
Париж обявя е в странен блясък,
под Лондон глух подземен трясък
отронва тежките си ноти,
от Ню Йорк чак до Атлантика
надлъж над земната снага
прострях рубинена дъга;
вълни от пламъци тя блика
и водопади от искри се сипят
над Индия и над Египет. . .
Гори, гори земята,
навред аз хвърлих огъня на свободата!

Третата годишнина от Октомврийската победа Смирненски поздравява с голямото си стихотворение „Три години“, главната тема на което е, че макар и все още с а м а, едничка в „бурята среднощна“ младата държава на Ленин устоява и пали дързост и вяра в сърцата на всички, които пъшкат под гнета на капитализма.

Винаги извънредно много ми е харесвало, увличала ме е странната красота на образите в стихотворението „Северно сияние“. Свообразният талант на пролетарския поет тук достига до една от връхните си точки. Темата на победилия и сражаващ се за нови победи Октомври възвисява стиха му до висотите на такава поетична правда, която стои самотна в своята красота.

От сибирските мрачни хижи,
от каменния Петроград,
презрели делничните грижи,
червените тълпи се ният
плотени твърдо брат до брат.

А тъй жестока е борбата!
Отде не плъзна хищен враг?
И кой престъпник на земята
не тръгна с кървав нож в ръката
да се ужаси и мрак?

Налетя с кървави пълчища
настръхналият Капитал,
обърна в дим и пепелища,
на Сибир мирните селища,
вериги нови изковал.

Но гръмна мълния метежна
над синовете на нощта
и в своята участ неизбежна
стопах се кат преспа снежна
недоброими пълчища.

Безумец е, кой хвърля шеп
пръст — с пръст слънцето да затъмни,
и кой надежда храни слепа
да спре стихията свирепа
на океанските вълни.

Силният образ на Смирненски за шепата пръст, хвърлена срещу слънцето, се развива като тема на симфония в стегнатия стих на финалната част от „Северното сияние“.

Да бъде крепка, братя,
десницата ви свята!
Вий първи в тъмнината
запалихте звезда.
Лъчът ѝ ще учуди,
зовът ѝ ще подбуди
задрямалите люде
към хляб и свобода.

И вихър от крилати
души ще да разклати
престъпните палати
на земната беда.

Да бъде крепка, братя,
десницата ви свята!
Вий първи в тъмнината
запалихте звездата.

Както Д. И. Полянов, така и Смирненски, така и свързаните с партията поети, които ще дойдат след тях, всякога изтъкват в стиховете си, посветени на Октомври, че руските революционери са първите, които са победили капиталистическия гнет, и вярват в тяхното първенство, в красотата на себеотрицанието и саможертвата им.

И блика на света туй северно сияние,
огряло огнен път през кървавата вечер,
и робските деца възрастват в великани,
в смирените сърца разбуждат се закани,
и тътне все напред рубинения глетчер.
А неговия зов лети кат светъл химн,
а неговия химн гърми: „Ще победим!“

Последният куплет на „Северното сияние“ няма равен на себе си по оптимизма, по вярата в победата, вложена в него. Само примерът на една постигната, осъществена победа може да даде увереност, с която гърми гласът на Смирненски.

Цикълът от стихове на рано и трагично загиналия наш поет се завършва от стихотворението „Съветска Русия“, което събира в себе си най-хубавото, казано от нашата поезия за победилата революция. Тук образите са силни и същевременно прости и ясни, внушителността на финалния образ има сходен на себе си само в чудесното кратко стихотворение „Семнадцатый год“ на руския поет Леонид Мартинов, написано през 1921 година. Не мога да удържа на изкушението да не сравня двете стихотворения:

Нощта беше пълна с хиени
и болка душа ти смрачи,
а чакаха в теб устремени
разискрени жълти очи.

Но ти беше с броня железна,
но камък бе твойто сърце,
и мина над черната бездна,
непуснала в немощ ръце.

И стихват днес бури метежни,
и милват те първи лъчи —
земя на душите безбрежни,
на гордите сини очи!

Между домами старыми,
Между заборами бурыми,
Меж скрипучими тротуарами
Бронемашина движется.
Душки трепещут за шторами, —
Пушки стоят на платформах,

Смотрит упорными взорами
Славный шофер — Революция.
Руки у ней в бензине,
Пальцы у ней в керосине,
А глаза у ней синие-синие,
Синие, как у России.

Докато Д. И. Полянов и Христо Смирненски посветиха на Октомврийската революция по десетки стихотворения, загиналият на своя революционен пост млад поет Христо Ясенев можа да напише за своята най-хубава любов — революцията — само едно стихотворение — „Петроград“. В тази великолепно творба ние срещаме образа на червените

ескадрони на Смирненски, но като цяло тя е най-доброто гражданско стихотворение на поета, който не може да развие таланта си в тази насока.

Нападат варвари. . . и ето — страшен гръм! —
звучи победен марш по твоите площади;
желязна крепост е тук всеки камен дом
и всяка улица море от барикади.

И твоите деца, о беден Петроград,
умират и мълвят молитва славословна —
и всеки паднал син е наш загубен брат,
и всеки гроб — символ на правдата световна.

Бъди, о Петроград, над всяка суета —
неуязвим и чужд за мрачните прокоби —
да се разбива в теб позора на света
през тоя тъмен век на хищници и роби!

„Петроград“ стои самотно в творчеството на Ясенев, но то ни облъхва с такава революционна сила, че естетическото му въздействие е равно на много хубави стихотворения.

А много хубави стихотворения за Октомврийската революция написа и поетът Николай Хрелков. Неговите творби са създавани в продължение на десетки години, но всички са обединени както по изразни средства, така и по безграничното преклонение пред делото на революцията. Хрелков е своеобразен поет, чужд на външната декларация, пречупващ нещата през призмата на една чувствителна, бих казал сантиментална душа, но същевременно борческа и непреклонна. Неговите седем стихотворения, родени от любовта му към Октомври, са в редицата на най-хубавото, което той е създал. Творчеството на Хрелков не е чуждо на някои изразни средства, взети от символизма. Но при него случаят е съвършено различен, отколкото да кажем при Смирненски. Известна връзка с изразните средства на символизма при Хрелков се получава от това, че той не иска да казва нещата направо. В неравния ритмичен строеж на стихотворенията му, реалистични по направление, се долавя задъханият говор на бореца от големия град, белязан с трагичността на жертвата.

Какво е това т а м, за което се говори в стихотворението „Една звезда“? Това т а м е страната, в която победи Октомври. Нуждата да се промъкват думите през решетката на цензурата, развилият се след септемврийските събития, е наложила вероятно тази иносказателност.

Една звезда! Една звезда!
И мрак и смърт и свобода!

Летя напред, летя и знам:
че там — сънуваното Там —

стои, стаило си дъхът,
за да погълне мойта смърт. . .

Каква е то? Сърце, какво?
Не питам: плащам със живот!

С живот платеното е блян,
но — от живот и смърт излян,

И аз съм весел, аз съм горд —
летя през тъмния простор. . .

Летя напред, летя и знам:
там чака — пурпурното Там!

Н. Хрелков не можа поради тежката си болест да осъществи мечтата си — да види страната на Октомврийската революция. Но в стихотворението си „Негсрелое“, една от най-хубавите негови творби, той „видя“ жадуваната земя, роден край на всички комунисти.

В начало не разбрах, че сме пристигнали:
над Негорелое гореше кървав флаг, —
четвърта нощ на път, не бяхме мигнали,
и аз съзирах всичко през мъгла.

Зад нас лежеха в мрака вековете,
пред нас — разгаряше в пожар зора. . .
Да, ний бяхме в страната на Съветите
във нашия прекрасен, роден край!

Със смърт един в Тиграртен се разминал,
двамина лели кърви в Индустан,
една другарка — снета от бесилката —
и аз — дете на страшния Балкан.

Завзирях се в лицата на другарите —
и виждах всеки как трепти, расте:
вън зад стъклата вече ден зазаряше,
разкри простор сънуваната степ.

Запахме дружно бойния химн на робите —
на пет езици нашия огнен химн,
из царството на нощ и смърт и злоба
пристигнали деня да поздравим.

За 16-та годишнина на Октомврийската революция Н. Хрелков пише стихотворение, озаглавено „Шестнайсетият празник на победата“.

Пряко свързани с темата на Октомври са и двете негови стихотворения „Октомври“ и „Октомври — тридесет и втория“. В първото поетът споменава името на Ленин, дава картината на международното отражение на Октомврийската победа. Второто е празнично стихотворение, което няма нищо общо с повърхностните, бледи празнични стихотворения. Голямата тема е дала сила на поета да напише голямо стихотворение, макар и най-пряко свързано с конкретен празничен повод.

Когато вее тридесет и втория,
то значи че сме някъде далеч. . .
История на битките, История!
История на кървавата сеч!

В пръстта заспиват хвърлени зърната —
в сияние есенно спят бразди.
Лети, лети напред през времената —
История на сринати беци!

Когато вее тридесет и втория,
то значи че сме някъде напред. . .
И все напред, и все напред, История.
политнала със слънчев самолет!

Там, дето ясно в приказка ти пеят
заводи и сеитбени звена —
и роден лес, и роден край люлеят
високи октомврийски знамена.

Когато вее тридесет и втория,
то значи че е вече наш светът. . .
То значи, че си наша ти, История —
и чист свещено-кървавия път.

Последното стихотворение на Николай Хрелков, свързано с темата на Октомври, се нарича „Червена летопис“. То е ново за нашата поезия, защото в него поетът събира чувствата и мислите си около образа на Димитров, осъществителя на Лениновите идеи у нас.

На Октомври посвети няколко стихотворения и Крум Кюлявков. Характерното за тия негови стихове е, че поетът, който живее дълги години в Съветския съюз, ни предава вълненията си, пречупени през призмата на съветската действителност.

Особено интересно в това отношение е стихотворението „Пионери“. На великия организатор на Октомврийската революция Крум Кюляков посвещава стихотворението си „Ленин“.

Темата на Октомври звучи и в няколко стихотворения на Христо Радевски. Това са стихотворения, писани през 30-те години, затова главна тема на техния патос е социалистическото строителство, петилетките, победилата в живота революция.

В една шеста
 част от земята,
от Балтийско море
 до Китай
и от Черно море
 до поляра —

болшевишката
 мисъл сияй.
Тя в полярните
 нощи светка,
тя на юг
 вей ведрина,
със слънцата
 на две петилетки
тя разлива
 порой светлина.
Тя почти се
 в посевите селски,
тя в кръвта
 на заводите ври,
тя лети
 по туркисбските релси,
в днепростройската
 сила искри.

Стихотворението „Партиец“ е възхвала на комсомолската радост, на силата, на увереността в победата, които не могат да бъдат спряни нито от ареста, нито от камшика.

„1940 година“ — стихотворение, писано в тежките дни на фашисткия ад, обръща внимание с оптимизма, който напомня оптимизма на всички други стихотворения, писани за делото на Октомври.

И в името на нашите деди,
на нашите цъфтящи поколения,
като един ще дигнеме гърди,
когато трепне знамето на Ленин.

В стиховете на Христо Радевски ехото на Октомврийската революция прозвуча в нашата поезия по-особено, чрез тях в нея се чувствава вече новото, родило се чрез усилията на Владимир Маяковски, Михаил Светлов, Михаил Голодни, Александър Жаров и др.

Вдъхновени от октомврийското разведряване над Русия и Септемврийското въстание през 1923 година, макар и непряко посветени на рево-

люцията, са редица стихотворения на Никола Фурнанджиев, Асен Разцветников и др.

През 30-те години и последвалото ги десетилетие написаха стихове за Октомври и за победата на социалистическия строй Людмил Стоянов, Младен Исаев, Ламар, Ангел Тодоров, Веселин Андреев, Крум Пенев, Камен Зидаров, Пантелей Матеев, Никола Ланков и др. „Поема за винтовката“ на Младен Исаев дава чрез образа на винтовката, участвувала в революцията, героичния летопис на великия прелом в историята на човечеството.

Четвърта година — война и война.
На бунт се надигаше мойта страна.
Пред Смолни говореше бледен оратор,
как пратили нейде в Сибир императора. . .

О к т о м в р и
хиляда деветстотин и седемнайсега.
В ръцете на кроншадски моряк и стрелец
аз стрелях от бойния борд на А в р о р а.
А после и в Зимния царски дворец
аз влязох с бунтовните хора. . .

Над Петроград вееше снежния вихър,
ала заговореше Л е н и н — и ставаше тихо!

Ламар обогати нашата поезия, като свързва темата на Октомври с преживяванията на обикновените хора от народа, захвърлени по бойните полета на Първата империалистическа война.

Народите, изправени в ботуши,
димяха с влагата на есента
и в небесата ниски и опущени
ни слънцето огрява, ни звезда.

Но изтока разпръскваше сияние, —
над Ладога огре звезда червена;
работниците слушаха с желание
в нощта премъдрите слова на Ленига.

Ламар изгражда тия свои стихотворения върху богатия жизнен материал на спомените. Въпреки че те са писани много години след събитията, които ги раждат за живот, силата на емоционалното въздействие не е намалена благодарение на ярката образност и своеобразния подход към темата.

Много стихотворения за Октомври, повече от десетина, написа Крум Пенев. Въпреки че на места той се повтаря и изпада в образно еднообразие, най-хубавите негови стихотворения завладяват с непосредствеността на лиричното чувство. Крум Пенев не се страхува да заговори направо за превзимането на Зимния дворец, за Октомврийския парад в Москва и т. н. На тези теми, претворени до него в много стихове и разкази, той гледа през свой ъгъл на зрение и успява да им придаде право на самостоятелно звучене. Разбира се, посетът щеше да спечели, ако не изпадаше на места в досадно повторение, ако критично отношение към собственото му поетично дело премахнеше остарелите шаблонни изразни средства.

След Девети септември 1944 година темата на Октомври намери място и в гражданската поезия на Людмил Стоянов. Неговото стихотворение „Ленин“, едно от най-хубавите в нашата поезия, вдъхновено от идеите

на организатора и вожда на революцията, също като творбите на Ламар е изградено върху материала на спомените. Но Людмил Стоянов успява в една неразтегната лирична форма да дойде до широки обобщения:

Помня. Смазани, безлични и окаяни,
цялото войнишко братство, до един,
правдата подириме по ленински — и при Владая,
в първия жесток двубой, врагът ни победи.

Но аз знаех, че са преброени
дните му през кръв, пожари, съсипни,
и в сърцето ни едничко име: Ленин
бе надеждата на бъдните ни дни.

В стихотворението си „Освободеният труд“ той гледа на революцията през отношението към труда — робски дълги векове, свободен сега:

О, колко мъдро е, че има революции,
че плугът преорава изтощени земни целини;
не с биволска кола, не с тягостно скрибуцане —
светът лети напред и всекичасно се мени.

Какво, какво ли би било, наистина
ако не беше проехтял Октомври над света,
ако народната вълна не бе очистила
корони, титли, на жестоки предразсъдъци сметта?

Този подход към октомврийската тема обогатява регистъра на нашата гражданска поезия.

На Октомври Елисавета Багряна посвети стихотворенията си: „Светла годишнина“, „При Ленин в Поронин“ и „Пет звезди“. Николай Марангозов написа няколко оригинални стихотворения, съумя да вплете в епично-широката канава на поемата си „От Ялово до Воронеж“ отражението на октомврийските победи в душите на обикновените трудови хора.

Мария Грубешлиева разнообрази голямата тема със стихотворенията си като „Мавзолеят на Ленин“, „Най-чудната поема“, „Москва“, „Октомври“; повечето от които са написани върху фона на личните непосредствени впечатления от страната на социализма.

Ангел Тодоров създаде също творби, посветени на Ленин. Той е автор на картини из живота на Ленин, цикъл от пет стихотворения, които чрез отделни моменти из биографията оживяват пред читателя образа на великия стратег на революцията.

Веселин Андреев чрез поемата си „На Владимир Илич Ленин“ свързва темата на нашето героично партизанско движение с темата на неговия вдъхновител и вожд. В неравния начупен стих на тази творба поетът-партизанин вижда Ленин в цялото широко многообразие на неговите осъществени мечти, в подвига на тези, които с оръжие в ръка отстояват бъдещето на неговото дело. Особена цена придобива поемата, когато си припомним от името на кого изрича поетът думата „и е“, от името на кого се къдне да не остави да бъде повалено Лениновото знаме.

А в Балкана
— суров и заснежен —
ние свеждаме
в почит
глава
и ще слезем в селата под Вежен
да те честваме
с бойни дела.

... А светът се надига.
И с чиста,
с отмъстителна радост следи
на войските ти
твърдия
пристъп
през блокади
пожари
и дим.
И с надежди
народите слушат:
оръдейни салюти. ...
Москва!
Тия кървави дни ще се свършат
и живей,
и твори
след това! ..

Аз смятам, че поемата „На Владимир Илич Ленин“ не е правилно оценена, не е посочено истинското ѝ място в творчеството на Веселин Андреев. Може би не напълно оригинална по форма, отличаваща се по интонация от другите негови стихотворения, тя обръща внимание със съдържаната си мъжественост, с отношението на лиричния герой към делото на Октомври и на неговия създател.

„Великата октомврийска революция“ — така е озаглавено голямото стихотворение на Камен Зидаров, в което той възкресява събитията, из които се роди победата на Октомври.

Отражение на Октомврийската революция сред широките слоеве на нашия трудов народ и войнишките маси се вижда в реалистичните картини, които Тодор Харманджиев рисува в поемата си „Поколение“.

Иван Бурин, допреди няколко години един от нашите най-активни граждански поети, създаде интересен образ на Ленин в едноименното си стихотворение. Неговата, написана в тържествен тежък стихотворен размер „Песен за слънцето“ е прослава на Октомври, осъществена чрез творческо вживяване в богатството на народната песен.

Интересни по замисъл и осъществяване са двете стихотворения „Писмо“ и „Доклад“ от Богомил Райнов. Чрез борбите на американските работници и подвига на корейските бойци той ни дава Лениновото величие, Лениновото безсмъртие.

И през всякакви
хитри
полицейски уловки,
и през цялата стган
остървена
като щик за народа,
като бойна призовка
лети
писмото
на Ленин.

Сполучливо написано е голямото стихотворение на Валери Петров „Ленинската мисъл“.

Погледнете: израстват гигантски заводи!
Погледнете: в пустините — лес!
Вижте там: туй е Сталин. Той с Ленина ходи
по зида на Цимлянската ГЕС.

А пък Ленин потърква огромното чело
и усмихнал се, казва тогаз:
— Туй е нашата мисъл, превърната в дело.
Комунизмът се ражда у нас.

И край тях се усмихват монтьори, шахтьори,
победилият пролетариат,
и към него с надежда е вперило взори
всичко честно във нашия свят!

И какво че врагът зловни хули бил писал,
и какво че държал отвратителна реч —
не се стряска великата Ленинска мисъл,
отдалече дошла, Тя отива далеч!

В тази своя творба талантливият поет отново показва, че няма защо да се бои от актуалната тематика. Неговото своеобразно дарование винаги успява да намери такова разрешение на поставената политическа задача, което да бъде и ново, и силно.

Блага Димитрова рисува образа на Ленин в своята книга за Димитров — „Стихове за вождя“. Както трябва да се предполага, Ленин е даден в действено отношение с Димитров.

Зазвучала в цялата наша поезия, октомврийската тема е подета и от нашите най-млади поети. Павел Матев, Димитър Методиев, Диляна Стефанова, Славчо Чернишев, Найдено Вълчев, Орлин Орлинов и много други посветиха стихове на Октомври. Характерното за техните произведения е, че темата се реализира, като се пречупва лирично през призмата на обикновените им скърби и радости.

★

Всичко, което казахме дотук, може да ни доведе до следните изводи. Темата на Октомври не е външна за нашата поезия. Тази тема не е продиктувана от конюнктурни причини. От първите стихотворения на Д. И. Полянов, посветени на Октомври, до наши дни, тя става предмет на творчество, благодарение на непреодолим вътрешен потик.

Българската поезия може да се гордее, че след съветската поезия още от първите години след извършването на революцията, създаде редица творби, посветени на Октомври, които се нареждат сред най-хубавото, постигнато от нея, и по значение прекратчват границите на нашата страна. Тук на първо място трябва да се изтъкнат стихотворенията на Христо Смирненски.

Чрез октомврийската тема нашата поезия стигна до идейни и емоционални достижения, които я обогатиха в цялост, разкриха широки пътища за здравето ѝ свързване с живота на народа, с неговия труд и неговите възжеления.

Новаторска в аспекта на цялата наша поезия, октомврийската тема обогати нейните изразни средства, разшири нейния творчески периметър, издигна я на по-високо идейно и художествено равнище, реши веднъж за винаги въпросът за първенството на гражданските мотиви.

ХРИСТО ДУДЕВСКИ

ОКТОМВРИЙСКАТА РЕВОЛЮЦИЯ И СЪВЕТСКАТА ЛИТЕРАТУРА ПО СТРАНИЦИТЕ НА ТРУДОВИЯ ПЕЧАТ ОТ 20-ТЕ ГОДИНИ

През периода от края на Първата световна война до началото на 30-те години до голяма степен се полагат идейните и методологични основи на днешната литература. Тогава се изгражда постепенно една нова насока в българската литература, която през 30-те години достига до висока точка на развитие. По това време работят Христо Смирненски, Гео Милев, Димитър Полянов, навлизат в литературата писателите „новопътци“, появява се и младата фаланга от писатели и поети, която създава ядрото на революционната ни литература от 30-те години — Георги Караславов, Христо Радевски, Ангел Тодоров, Никола Ланков, Младен Исаев и др. Каква е политическата и литературната обстановка през 20-те години?

Този период се разполюва естествено на две — времето от 1919 г. до Септемврийското народно въоръжено въстание през 1923 г., когато се начева и осъществява постепенно болшевизацията на партията, и времето след погрома на въстанието до 30-те години. Първият етап се характеризира с огромното влияние на идеите на Октомври върху нашата работническа класа, бедните селяни, демократичната интелигенция и учащите се. У нас се създава истинска революционна обстановка. А проведената през есента на 1919 г. голяма тридесетдневна железничарска стачка по най-внушителен начин манифестира силата и волята за победа на българския пролетариат.

През тези години на легална работа партията разполага със значителен периодически печат, който ѝ осигурява достъп до масите и влияние върху тях. По страниците на списанията „Ново време“ (1919—1923), „Червен смях“ (1919—1923) и „Младеж“ (1921—1923), в. „Народна армия“ (1921—1923), във „Вezni“ (г. II и III) и „Пламък“ на Гео Милев, в седмичните литературни притурки на „Работнически вестник“ от 1922—1923 г. срещаме в превод обилен материал — стихове, революционна проза, статии за А. М. Горки, А. Блок, В. Брюсов, Д. Бедни или техни изказвания за новите задачи на изкуството и литературата. Изобщо периодът 1919—1923 г. е белязан с небивал творчески подем на народния литературен фронт. Този фронт непрекъснато се попълва с нови, млади поетични сили. Разцветът на прогресивното, демократическото течение в нашата литература има като основа революционния подем на трудещите се, а наред с него — благотворното влияние на Великата октомврийска социалистическа революция и на младата съветска литература.

В тази обстановка изниква и нуждата от създаване на ново изкуство, което да служи на революционните маси. И то не закъснява да се яви.

Най-ярък и най-талантлив негов представител е Христо Смирненски — родоначалникът на социалистическия реализъм в нашата литература. Неговата стихосбирка „Да бъде ден!“ (1922) е книга с историческо значение за новата българска литература.

Деветосюнският фашистки преврат и последвалото го Септемврийско народно въоръжено въстание, организирано и ръководено от Комунистическата партия, е нов етап не само в развитието на партията от теснячество към ленинизъм, но и нов период в историята на нашия народ. „Септемврийското въстание — пише Георги Димитров — издълба такава дълбока бразда между народните маси и фашистката буржоазия, която с нищо не можеше да бъде запълнена.“

Установеният в страната терор и мракобесничество ликвидират почти всички демократични свободи, извоювани от работническата класа в предните години, над печата ляга призракът на дива и жестока цензура, границите се затварят за всяка прогресивна книга, даже споменаването на Съветския съюз се окачествява като „родоотстъпничество“. Изданията на партията са спрени. Само с цената на огромен морален риск изтъкнатият наш марксист-критик и литературен издател Георги Бакалов успява да осигури издаването на в. „Звезда“ (1924), сп. „Нов път“ (1923—1925) и „Звънар“ (1924—1925), редактирано от Тома Измирлиев и Крум Кюлявков. В тези списания, а така също в „Наковалина“ (1925—1933), редактирано от Д. И. Полянов и във в. „Ведрина“ (1926—1927) на Антон Страшимиров продължават да се печатат художествени произведения от съветски автори, въпреки цензурата, наред със септемврийската революционна литература. Като трибуна на бодрото съветско поетично слово се представя и в. „РЛФ“, започнал да излиза през 1929 година.

Въздействието на Октомврийската революция и съветската литература обхваща и такива писатели, които в периода преди войните стояха в лагера на символизма. Към това ги водеше и развитието на нашата страна. В промеждутъка от 1919 до 1923 г., когато българската буржоазия напълно издаде своята реакционна природа, най-вече с преврата на 9 юни, интелигенцията, и по-специално писателите, бяха поставени пред сериозно изпитание: къде е тяхното място в двубоя между народа и буржоазията. Най-талантливите от тях смело и безвъзвратно скъсват със символизма като школа и прегръщат делото на освободителната работническа класа. Пръв се пресориентира Христо Ясенев, който по случай втората годишнина на Октомври написа мъжественото стихотворение „Петроград“. То е трябвало да излезе в брой 3 на „Червен смях“ (15 ноември 1919 г.), но цензурата не го допуска. У близките на Кюлявков се пази нецензуриран екземпляр на „Червен смях“, където намираме „Петроград“ на стр. 7. То е облъхнато от патоса на освободителната мисия на Червената армия, която по това време отбива пристъпите на полските панове и контрареволуционната армия на Юденич около Петроград:

Ти грееш, Петроград, все тъй непобедим
след толкоз тежки дни и пристъпи безплодни —
и сякаш чувам аз през твоя прах и дим
победната тръба на робите свободни.

През 1920 г. Съветска Русия нанася последни и решителни удари на белогвардейските банди и империалистическата интервенция. В разгара на възторга и радостта от тия исторически победи на съветската

власт по най-тържествен начин световният пролетариат празнува третата годишнина от Октомврийската революция. У нас социалистическият печат също отбелязва тази светла годишнина, излизат голям брой статии, а в редица села и градове се провеждат внушителни манифестации. Централният комитет на партията дава за това нарочни указания чрез позива „Тригодишнината от Руската революция“. А в „Ново време“ (г. XX, кн. 5) е поместена юбилейна, програмна статия „Три години от революцията“. Христо Смирненски създава едни от най-хубавите си стихотворения, родени от Октомври и посветени на Октомври — „Червените ескадрони“, „Три години“, „Северното сияние“, „Бунтът на Везувий“. В тях пулсира сърцето на един пламенен революционер интернационалист и патриот. Те са окрилени от вярата, че Великата октомврийска социалистическа революция е историческа необходимост, път на човечеството към един по-висок и по-справедлив социален строй, затова настъпва тъй непреодолимо. С тези произведения Смирненски завоюва име на най-ярък и най-вдъхновен изразител на идеите на Октомври. И това качество на неговата революционна лирика Г. Бакалов изтъква на предно място в рецензията си на „Да бъде ден!“ („Народна армия“, г. II, бр. 14 от 11 март 1922). Перефразирайки думите на Горки, Бакалов нарича Смирненски „... буревестника на утрешния ден“, а стихотворението „Червените ескадрони“ определя като „великолепно славословие на революционната мироосвободителна армия.“

Освен в тези стихотворения Смирненски разработва октомврийска тематика и в своята художествена проза. Това личи от разказа „Василий“ („Народна армия“, г. I., бр. 47). Авторът пестеливо е разкрил образа на селянин-червеноармеец, попаднал в плен при белите. Василий понася мъжествено всички изпитания, уверен в победата на революционните сили. На обезумелия от гняв и нравствено безсилие белогвардейски офицер той спокойно отвръща: „Ех, аз съм пуснал, но вий никога няма да пуснете котва в Русия.“

Съвместно с Крум Кюлявков Смирненски превежда книгата „Поезия на работното удара“ на Алексей Гастев. Тя излиза в 1925 г. с предговор от Г. Бакалов под заглавие „Химни на труда“. Като четем днес тези страници, изпълнени с космични образи и неразбираеми алегии, трудно се вярва на предговора, където книгата на Гастев се препоръчва като „нова линия“ в пролетарската поезия. Но издаването ѝ е показателно и заслужава да бъде отбелязано.

За становището на Смирненски към Октомврийската социалистическа революция и съветската литература е писано много и задълбочено — у нас и в Съветския съюз. Да се изясни този въпрос, ще рече да се разкрие един от изворите, който подхранва творчеството на нашия голям пролетарски поет. В тази връзка има едно негово произведение, което особено обръща внимание. Това е есето „Смело, товарищи!“, печатано в сп. „Младеж“ (г. II, бр. 14 от 3 септември 1922).

„Смело, товарищи!“ — това са началните думи в бойния „Марш на Червената армия“, любимата песен на българските трудещи се. Доколко необходимо е било неговото бързо и художествено превеждане на български, говори фактът, че редакцията на „Младеж“ устройва едва ли не конкурс за най-добръ превод („Младеж“, г. II, бр. 36). А знаем, че през тези години Смирненски живее активен организационен живот на партиен член. Съвременниците разказват, че той изпълнявал всяка задача, дори и „най-черната“, възложена му от организацията. Той не веднаж

е бил участник на величествени работнически манифестации. Виденото и преживяното тук му дава потик да напише патетичното „Смело, товарищи!“ По своя революционен патос, подем на лиричното чувство, по силата на идейното внушение то се доближава до „Песен за Буревестника“ на Горки:

„По сивите стени на стария свят не остава нищо велико, нищо свято, нищо, което да плени сърцата, да освежи душите. . .

Но като тътен на лятна буря, но като потоци от огнена лава, стремителни като ураган, светкавични и страхотни идат думите на новия свят. Железна песен на железни милиони:

Смело, товарищи! Те бяха — ние сме!“

На октомврийска тематика пише и Емануил Попдимитров, който преживява през тези години дълбока творческа криза, вълнува се от социални теми и революционни настроения. През 1920 г. той създава поемата „Русия“. За идейно-художествена основа на произведението се взема героичното минало на руския народ, което се тълкува като подготвителен етап за извършването на Октомврийската революция. При това поетът показва определен поглед върху руската история от Наполеоновото нашествие през 1812 г. до Октомври 1917 г. В тези рамки той разгъва сюжета на поемата. Въпреки влиянието на А. Бели (поемата „Христос възкресе“) и А. Блок („Дванадесетте“) „Русия“ на Ем. Попдимитров притежава своя хубост. Тук авторът е успял да се освободи от някои характерни за него сложни конструкции на стиха, от увлечението си в абстрактна маниерност в духа на символизма и да постигне естествена мелодичност. Сега той дири най-уместната дума или израз, за да предаде величието на Съветска Русия. И неговите символи са разбираеми, обогатени с революционен патос. Международното значение на Октомврийската революция той изразява поетично, силно:

— Ти яростно светиш, пламтиш,
с многоцветни огньове в степта,
и в късния час
милиони ръце
се вдигат в нощта
към тебе, огромно Сърце,
проляло кръвта си за нас!

Нашите прогресивни писатели не просто приемат новото, а и правят основни изводи за по-нататъшните пътища в развитието на българската литература, където реализмът се оказва в упадък: „отхвърлен“ от символистите, изгубил предишната си социално-изобличителна сила. През 1919 г. в „Червен смях“ (бр. 5) излиза анонимно „позив“ към българските писатели под заглавие „Ний зовем“. Негов автор е Крум Кюлявков, тогава редактор на „Червен смях“. Той се обръща към „всичко честно и смело“ да застане „под нашите червени знамена“. Пожарите на Октомври осветляват новия път на нашата страна, на нашето изкуство и литература. Вместо „печален гадател на сънища“ поетът трябва да бъде духовен вожд и народен трибун. Това не означава ликвидация на творческата му свобода, както говорят привържениците на принципа за „чистото изкуство“, а открива за пръв път пред творците на художествено слово възможност за действителна свобода.

От партийно правилни позиции Кюлявков изяснява и въпроса за нашето и буржоазното разбиране на патриотизма и защитата на отечеството. Като пример за действителна любов към родината той сочи под-

виг на руските работници и селяни, които с оръжие в ръка изтръгват Русия от помешчиците и капиталистите и я превръщат в свое свободно отечество. Ето за кое трябва да се пише, струва си и трябва да се работи.

Борейки се за литература, близка до живота, литература, свързана с борбите на работническата класа, Кюлявков се опълчва против ония вредни идейни влияния, които се представят у нас като „съветски“. Това са различните течения на буржоазния индивидуализъм — акмеизма, футуризма и главно имажинизма. Някои наши писатели, свързани с дребната буржоазия, проявяват особен вкус към поезията на акмеистите и имажинистите. На тази страна обръща внимание и Крум Кюлявков („Работнически вестник“ — Седмична литературно-научна притурка № 9, 1922 г). Той обяснява формалистичния подход на имажинистите към литературата. Техният лозунг е: „победа на образа над смисъла и освобождение на думите от съдържание.“ Това е, пояснява авторът, лозунгът на ония изгубили всяка връзка с живота поети, които, като не могат да възприемат и оценят новото съдържание на живота, новите обществени отношения, се отдават на общия хаос. Тъкмо за това имажинизмът не е и не може да стане изразител на сегашната революционна епоха. „Новото време, заключава Кюлявков, ще роди наистина едно друго течение в поезията, но то ще бъде един нов реализъм, с пламенна любов към света и хората, едно течение, което ще роди. . . революционният пролетариат.“

Против влиянието и увлечението на декадентството пише Тодор Павлов. Към това го потиква и едно запитване от страна на група работници за същината на декадентската поезия. Той правилно определя: „Декадентството — това е „края на века“ на буржоазното изкуство и култура („Младеж“, г. II, бр. 12)“.

Грижата да се насочи по верен път нашата нова поезия е ръководила и Г. Цанев при написване статията „Нашите млади поети“ („Младеж, г. II, бр. 35). Като изтъква, че българската революционна поезия се е зародила под знака на борбата за социализъм, под влияние на Октомврийската революция, той бележи, че тъкмо това ѝ качество я издига до положение на „тръбач на новия свят“. Героичното, борческото — ето основният, новаторският ѝ характер. Но у отделни автори се наблюдава повече риторичност, на образите не достига поетична завършеност, затова усилията занапред трябва да се съсредоточат и към овладяване на художественото майсторство.

Ще рече, процесът на сближаване и опознаване с творците на съветската литература естествено води до идейно-литературна дружба. И онова, което се посява в 20-те години, дава своите обилни плодове през следващите десетилетия, чак до днес. Това е един продължителен процес на идейно и творческо превъоръжаване, на все по-близко свързване на литературата с комунистическото движение, при което руското съветско литературно влияние играе ролята на благотворен фактор. И прав е Г. Бакалов, когато пише, че идейните течения у нас не само в областта на книжнината, но и в обществения живот, винаги са протичали под непосредственото и дълбоко влияние на руската литература. „От Венелин до Ленин — подчертава той, — от Карамзин до Горки, поколения след поколения у нас живеят с техните идеи и чувства.“

Когато става дума за влияние на съветската литература върху нашата, трябва да се има предвид фактът, че през разглеждания период самата съветска литература изминава крайно сложен процес на идейно-твор-

ческо развитие. Още в годините на гражданската война и главно в НЕП-а здравото ядро от съветски писатели, начело с А. М. Горки се сблъсква с различни литературни групировки, които се опитват под разни форми да възродят буржоазния индивидуализъм, принципа „изкуство за изкуството“ и пр. Те намират конкретен израз в имажинизма, акмеизма, футуризма и други упадъчни течения. Както се посочи, нашите революционни поети и литературни критици вземат активно участие в борбата против тези антиреалистични течения в съветската литература, като немуморно пропагандират успехите на Горки, Серафимович, Бедни, Блок, Маяковски, Безименски, Фурманов, или като пишат статии против българските им изопачители от в. „Слово“, сп. „Златорог“ и др. И не само това: обогатени с опита на Октомврийската социалистическа революция, общувайки активно и творчески с произведенията на съветските автори, те сами се насочват по-бързо и по-резултатно към овладяване метода на социалистическия реализъм. По този път художественото слово става мощно средство за агитация сред масите, за възпитание на трудещите се в дух на социалистическа идейност и пролетарски интернационализъм.

Ето защо, когато в началото на 30-те години в Съветския съюз са налице всички предпоставки за създаване на единен Съюз на съветските писатели, когато социалистическият реализъм намира високохудожествен израз в творчеството на цял отред млади автори като Гладков, Фурманов, Фадеев, Макаренко, Шолохов, Алексей Толстой и други, българската прогресивна литература също се оказва до голяма степен идейно и методологично превъоръжена. Естествено за това спомага и обстоятелството, че мнозина наши писатели и теоретици на литературата прекарват по няколко години в Съветския съюз, където непосредствено се запознават с новите явления и усвояват съветския литературно-художествен и теоретико-критически опит. Така Г. Бакалов живее в Съветската страна от 1929 до 1932 г. Това му помага да преодолее своите идейни отклонения от марксизма, да преоцени (за себе си) по ленински Плеханов. Когато се връща в България, той издава брошурата „Против меншевизма в литературознанието“ (1934), по същество твърде обстойна и строга критика на собствените грешки и увлечения, проявени в книгата „Беседа по изкуството“ (1924). Сега той издига лозунга: „Напред към Ленин!“ Положителните резултати от това преустройство личат в неговите нови статии за Иван Вазов, в книгата за Алеко Константинов, в рецензиите на отделни книги от Л. Стоянов, Г. Караславов, Хр. Радевски, Н. Хрелков, Н. Ланков и други.

Не без значение за творческото израстване е престоят в Съветския съюз за писателя Марко Марчевски (1926—1934). В интервю на „Литературен преглед“ (бр. 12 от 28. XI. 1934 г.) той говори с благодарност за творческата подкрепа, която получава от съветските писатели. „Именно там — признава Марчевски — имах пълна възможност да се отдам изключително на литература.“

★

Октомврийската социалистическа революция е не само най-велик преврат в живота на народите на СССР, но означава началото на нова ера в съдбата на народите от целия свят — ерата на социализма. Затова тя беше приета и поздравена от всички революционни марксисти. През

1919 г. основоположникът на българското социалистическо движение и на революционната марксистическа партия на тесняците Димитър Благоев писа: „Тази именно велика революция, която е известна под името Болшевишка революция, тури началото на новия свят, който коренно се различава от буржоазния. . .“

В трудните години на борба срещу чуждестранната интервенция у нас излизат голям брой преводни и оригинални статии в защита на младата Съветска република, зоват за помощ и солидарност към освободителното дело на въстаналите руски работници и селяни. Партийният печат се стреми да въздействува чрез литературата на масовия читател. Показателна в това отношение е поместената в „Ново време“ (г. XIX, 1919, кн. 6) статия „Вчера и днес“ от М. Горки. Като развива лениновата мисъл, че най-изостаналата икономически страна е призвана да извърши първата социалистическа революция и с това да покаже пътя на човечеството към освобождение от капиталистическото иго, великият пролетарски писател заключава: „Всеки, който искрено вярва, че непобедимият стремеж на човечеството към свобода, красота, разумен живот не е безплодна мечта, а напълно реална сила, единствено способна да създава нови форми на живота — . . . всеки честен човек е длъжен да признае всесветското значение на тия дела, които се извършват от най-честните революционери в Русия“.

Или да вземем първомайския брой на „Червен смях“ (г. I, 1920, бр. 16). В превод на Д. И. Полянов се печата стихотворението „Първи май“ от Демян Бедни, изобличаващо лъжите на буржоазните вестници за действителното състояние на класите и класовата борба в Съветска Русия. В същия брой на списанието намираме „Бунтът на робите“ — писмо на Горки до реакционната френска буржоазия, която лицемерно оплаква „жертвите на революцията“.

Когато през есента на 1921 г. Съветска Русия е застрашена от ужасен глад, нашият прогресивен печат, вслушвайки се в призива на Комунистическата партия, организира широка акция за подпомагане на гладуващите братя руси. В „Ново време“, „Младеж“, „Червен смях“ и „Народна армия“ месеци наред се поместват призивни статии, стихотворения и снимки, които агитират нашите трудещи се да се притекат на помощ. Хр. Смирненски се откликва със стихотворението „В Поволжието“ (сп. „Младеж“, г. I, бр. 35) и „Поема за руското дете“, печатано посмъртно в „Нов път“ (г. I, бр. 3).

В края на 20-те години, когато е невъзможно да се говори направо истината за Съветския съюз, у нас се печатат подбрани късове от художествената проза на Гладков, Л. Сейфулина, Ю. Либедински и други, които разказват за революционните пресбразования. Например в „РЛФ“ (г. I, 1929, бр. 7) е поместена главата „Общогражданско събрание“ от поестта „Седмица“ на Либедински. Действието се развива на колхозно събрание, обсъжда се въпросът откъде да се достави семе за посев. Присъстващите колхозници проявяват висока политическа съзнателност и дисциплина, преодолявайки залитанията на някои членове.

Така постепенно нашият масов читател се запознава с идеите на социалистическата революция и заживява с тях. И не случайно по-късно, когато се появява преводът на „Разораната целина“ (1936), този забележителен роман на М. Шолохов е буквално разграбен от читателските маси. В победата на колхозния строй в Съветския съюз нашите бедни селяни

виждаха пътя на собственото си избавяне от царския бирник, лихвар и кръчмар.

Идеите на Октомври се разпространяват сред напредничавите работнически, селски и интелигентски слоеве и чрез статиите, преводни и оригинални, за личностите и творчеството на М. Горки, Д. Бедни, А. Блок, В. Брюсов и други. Маяковски, макар и превеждан от Гео Милев, се схваща от литературната критика в началото на 20-те години предимно като поет-футурист. Независимо от това обаче в съзнанието на читателите той се налага като октомврийски, революционен поет. Това ни говори известната статия „И свет во тме светится“ на Гео Милев, по съдържание най-категоричен протест срещу разсвирепелия фашизъм след Септемврийското въстание. Тук авторът се обръща с нескриван гняв към царския министър да бъде отменен драконовският „закон за защита на държавата“. Той спира нашия културен напредък, като ни лишава от досег с творчеството на такива големи творци като В. Юго, Е. Верхарн и В. Маяковски на това основание, че тяхната поезия е революционна. „Маяковски — продължава Гео Милев, — поетът на руската революция, поетът на милионно-раздвижената улица, открива и внася във всемирната лирика нови тонове, каквито литературата не познава преди него; долавя и създава в поезията нещо ново: стихийния ритъм на безименната, раздвижена маса; създава нова поезия, ново изкуство. . .“ („Пламък“, г. I, кн. 1).

Като се има предвид, че Гео Милев е познавал Маяковски само от периода на „Наш марш“, „150,000,000“ и „Мистерия-Буф“, то не може да не се признае относителна точност в оценката му на руския поет. Но главното е в това, че в негово лице той вижда родоначалника на съвременната социалистическа лирика и като такъв го препоръчва на своите читатели.

Интересен за отношението към Маяковски е и фактът, че в една от литературните страници на в. „Звезда“ (г. I, бр. 48) се помещава откъс от книгата „Руската поезия вчера, днес и утре“ на В. Брюсов, където Маяковски се характеризира по следния начин: „Той бе един от ония, които се отнесоха към Октомври не като към външна сила, . . . но като към велико явление на живота, с което той сам е органически свързан.“

И още: „Стиховете на Маяковски принадлежат към най-прекрасните явления на петилетието (1918—1923 г. — Хр. Д.): техният бодър слог и смела реч бяха съживителният фермент на нашата поезия.“

Очевидно тази преценка на видния руски поет Валерий Брюсов, застанал под знамената на Октомври, е имала голямо значение за правилното възприемане на поезията на Маяковски от неговите български колеги.

У нас се отразяват и споровете, които се водят в младата съветска литература. Партийният печат се стреми да осведомява вярно своите читатели, да ги ориентирва. Характерно е например препечатването на писмо на група червеноармейци (в. „Правда“, 14. XII. 1922 г.) в отговор на изказаното мнение от В. Брюсов в поменатата по-горе книга „Руската поезия вчера, днес и утре“. Авторите на писмото излизат в защита на поезията на Демян Бедни, която в оценката на Брюсов е сведена до „злободневни стихове“. В „Работнически вестник“ (Седмична литературно-научна приписка № 32, 1923 г.) четем: „Демян Бедний е наш поет, поет на революцията, поет на въстаналия народ, възлюбеният поет на Червената армия. Него ний почитаме; в неговия ритъм ний чувствуваме силата на революцията, неговите образи ни трогват. Във всяка строфа ний виждаме душата на армееца, на работника, на селянина.“

Ако това е „злободневност“, то разбира се Демян Бедний е злободневен; той би бил чужд за нас, ако не беше злободневен, т. е. революционен.“

В 20-те години един от най-„оспорваните“ автори от белоемигрантската интелигенция е поетът Александър Блок. Особено след неговата смърт се засилват интригите около следоктомврийското му творчество, създават се всевъзможни измислици, които „доказват“ разочарованието му от большевиките и революционна Русия. На тези приказки дава ухо и нашата литературна реакция. В буржоазния вестник „Слово“ (от 29. I. 1923 г.) този поток от лъжи за автора на октомврийската поема „Дванадесетте“ се излива в най-гнѣсна форма. Като взема повод от писаното в „Слово“, Г. Цанев излиза с нарочна статия, където изнася истината за жизнения и творчески път на Блок след Октомври. Статията е озаглавена „Падането“ на Александър Блок“ („Работнически вестник“, Седмична литературно-научна притурка, № 33, 1923 г.). Не е истина, че големият руски поет е изменил на своя народ. Напротив, като истински патриот и гражданин той здраво свързва нова Русия със следоктомврийското си творчество. В подкрепа на това разбиране Г. Цанев приважда думите на М. А. Бекетова, лея на поета: „Той считаше за измяна това. Да напусне родината си, когато тя е болна — смяташе за невъзможно.“

Ще добавим, че за Блок се пише у нас още в 1921 г., по случай неговата ранна смърт („Везни“, г. III, № 1, 15. X. 1921 г.). Гео Милев, този голям „търсител и сторонник“, по израза на Д. И. Полянов, на новата пролетарска поезия, идеща от Съветска Русия, проявява жив интерес към следоктомврийското дело на поета (откъси от „Дванадесетте“ той печата във „Везни“, г. II, кн. 2), и досегът с него се оказва крайно благотворен за собственото му развитие от индивидуализъм и имперсионизъм към социални теми и революционно творчество. Чрез съдбата на Блок Гео Милев избира и действителното значение на големия творец, „Блок е Русия“ — пише той. — И това именно дава истинско величие на таланта, възвисява един талант над другия, възвисява таланта до гения: когато художникът е манифестация на колективната народна душа. . .“

Сякаш в доказателство на тази мисъл в същата книжка на „Везни“ излизат стихове от Блок (в превод на Н. Хрелков): „На Куликовското поле“ и „Епилог към „Дванадесетте“. Ще цитирам първите два куплета от „На Куликовското поле“. Те са синовен израз на обичта на Блок към родината, писани в периода на реакцията от 1907—1910 г. Но и през 20-те години те запазват своя ярък обществен резонанс:

О, моя Рус! Невесто моя! болно
прозира дългий път —
като на горд татар стрелата волна,
впит в нашата гръд.
Път през полята, път през скръб и тайна,
Родино — твойта скръб.
Без страх вървя през таз мъгла безкрайна,
с теб, образ скъп.

М. Горки, упражнил огромно революционизиращо въздействие върху нашия народ още преди Октомври, сега се превръща в истински учител на всички честни хора. Неговите книги, в оригинал и превод, продължават да бъдат едни от най-четените; особено нараства популярността на романа „Майка“, който се превръща в „учебник на живота“, школа за революционна пролетарска идейност. Достатъчно е да се каже, че за по-малко от две десетилетия, в период на тежка антифашистка борба, „Майка“ се произдава на български три пъти (в 1924, 1935, 1940 г.).

В лицето на Горки нашите прогресивни писатели виждат своя всепризнат учител. Като най-ревностен негов преводач и тълкувател у нас работи Г. Бакалов. Може би той най-много спомага за налагането му в България като родоначалник на литературата на социалистическия реализъм. Бакалов не изпуска случай да не привлече в полемичен план опита на Горки като най-добър, да го не препоръча като школа на младите български поети, да не изтъкне страстно партийния характер на неговото творчество („Работн. в-к“ — Седмична литературно-научна притурка № 17, 18, 1922 г.).

По отношение на цялата наша култура и литература по-специално този период се характеризира като период на системно и последователно възприемане естетическите възгледи на В. И. Ленин. Нашият работнически печат по различен повод, неуморно и с ясно разбиране на конкретните наши задачи запознава своите читатели както с личността на Ленин, така и с безсмъртните му идеи. Тук материалът е твърде обилен, затова ще изтъкна по-важните статии от Владимир Илич и за него.

По случай третата годишнина от Октомврийската социалистическа революция „Червен смях“ излиза в специален брой (г. I, бр. 42, 5 ноември 1920). На корицата е даден портретът на Ленин. А на стр. 3 стои стихотворението „Москва“ на Хр. Смирненски, посветено на III конгрес на Коминтерна. В следващите броеве на „Червен смях“ се срещат множество карикатури против западноевропейската и българската буржоазия, където фигурата на Ленин се взема като синоним на Съветска Русия. Доколко великият вожд на световния пролетариат спечелва сърцата и на българските трудещи се говори Илюстрованата притурка на „Работнически вестник“ от 7 ноември 1922 г. Цялата притурка съдържа материали, посветени на Ленин, по случай неговото оздравяване. В редакционната статия с топли думи се поздравяват руските работници и селяни, че „великият кормчия е поел отново ръководството на кораба на всечовешкото освобождение“. В превод на Д. И. Полянов се печата стихотворението „Нима не съм аз прав?“ от Демян Бедни, израз на радостта на съветските хора от възстановеното здраве на Владимир Илич. При този нарастващ интерес към делото на Ленин се публикува за пръв път у нас неговата бележитата статия „Партийна организация и партийна литература“ под заглавие „Партийната литература. (Из съчиненията на Ленин)“ („Ново време“, г. XXII, 1923, кн. 10). Това има много голямо значение за по-нататъшното правилно насочване на нашата литература и литературна критика по ленински път. Макар че в нашите революционни вестници и списания намират място и работи на троцкистите „литературоведи“, нашите най-видни прогресивни писатели, литературни теоретици и критици избягват или бързо преодоляват много от грешките на Пролеткулта. Така ленинските идеи помагат на Г. Бакалов да оцени по-вярно и исторически с по-трайна перспектива стихосбирката „Да бъде ден!“ на Смирненски. (По случай второто издание на „Да бъде ден!“, „Ново време“, г. XXII, кн. 13 и 14). Че Бакалов се ръководи от статията „Партийна организация и партийна литература“ на Ленин в своята редакторска и литературно-критична дейност личи и от това, че в „Нов път“ (г. I, кн. 5, 1 февруари 1924), отбелязвайки смъртта на Владимир Илич, наред с другите материали, препечатва края на интересуващата го статия, като ѝ дава свое заглавие „За свободата на изкуството“. Но под черта е обяснено: „Из статията на Ленин „Партийна организация и партийна литература“ от 13 ноември 1905.“

За трети път „Партийна организация и партийна литература“ се явява в „РЛФ“, г. I, бр. 12. По понятни за читателя причини тя излиза в не-

пълнен вид, без подпис и с видоизменено заглавие — „Литературата на работническата класа.“

Интересът към статията „Партийна организация и партийна литература“ отразява отношението на нашата прогресивна литература от 20-те години към литературното, философско-теоретическо наследство на В. И. Ленин. Това е един още непрочуен момент в борбата за социалистически реализъм в българската литература, за ленинско литературознание и литературна критика.

Интерес към литературните възгледи на Ленин показва и Антон Страшимиров. В редактирания от него в. „Ведрина“ (1926—1927) той печата голям брой стихове на съветски поети, късове от художествена проза и статии за съветската литература. „Ведрина“ има определено антифашистки, трудово-борчески облик. Страшимиров публикува и част от Лениновата статия „Лев Толстой като огледало на руската революция“ (от началото на третия абзац), която тук е наречена „Два полюса“. Ленин за Толстой“ („Ведрина“, г. I, бр. 1).

Накрая трябва да се отбележи, че, следвайки поетическата традиция на Горки, Маяковски, Бедни, Брюсов, Безименски във възсъздаване образа на Ленин, нашите поети също се опитват да пишат за него. Наистина техният глас е силно приглушен и не всеки от тях разбира главното у Владимир Илич, но самият факт, че пишат за Ленин е показателен за притегателната сила на неговото революционно дело. Първото стихотворение от български автор, посветено на Ленин, принадлежи на Д. И. Полянов. То е патетичен отзвук за кончината на безсмъртния вожд (в. „Звезда“, г. I, 1924, бр. 48). В първомайския брой на „Наковалня“ (бр. 73, 1927 г.) е поместено стихотворението „Първи май“ на Никола Ланков, където четем следния куплет:

Небето е сякаш огромна трибуна,
и слънцето — Ленин трибун,
в зеления блясък на майската утрин
народът се сбира на празник и бунт.

През 30-те години вълнуващи стихове за Ленин създават Мл. Исаев и Хр. Радевски. Под въздействието на поемата „В. И. Ленин“ на Маяковски темата за Владимир Илич се утвърждава като една от най-актуалните и нейното успешно осъществяване става въпрос за революционна чест за писателите антифашисти.

★

Този бегъл преглед дава само частична представа за връзките между българските писатели и литератори с младата съветска литература и за влиянието ѝ у нас. Под въздействието на идеите, които носеха произведенията на нейните творци, се оформяваше младата революционна генерация в българската литература. Тези идеи стигаха до читателя с помощта на революционния печат и също създава у него една нова култура, едно ново естетическо чувство. Нашият читател не само „поглеждале“ в Съветската страна, а и попадале под влияние на ония емоции, идеали и стремежи, които вълнуваха съветския човек. Така се сродяваха българският писател и българският читател със съветската литература още през 20-те години. И този процес доведе естествено до голямото, дълбоко и плодотворно влияние, което упражни съветската художествена литература у нас особено през 30-те години, влияние не пресекнало и до днес.

ТВОРЧЕСКА АНКЕТА

АНДРЕЙ ГУЛЯШКИ

МИРОГЛЕД, МЕТОД, СТИЛ, ЖАНРОВО РАЗНООБРАЗИЕ

1

Струва ми се, че разговорът, подхванат от сп. „Литературна мисъл“ с някои писатели във връзка с творческата им практика, и със статията на Пантелей Зарев „Стил и художественост“ — е не само навременен, но в много отношения — повече полезен от нашумелите напоследък естетско-философски размишления за уточняването и изясняването на социалистическия реализъм като творчески метод. Дори си мисля, че тоя разговор — ако се води открито и без поза — ще помогне в значителна степен на изкуствоведите да излезат из дебрите на словесните си абстракции, в които до гуша са затынали, именно поради своята очевидна откъснатост от непосредствената практика на художественото творчество.

Отношенията и връзката между мирогледа на твореца и неговия творчески метод винаги са били предмет на най-оживени спорове. Ако тия две понятия бяха триизмерни, т. е. някакви си същности с физически качества — работата с тях щеше да бъде много лесна и проста. Премерваш теглото и обемът, определяш размерите и съпоставяш: неизвестното намиращ посредством някое от известните математически уравнения. . . Но тия понятия нито са триизмерни, нито имат физическо тегло. Затова работата с тях е трудна и много опасна за ония теоретици, които на всяка цена искат да видят във взаимоотношенията им отражението на някои от всеизвестните закони на точната механика.

Казвах, а някои казват и сега: „Балзак беше легитимист по убеждение, но велик реалист, и защото беше велик реалист, затова той изобразивярно и с дълбока правдивост реакционната природа на легитимизма.“ Тоест: „Мирогледът на Балзак беше реакционен, но творческият му метод — прогресивен, затова мимо убежденията си, той можа да създаде велики реалистични творби.“ И заключават: „В последна сметка методът е, който определя характера на художествената творба.“

От един пример сам по себе си, отговарящ на истината, но изтълкуван е л е м е н т а р н о, о п р о с т е н е с к и, някои прибързано вадят генерални изводи и категорични заключения.

Ако Балзак дълбоко в душата си стоеше на позициите на маркизите и бароните по отношение движещата сила на историята — народа, как да си обясним едно монументално творческо дело, в което именно народът е обект на писателското съчувствие, на писателските симпатии? Та нали именно Балзак разобличи до дъно вълчия характер на финансовата буржоазия и душевната и физическа гнилото на политически деградираната аристокрация? Ако той възприемаше дълбоко в душата си съвременната нему действителност през очите и чувствата на а р и с т о к р а т а, нима щеше да създаде своята

„Човешка комедия“ такава каквато е — обвечна с най-топъл хуманизъм, демократично отношение към простия народ и съчувствие към обикновения човек?

И все пак — няма защо да отричаме известния факт — Балзак беше легитимист. Но той беше легитимист по отношение на политическо-партийната си ориентировка, която в буржоазното общество не винаги съвпада с нравствено-етичните, дори със социално-обществените убеждения на личността.

И Вазов беше народняк в политическо-партийната си ориентировка, но народняк по ли е — в смисъл на идейност и виждане — неговото литературно творчество?

Когато се говори за мироглед, особено за мироглед на писатели, които са живели или живеят в буржоазно общество, понятието не бива да се покрива и да се изчерпва само с неговата политическа страна. Мирогледът е комплексно понятие и политическата страна в него — в известни случаи и при известни обстоятелства — може да играе ролята с а м о н а компонент. И тоя именно к о м п о н е н т често влиза в противоречие с метода — какъвто е случая с Балзак. И ако методът излиза победител от стълкочението, то не е затова, че на метода изобщо е присъщо да бъде победител, а защото другите страни от мирогледа са хармонично разположени спрямо него и не му противоречат.

★

Не се е случвало такова нещо — поне в моята скромна практика — да слагам лист в машинката си и да пиша, преди да съм намислил какво да пиша.

Е, добре, аз съм намислил да пиша например повест за живота на село. Аз имам в главата си случки, събития, пред очите ми се мяркат контурите на някои от основните образи. Аз нося този материал вътре, в себе си, живея с него, докато всичко се изясни до една пределна степен, налущвам тона на първото изречение, и — започвам. Слагам лист в машинката и чукам по клавишите.

Да! Но всъщност откъде започва творческият процес? Тоест, от кой момент е започнал? От комбинативната работа на въображението за оформяването на фабулата? Или още по-отдалече — от първото вникване в душевността на образите? Едва ли. На пръв поглед творческият процес като че ли започва с избора на темата.

Но какво е темата? Тя не е круша, че да падне от дървото и да чукне писателя по главата: „Ах, намислих!“

Темата — това е отношението на твореца към известни факти, събития, явления от живота. Ако аз например съм решил да пиша повест за селото, то е за това, че имам о т н о ш е н и е към определени явления и проблеми от селския живот. Отношението си към тия явления и проблеми аз искам да изявя с художествени образи, и поради това решавам да пиша повест на селска тема.

Темата не „пада“ от небето, нито е плод на хрумване, или на някакво си настроение. Не са случайни темите на „Война и мир“, на „Възкресение“, на „Разораната целина“. На „Андрешко“ например или на „Една българка“. Или на Мопасановия „Бел Ами“. В темата се изявява светогледът на писателя. Споменете си „Записките на ловеца“ от Тургенев или Гоголевите „Мъртви души“: какво по-красноречиво доказателство за отношението на тия велики художници към помещическа Русия!

Какво по-красноречиво доказателство — бих допълнил — от „Човешка комедия“, за отношението на Балзак към буржоазното общество! Томовете на тая nedовършена Хеопсова пирамида сред световната литература отразяват великата правда на живота, и не някаква си метафизична интуиция, свиеше дадена на твореца, насочва Балзак по пътя на реализма, а един хуманистичен и демократичен в нравствено-етичните си основи мироглед насочва колосалния талант на писателя към метода на критическия реализъм. Точно тъй, както отношението на дворянина Тургенев към крепостническа Русия (отношение а н т и д в о р я н с к о) насочи писателя към темите на „Записките“ — безсмъртен паметник на великата р е а л и с т и ч н а руска литература.

Вижте поезията на Яворов: докато поетът стои на социалистическо-народнически позиции, неговият творчески метод е критическо-реалистичен. Съществуват десетки примери в световната литература и това сякаш е неписан закон: промените в светогледа на твореца винаги са следвани — след по-дълъг или по-къс период от време — от съответни промени и в неговия творчески метод.

И тъй, началото на творческия процес, според мен, трябва да се търси в оня момент, когато идеята и конкретният изобразителен материал влизат в досег един с друг. Ръководещото начало е на идеята (светогледа, т. е. отношението на твореца към конкретната действителност): ако е рожба на жизнената правда, тя изисква такъв творчески метод, който отново ще я върне на живота, но обогатена вече от опита на неповторимата индивидуалност на твореца.

Киплинг е импресионист (макар изобразителната му техника да е реалистична) и не може да бъде друг, защото неговият мироглед е апология на силната б я л а личност, апология на колонизатора-завоевател. За художественото изявяване на такъв светоглед е необходим метод, който превръща не образа, а преживяването в център на творческото внимание. Така, както антиреалистичната деформация в изобразителното изкуство, подчинява общото на частното, за да предизвика у зрителя „преживяване“ на отращение или на бягство от живота.

Творческият метод е не само свързан със светогледа, но е и в подчинено положение спрямо него, доколкото той, светогледът, е оформен в съзнанието на твореца като основно политическо и морално-етично убеждение. Творческият метод е в подчинено положение спрямо мирогледа и в случаите, когато не основното от мирогледа, а само някой негов компонент влиза в противоречие с метода.

И си мисля: защо някои теоретици търсят сложности и противоречия там, където нещата са изобщо твърде прозрачни и прости? Ако попитате кой да е писател: как пишеш? И ако този писател не страда от словоохотливост, той простичко ще ви отвърне: „Пиша тъй, както виждам и чувствавам“. А това означава: „според моето отношение към живота и хората“. В краткия и простишък отговор се съдържа една класическа истина — многостранната, различна по степен и своеобразно изразената зависимост на изобразителния материал от светогледа.

*

Но моля, тук следва запетайка, а не точка: претворяването на изобразителния материал зависи в същото време и от творческата индивидуалност на твореца.

Вземете две наши книги, от писатели с еднакъв мироглед — книги със сходни теми: „На живот и смърт“ и „Любов“. Темите, очевидно, са уж сходни, а каква разлика в художествения подход към тях! В първата книга обект на художественото претворяване е героичният епос на антифашистката борба, във втората — осъществяването на проблема за красивото в един определен идеал.

Разбира се, разликата в подхода към общата тема иде от различния творчески стил на писателите.

Стильт, най общо казано — това е субективното „аз“ на художника. През това субективно „аз“ се пречупват и филтрират възприятията от живота, за да се превърнат във впечатления, които пораждат чувства и предизвикват мисли. Стилът — най общо казано — е творческата изява на онова, което сме привикнали да наричаме „душевност“ на твореца. Ако тази душевност е лишена например от остра и винаги неспокойна чувствителност, от вроден усет към естетичното, към естетично-оригиналното; ако тя не е съгрята от пламъка на вечното търсене на красивото — нейният израз — стильт — ще бъде безличен или полубезличен, той ще бъде регистратор само на онова, което му съобщава писателският мироглед.

Един от съществените художествени белези на стила е така нареченият „национален колорит“. Връзката между душевността на твореца и онова, което съставлява национал-

ната особеност в психиката на народа, се изявява много ярко в индивидуалния писателски стил. Липсва ли тази връзка — липсва маята на стила — националният елемент.

Колко различни по стил са например Йовков и Елин Пелин! Докато единият привнася в живота своите идеи за доброто, и тъгува по доброто, което си е отишло, другият със сурова ръка показва тежките поражения, които е нанесъл съвременният нему живот върху човека, и мълчи. Големите реалисти, всеки от тях със своя особен, ярко-художествен стил на виждане и претворяване! Но в тия различни стилове се изтегля една обща черта — националният колорит. Той се чувства навсякъде — от нашенското звучение на образите, до ритъма на словореда. . .

Съществува обаче такъв въпрос: трябва ли да се търси национално-самобитното навсякъде и на всяка цена? Ако се търси по външните белези, то вече е отмиряло или отмира на много места. Някога нашите селски девойки жънеха по нивите облечени с тежки сукмани, пребрадени с дълги забрадки. Това лято аз видях жетварки, стъкмени в къси гащета и спортни фланелки.

Не става дума за външните белези. Фолклорът и етнографията нямат вечен живот — освен в народните песни и музеите. Въпросът е, доколко националният колорит трябва да се търси там, където той привидно е изчезнал. В мисловно-емоционалния мир на градския човек национално-особеното е в значителна степен по-малко — и по обем, и по интензивност — от онова, което преживяваха на времето Андрешко или Антица. Но все пак, не може да има съмнение, че софийският интелигент примерно не преживява радостите и скърбите си така, и по същия начин, както прави това, да речем, парижкият интелигент.

Има разлика и тя трябва да се отсена в стила.

*

Но стилът — това субективно „аз“ на твореца, никак не прилича на птичката божия — да лети, където си иска, да чурулика — каквото си ще. Както светогледът държи в орбитата си творческия метод, така и методът, от своя страна и с не по-малка сила влияе върху стила.

Може някой да каже: — Чакайте! Вие споменахте одева Киплинг. Киплинг не е реалист, разбира се, но неговият стил? Нима ще отречете, че неговият стил е реалистичен? Ами Бромфийлд, Моам, Мора, Сартър? Тия модернисти и екзистенциалисти не са дори критически реалисти по отношение на творческия си метод, но техният стил! Техният стил е реалистичен и това е толкова очевидно!

Какво — борба между светоглед и метод? Конфликт между метод и стил?

Нищо подобно. Тия писатели са добри майстори в занаята си, понякога — по-добри от мнозина свои събратя реалисти. И защото са вещи майстори, те пишат с точен език, имат ясен слог, служат си с конкретни образи, знаят как да портретуват, владеят изкуството на диалога. Техните изразни средства са реалистични, писателският им почерк е реалистичен. Но изразните средства, почеркът — това не е стилът. Изразните средства са само елемент от стила.

Художникът подхожда към темата съобразно мирогледа си, разкрива я посредством творческия си метод, и я внушава на читателя със своя личен стил. Стилът във всички случаи е в гравитационното поле на мирогледа и метода. Но личният почерк е плод на майсторството на писателя, резултат е на неговия изобразителен опит, на неговия вкус към словото. Вземете едно произведение, като „Пан“ напр. от Кнут Хамсун. Това произведение е свърхиндивидуалистично, то внушава бягство от живота и абсолютно затваряне на човека в себе си. Но колко изящна поезия блика от всяка страница! Отчаяна метафизика у мирогледа и метода, консервативност и ретроградност в стила, а почеркът — прекрасен. И няма защо да отиваме при демодирания дори за буржоазната литература Хамсун, когато нашите символисти са зад гърба ни. Кой напри-

мер ще отрече почерковото изящество, с което са написани някои от най-символистичните стихотворения на такива поети като Яворов и Дебелянов?

Тъй че почеркът не стои винаги в право-пропорционално отношение със стила. Понякога почеркът контрастира със стила. Нима сте срещали грозна жена с лъчезарно-хубави очи? Аз не съм срещал, но казват, че имало такива жени. Сигурно! В природата и литературата има всякакви неща.

*

Мироглед, метод, стил, почерк. . . каква сложнотия, господи! Ах, добре е, че върху законите на тази литературна механика никой от събратята не промишлява, след като е седнал вече пред своята машинка. Ах, колко е добре! Иначе, какво щеше да се получи? По страниците на нашите книги вместо живи хора щяха да се появят странни създания. Да, много странни същества: с хиперболи, с параболи на ония места, където природата е отредила да има глави и крака. . . Тригонометричните линейки, пергелите, логаритмичните таблици и аптекарските везни щяха да станат неизбежни писателски помагала...

*

Но никак не е добре това, дето белетристиката ни е бедна като сиромас Лазар по отношение на своето жанрово разнообразие. Едва ли има друга по еднообразна белетристика — по отношение на жанровите форми — от нашата!

Авторът повествува от името на благословеното трето лице. Появяват се героите, които авторът описва, или ги кара те да се описват посредством своите действия и приказки. Понякога той се спира, за да покаже обстановката, сред която се развива действието, или да понадзърне в душите на героите. И пак повествува от името на благословеното трето лице:

„. . . Рано призори, Иван тръгна на път. Ръмеше. Беше тежко на душата му, но...“
И прочие, все в тоя дух.

Разбира се, добрият майстор знае как да превърне този стар и изпитан жанр в чародейна машинка, и с чародейната машинка да създаде златни творби.

Добрият майстор всичко може!

Но ако в областта на белетристиката всички майстори работят по калъпа на един единствен жанр, макар и всеки от тях да работи по своему, със свой стил — никакво злато не ще бъде в състояние да прокуди еднообразието.

За това еднообразие носят вина и някои от нашите критици. Защото те с голяма охота поощряват преди всичко онова, което е създадено по един стар, проверен във времето вече, и добре усвоен от самите тях маниер.

Но за възможните жанрови форми в белетристиката ще поговорим следния път. . .

(Следва)

БЪЛГАРСКИ ПРЕВОДИ НА РОМАНИТЕ НА НИКОЛАЙ ОСТРОВСКИ, ИЗЛЕЗЛИ В СЪВЕТСКА УКРАИНА

След отпечатването на „Как се каляваше стоманата“ (1934 г.) и „Родени от бурята“ (1936 г.) младият съветски писател Николай Островски става един от най-много четените писатели в Съветския съюз. Търсенето на тия два романа е толкова голямо, интересът е тъй широк, че скоро Островски достига по тиражи на своите произведения някои от отдавна утвърдените класически писатели.

Наскоро след издаването на книгите на руски език се замисля и превеждането им на отделните национални езици в Съюза, за да може да достигне правдивото комунистическо слово на Островски до още по-широк кръг читатели.

Вероятно през 1937 г. Държавното издателство за националните малцинства в Съветска Украйна (Укрдержназмценвидав) замисля да преведе и издаде романите на Николай Островски и на български език за българското малцинство в Украйна.

През втората половина на 1938 г. двете книги вече са излезли от печат. Това са добре оформени в художествено отношение издания с илюстрации на заглавната корица, на хубава хартия. И двата романа излизат под редакцията на А. Кетков.

Неизвестният преводач на „Как се каляваше стоманата“ по всичко изглежда добре е владеел руски език и е съумял да проникне в своеобразието на Н. Островски като писател, но не са му достигали познания по български език. По всяка вероятност преводачът е живял дълги години в Русия, бил е лишен от възможността да наблюдава пряко развитието и обогатяването на българския език. Естествено е било за преводача силно влияние да окаже върху него и руският език и при превеждането подходящите български думи да бъдат заменени от русизми. Така напр. вместо келнер или сервитьор е употребена думата официант (стр. 9), вместо мръсник — сволоч (стр. 13), вместо будка — киоска (стр. 20), вместо куртка — гимнастюрка (стр. 25), вместо сайванг — сарафай (стр. 39), вместо върбалак — ивиак (стр. 45) и т. н.

Отклонения от нормите на българския книжовен език проличават не само в лексиката, но и в морфологията и синтаксиса. Така например на стр. 97 е употребена думата ковачлък вместо ковачество, на стр. 38 е написано умълчи вместо замълчи, на стр. 94 изопи вместо напи. А на стр. 24 е построено такова изречение: „Към смъртта привикнали хора из вагоните се изсипаха.“ Вместо правилното: „Хората, свикнали със смъртта, изкочиха от вагоните.“

Известно влияние е оказал руският език и при употребата на предлозите. Така например срещат се изразите: „гледаща върху пътя“ (стр. 90) вместо „гледаща към пътя“; „нападналия на петлюровеца“ (стр. 110) вместо „нападналият петлюровеца“ и т. н.

На места преводачът се увлича в употребата и на ненужни турцизми, които загрозяват текста, така той пише гюролтия (стр. 21) вместо врява; буламач (стр. 119) вместо бъркотия и т. н.

Но въпреки тия и други някои слабости и грешки преводът на „Как се каляваше стоманата“ е общо взето сполучливо изработен. Преводачът е съумял да долови, както от-

белязахме, духа на книгата, вярно е предал на български мислите на автора и е очертал основния персонаж на романа.

Така например много сполучливо е предаден характерът на малкия Павка в сцената, когато той хвърля горделивия и самоуверен Сухарко в реката. Тук преводачът вярно е отразил отделните моменти от борбата на двете момчета, намерил е ония най-необходимы думи, които разкриват двубоя между двамата врагове с цялата негова пластичност.

Добре е предаден на български език също и драматичният момент на борбата на машинистите и огнярите украинци с поставения да ги охранява немски войник. И тук умениято на Николай Островски само с няколко багри да очертае обстановката, да достигне до високо напрежение, да разреши конфликти и мине към нова сцена много добре е разкрито. За съжаление обаче не може да се каже, че преводачът е сполучил добре да предаде особената задушевност и лирическата настроеност от шестата глава на романа, когато Павка, щастливо извадил се от затвора, тъй мило и сърдечно е приет от влюбената Тоня. Такива изрази, като „всичката дружба“ (стр. 152) и др. провалят цялостното впечатление.

Като се вживява в творческия замисъл на автора и прониква в ония черти, които характеризират най-добре героите, преводачът е съумял общо взето колоритно да очертае образите на Павка, Серьожа, Рита Устинович, Иван Жарки, Тоня Туманова, Жухрай, Артём и др. Ние долавяме от превода горещината в темперамента на Павка, неговата праволинейност, неотклонния му стремеж да воюва против лъжата и несправедливостта. Усещаме у Серьожа Брузжак момчешката палавост, която бързо преминава в юношески героизъм и комсомолска твърдост. Възхищаваме се заедно с това от принципиалността и моралната чистота на Рита Устинович, съчувствуваме до известен момент на Тоня и проникваме след това в нейния „евтин индивидуализъм“. Ярко се откроява пред нас Жухрай със своите „сиви спокойни очи“, с характерния си „твърд немигащ поглед“. Колоритно се очертава фигурата на Жухрай: „Сивото палто, закопчано отгоре до долу беше силно изопнато върху широкия, здрав гръб — вижда се, то беше тясно на стопанина. Съединяваше раменете с главата здрава волска шия, и целия тъй беше налят със сила, като стар дебел дъб“ (стр. 35, 36).

Още при първо преглеждане проличава, че преводачът на „Родени от бурята“ по-добре се е справил със задачата си. Той е сполучил не само добре да предаде на български език физическия портрет, характера и поведението на героите, но и почти навсякъде да разкрие онази специфична атмосфера, сред която действуват отделните герои. Така например в първата глава на романа ние веднага още с първите страници усещаме духа на аристократическата гордост, презрението към обикновените хора, лъжата и лицемерието, които царуват в имението на стария граф Могилницки, и веднага след това — простотата, искреността и задушевността в отношенията в семейството на работника Зигмунд Раевски.

По-добре, отколкото в превода на романа „Как се каляваше стоманата“ тук се чувства вътрешната сроденост, другарска солидарност и взаимопомощ между трудовите хора. Преводачът е сполучил на повечето места да предаде романтиката на революционната борба, красотата, която се отразява върху лицата на увлечените в сраженията с враговете работници.

По-добре познава преводачът на „Родени от бурята“ и особеностите на българския език. Тук се срещат сравнително по-малко русизми в лексиката, морфологията и синтаксиса, по-малко са и ненужните турцизми. Рядко само езиковото чувство изневерява на преводача и той пише к о н ю х (стр. 48) наместо коняр, т е т к а (стр. 98) наместо леля, т а т и ч к о (стр. 113) вместо татко и др.

По-грубо нарушаване общия тон на момента, който рисува, прави преводачът на стр. 152. Тук Людвиг Могилницка моли своя съпруг да се застъпи за мъжа на тяхната прислужничка Франиска. Но Людвиг, получила блестящо възпитание, движеща се в аристократическа среда, ето с какви думи се изразява:

— Еди, за минутка. . . Аз те моля да направиш за мой х а б е р едно нещо.

Тук явно думата х а б е р трябва да се замени с х а т ъ р. Но и едната и другата дума са свършено лошо подобрани.

*

Макар че романите „Как се закаляваше стоманата“ и „Родени от бурята“ са издадени в малък тираж — 600 и 650 екземпляра, те са били разпространени не само сред българското малцинство в Съветска Украйна, отделни екземпляри от тях са прониквали в края на тридесетте и началото на четиридесетте години и в България.

През декември 1938 г. се получава в София една пощенска пратка, която е съдържала посочените романи на Николай Островски. По силата на въведената практика книгите са били веднага прочетени от чиновник, натоварен да следи печата в Дирекцията на полицията. Той намерил книгите за „опасни“ и предложил да бъдат инкриминирани.

Ето какво гласи писмото на Дирекцията на полицията до прокурора:

До Господина

Прокурора при Софийския областен съд
Тук

Приложени, изпращат Ви се, господин Прокуроре, № 14 на сп. *Europe's fight for freedom* („Европейска борба за свобода“) издавано в Москва на английски език; в. „Дойче Цайтунг тагеблат“ 86, издаван в Москва на немски език и книгите „Родени от бурята“ от Н. Островски, издадена в Киев на български език и „Как се закаляваше стоманата“ от същия автор, издадена също на български език в Киев.

Списанието на английски и вестника на немски са пропити с комунистическо съдържание, а книгите с комунистическа тенденция (к. мой Й. Ц), поради което Дирекцията моли Вашата преценка и инкриминирането им.

Началник държавна сигурност
(п) Михалов

Началник отделение „В“
(п) не се чете

Скоро след това прокурорският надзор при Софийския областен съд издава следната заповед:

Заповед
№ 92

гр. София, 19. XII. 1938 г.

понеже с внасянето от чужбина и разпространението в страната книгите:

1. „Родени от бурята“ от Н. Островски, издадена на български език в Москва,¹
2. „Как се закаляваше стоманата“ от Н. Островски, издадена в Москва² на български език

— — — — —
се върши престъпление по чл. 7 от закона за защита на държавата, то съгласно чл. 15 от същия закон

З а п о в е д в а м

горните две книги и — — — — — да се изземат.

Препис от настоящата заповед да се изпрати на Дирекция на полицията за изпълнение.

По установения ред Дирекцията на полицията издава окръжно, с което заповядва „да се изземат внасяните и разпространявани в страната романи на Николай Островски на български език.“³

¹, ² Направена е грешка: книгите са издадени в Киев.

³ Виж. МВР, Централен държавен исторически архив, фонд № 370, № 2, арх. с-ца 3804.

Но независимо от тия строги полицейски мерки, с които се цели да се спре разпространението произведенията на писателя-комунист Николай Островски, те продължават да проникват у нас. Според непроверени още данни българският превод на „Как се каляваше стоманата“, извършен в Киев, се четял от политзатворниците в Шуменския затвор, попадал е тоя превод и в средата на партийни и ремсови дейци.

Освен това и тук, както и при много други случаи се е проявило късогледството, глупостта на фашистката полиция. Преводите на български език на „Как се каляваше стоманата“ и „Родени от бурята“ са били изземани, но същите книги доста широко са се разпространявали на руски език, продавали са се в съветската книжарница в София, дори са били показвани на изложбата на съветската книга в Университетската библиотека през 1938 г.

Сигурно трудно е било за полицейските органи да открият, че „Как закалялась сталь“ и „Как се закаляваше стоманата“, както и „Рожденные бурей“ и „Родени от бурята“ са заглавия на два езика на едни и същи романи.

ЙОРДАН ЦОНЕВ

ИЗ ИСТОРИЯТА НА БЪЛГАРО-УКРАИНСКИТЕ ЛИТЕРАТУРНИ ОТНОШЕНИЯ

(П. Ю. ТОДОРОВ И УКРАИНСКАТА ЛИТЕРАТУРА)

Въпросът за българо-украинските литературни връзки е твърде слабо разработен. Особено малко внимание е обърнато в статии и изследвания на българо-украинските литературни връзки след Освобождението. А тези връзки са твърде значителни. Те начеват още към края на миналия век и продължават и през периода на разцвета на критическия реализъм в българската литература, и по времето на различните модернистични течения в нея, и по времето на развитието и разцвета на социалистическия реализъм. Известни са фактите за излизането тъкмо в Украйна на български език както на произведения на български писатели-емигранти там след 1923 година, така и на преводни книги от съветската литература.

Задача на настоящата статия е да се осветлят накратко литературните връзки на Петко Тодоров с украинската литература.

В историята на българо-украинските отношения след Освобождението литературната дейност на Петко Ю. Тодоров заема видно място. Неговото сътрудничество с бележитата писателка Олга Кобилянска, поета-революционер Иван Франко, етнографа Владимир Гнатюк, кореспондирането му с писателя Васил Стефаник, познанието му с Осип Маковей и с една от най-големите поетеси на Украйна — Леся Украинка са извънредно скъп принос в укрепването и развитието на културните връзки между българския и украинския народ.

Сближил се още в края на миналото столетие с някои руски революционни емигранти в Швейцария, младият Петко Тодоров започва да проявява изключителен интерес към прогресивната руска и украинска литература от онова време. Този негов интерес нараства още повече, когато през 1899 г. той се прехвърля от Берн в Берлин. Тук, като студент по славянска филология, Петко Тодоров започва да кореспондира с украинската писателка Олга Кобилянска. Впоследствие тази връзка се превръща в една голяма дружба и трайно литературно сътрудничество помежду им.

От писмата на Олга Кобилянска до нашия писател, които се пазят в Централния държавен исторически архив, може да се установи, че инициативата за започване на тази кореспонденция, датираща от м. май 1900 г., принадлежи на Петко Тодоров. Дъщеря

на дребен чиновник от Буковина (тогава под Австроунгарско), издигнала се благодарение на упорит труд и самообразование, и то в област, където са господствували немци и румънци, далеч от големите културни центрове, Олга Кобилянска, която нямала с кого да сподели свои радости и мъки, посреща с възторг първото писмо на българския писател. В своя отговор от 15 май 1900 г. тя моли Петко Тодоров да я запознае с българската литература, с българските периодични издания и с неговите творби. „Истина е — пише Олга Кобилянска в това писмо — че макар да сме толкова близо, така малко се познаваме един друг. . . . Аз с голяма радост бих се запознала и с Вашите творби; българската литература за мене е непознат свят; това е тъжно, но за жалост истина“¹. Отзивчивата Олга Кобилянска от своя страна запознава Петко Тодоров с най-изтъкнатите представители на новата украинска литература — Иван Франко, Васил Стефаник, Марко Черемшина, Осип Маковей, Наталия Кобринска, като му изпраща и адресите им. Благодарение на нея още същата 1900 г. във в. „Буковина“, издаван в гр. Черновци (бр. 146 от 23. XII), се появява и първият украински превод на Петко Тодоровата идилия „Певец“ („Співак“), направен от немски от буковинската писателка и приятелка на Олга Кобилянска — Евгения Ярошинска. Впоследствие същата идилия превежда от български и самата Кобилянска.

Запознала се с идилията на българския писател, възхитена от тях, Олга Кобилянска става първият популяризатор на неговото творчество в Западна Украйна. Когато през лятото на 1901 г. в Лвов в „Літературно-науковий Вістник“ излизат в превод други две идилии на Петко Тодоров заедно с критична статия за него, тя пише на Петко Тодоров: „Двете Ваши новелки излязоха. . . . Колко чувствителни и нежни са те! Как тънко следите Вие трепетите на душата — и как горещо се държите с Вашите герои. Пишете по-нататък. Вашите творби се четат така живо! Тук всички мои познати ги изпрочетеха, разбира се и Леся Украинка. Тя много се интересува от тях“².

Украинската писателка е следяла и за драматичното творчество на Петко Тодоров, интересува се кога ще бъде представена драмата му „Зидари“ в Берлин, като по тоя случай му писала на 30. I. 1901 г.: „Желая Ви най-добър успех. Ако в нея има толкова живот, толкова есенция, толкова горещ пулс, както в хубавите Ви писма, тя положително ще успее“³.

Както идилията, така и драмите на Петко Тодоров, предимно тези, в които за основа са взети мотиви от народното творчество, не само са допадали на Олга Кобилянска, но са имали и пряко влияние върху нейното творчество. В края на юни 1903 г. нашият писател на път за България минава през Буковина и се отбива при Олга Кобилянска в гр. Черновци. Тук той се среща и с известния писател-хуморист Осип Маковей, посещава културния клуб на украинците „Беседа“, където се запознава и с други представители на градската интелигенция. През време на няколкодневния си престой в града на Кобилянска Петко Тодоров ѝ чете свои творби, споделя с нея някои свои литературни замисли, разказва ѝ съдържанието на бъдещата си драма „Самодива“. „Вие може би още не сте пристигнали у дома си, а аз вече Ви пиша — казва Олга Кобилянска на Петко Тодоров след заминаването му в писмото си от 26 юни 1903 г. — Но за това са виновни Вашите разкази. Аз ходя и шетам из къщи, и непрекъснато в мисълта ми е Вашата драма. . . . Всичко онова, което ми разказвахте. . . . , е толкова увлекателно и ново, толкова поетично и свежо, толкова. . . оригинално и своеобразно! . . . И ако един ден напиша очерк, или идилия с мотив от народните символи или легенди, знайте, че това е Ваша заслуга!“⁴ И наистина, през 1908 г. Олга Кобилянска публикува дълбоко психологичната си повест „В неделя рано билки копах. . .“ („В неділю рано зілля копала. . .“), в основата на която са залегнали мотиви от известната украинска народна песен „Ой не ходи, Грицю, та на вечорниці“. Че Олга Кобилянска дължи написването на тази творба на Петко Тодоров,

¹ Архивен фонд на Петко Ю. Тодоров, инв. № 823, ЦДИА, София.

² Писмо от 21 юни 1901 г. Архивен фонд на Петко Ю. Тодоров, инв. № 823, ЦДИА, София.

³ Архивен фонд на Петко Ю. Тодоров, инв. № 823, ЦДИА, София.

⁴ Пак там.

разкрил пред нея богатството и свежестта на народните песни, узнаваме от очерка „За себе си“ („Про себе саму“), написан от писателката през 1921 г., където тя говори за срещата си с Петко Тодоров и за създаването на повестта. Кобилянска е могла да долови ценното в увлечението на Петко Тодоров да пресъздава мотиви из живота на народа и характери, излезли из народната среда. Тя не е забелязала противоречивостта в творчеството на Петко Тодоров (нищешанските му увлечения), но вярно е схванала онова, което в творчеството на българския писател е съзвучно с тенденциите в украинската литература — да се търси и изобразява животът на народа. И ето какво говори тя в една своя автобиография: „През най-ново време извънредно много ме интересува българският писател Петко Ю. Тодоров. Този млад артист ми повлиял със своите нови, напълно оригинални, много ценни възгледи върху литературата. . . така силно, че ми се иска да оставя стария път с насока към модернизма, по който вървах, и да тръгна по неговия път, който ми изглежда сроден и единствен път за създаване на народна творба и поезия, на народен характер. . .“¹

Изтъквайки влиянието на Петко Тодоров върху творчеството на украинската писателка, не може да не споменем от друга страна някои заслуги на Олга Кобилянска за творческото развитие на нашия писател. При престоя си в Черновци Петко Тодоров се оплаквал на Олга Кобилянска от слабото внимание към неговите произведения в България, че българските читатели не го „обичат“. Като успокоява Петко Тодоров, Кобилянска му отговаря по-късно в писмото си от 26. VI. 1903 г., че той не трябва да обръща внимание на това, а да продължава да пише, както е писал досега, да върви по избрания от него път, да създава творби, които не е успяла да засегне никаква западна „култура“. „Още и още един път се обръщам към Вас — казва тя в същото писмо — пишете и по-нататък така, както сте намислили и както писахте идилиците си. Ако сега не Ви разбират, ще Ви разберат по-късно онези, чиято душа ще се разшири; това положително ще настъпи“². Ясно е, че Кобилянска, която е разбирала дълбоко проблема за въздействието на фолклора върху личното творчество, е искала да тласне Петко Тодоров по-нататък по пътя на реализма, наблюдайки върху онова ценно, което проличава на места в произведенията му.

С не по-малък интерес е следял творчеството на украинската писателка и Петко Тодоров. Той е познавал разказите ѝ „Битка“, „Некултурна“, „Природа“, забележителната ѝ повест из народния живот „Земя“, а, както пише Олга Кобилянска в едно писмо, той се изказвал похвално за нейния разказ „Valse Melancolique“ (Меланхоличен валс). Макар самият Петко Тодоров, доколкото ни е известно, не е превеждал творби от Кобилянска на български, на него все пак дължим появата на първите ѝ произведения у нас, преведжани от други — приятели и близки на писателя, какъвто по всяка вероятност е бил Хар. Игнатиев, превел през 1906 г. споменатия разказ „Valse Melancolique“ (сп. „Библиотека“, София, 1906—1907 г.). Освен този разказ, през периода от 1901 до 1916 г.) на български се превеждат и други творби на Олга Кобилянска. Това са предимно новели, в които писателката изобразява антимеритната същност на религията („У святи Ивана“)³, разорението на селяните („Земеделческа каса“)⁴, мизерията и сиромашията на фона на красивата Карпатска природа („Просякиня“)⁵, разкази с образи на силни и мъжествени жени, борещи се с ужасната капиталистическа действителност („Аристократка“)⁶, творби от ранния период на творчеството ѝ („Акорди“)⁷ и др. Преведен бил и разказът „Битка“, но за него не е известно дали е публикуван. А от едно малко съобщение, принадлежащо на перото на Петко Тодоров, поместено в сп. „Книгописец“, бр. 2—3, февруари—март 1904 г., узнаваме, че той е тъкмил да публикува в сп. „Мисъл“

¹ О. Кобилянска. „Твори“, т. 3. Київ, 1956, стр. 549—550.

² Архивен фонд на Петко Ю. Тодоров. . .

³ Вж. сп. „Знание“, бр. 23—24, I. XII. 1903 г., стр. 9—11.

⁴ Пак там, стр. 6—8.

⁵ Вж. сп. „Знание“, бр. 23—24, декември 1903 г., стр. 8—9 и в. „Народни права“ бр. 69 от 11 септември 1905, год. XV, стр. 2.

⁶ „Аристократка“. В. „Утро“, София, 28 септември 1911 г., бр. 11 236.

⁷ Вж. сп. „Листопад“, кн. 22, София, 9 февруари 1914 г.

и идиллията „Под открито небе“ заедно с автобиография на украинската писателка. Петко Тодоров е ценял извънредно много творчеството на Олга Кобилянска. Не случайно в статията си, посветена на Васил Стефаник (сп. „Демократически преглед“, кн. XI, април 1914 г.), като изтъква голямото значение на новата украинска литература за творческото развитие на младите български писатели, измежду най-бележитите представители на литературата на братска Украйна, наред с имената на Васил Стефаник и Лес Мартович, Петко Тодоров поставя и името на Олга Кобилянска. „А както в миналото — пише той в тази статия — някога малоруските писатели Шевченко и Марко Вовчок разкриха на нашите първи поети и белетристи цяла област за поетическо вдъхновение, дадоха първия тласък на българската белетристика. . . така и днес и Стефаник, и Олга Кобилянска, и Мартович. . . със своите мотиви и концепции и със своите грешки дори биха могли твърде много да спомогнат на българския писател да намери себе си и да разреши и да се освободи от много съмнения, които запречват пътя му. . .“¹

Сътрудничеството между Петко Тодоров и Олга Кобилянска не се изчерпва само с размяна на книги и преводи. От тяхната кореспонденция разбираме също, че, намирайки се в Берлин, Петко Тодоров редовно е информирал украинската писателка за всички литературни и други новини в германската столица и е посредничил в отношенията ѝ с немските издатели, които са издавали нейните произведения на немски. Нещо повече — Петко Тодоров е предлагал на Олга Кобилянска услугите си при превеждането на творби от украински автори на немски. Освен това те са се осведомявали взаимно за положението в техните страни — Олга Кобилянска запознава Петко Тодоров с националните борби на украинците срещу колонизаторските домогвания на немците и румънците в Буковина и на поляците — в Галиция, а нашият писател ѝ пише в края на 1902 г. за революционната борба на македонските патриоти срещу безчинствата на турските феодали, потопили в кръв Горноджумайското въстание през септември същата година. „Представям си как се вълнува Вашата душа от спомена за кървавата борба на Вашите братя с турците — пише Олга Кобилянска на Петко Тодоров в отговора си от 12. I. 1903 г. — . . . Аз никак не мога да си представя, че тя ще свърши в полза на турците. . . Аз мисля, че само тази идея ще даде на Вашите братя надземна сила; защото те знаят за какво се борят, докато турците не могат да имат същото чувство“.²

Петко Тодоров е проявил голям интерес и към личността и творчеството на известния украински писател-демократ Васил Стефаник.

Още като студент в Краковския университет (от 1892 г.) Васил Стефаник се събира с украински, литовски, полски и български прогресивни студенти и социалисти, взема дейно участие в обществения и литературен живот. От тези именно студенти Петко Тодоров по всяка вероятност и научава за литературната дейност на Васил Стефаник и още преди да се свърже с него чрез Олга Кобилянска се запознава с първите му новели, излезли през 1899 г., т. е. същата година, когато пристига да следва в Берлин.

За връзките на Петко Тодоров с Васил Стефаник ние имаме много малко сведения. Както посочихме по-горе, нашият писател започва да кореспондира с него чрез Олга Кобилянска в края на 1900 г. От намиращите се в Централния държавен исторически архив две оригинални писма на Васил Стефаник — първото от 16. I. 1901 г. и второто от 20. IV. 1901 г. — узнаваме само това, че Петко Тодоров искал от украинския писател да му изпрати неговите творби и че Васил Стефаник проявявал интерес към българската литература и се интересувал къде може да си набави творби на наши автори. Може да се предполага, че кореспондирането помежду им не се изчерпва само с посочените две писма, още повече, че ние не притежаваме писмата на Петко Тодоров до Васил Стефаник.

След като се запознава с новелите на Васил Стефаник, Петко Тодоров се залавя ревностно да популяризира и неговото творчество в България. Ценното е това, че той

¹ Петко Тодоров. Васил Стефаник. Сп. „Демокр. преглед“, април 1914 г. кн. XI, стр. 365.

² Архивен фонд на Петко Ю. Тодоров. . .

схваща правилно идейното съдържание на творбите на бележития писател-демократ, изобразил живота на западно-украинското селячество в условията на буржоазно-помещическият строй. „Никой като него — пише Петко Тодоров в една своя бележка в сп. „Книгописец“ (бр. 1 от 15 януари 1904 г.) — не е тъй художествено представил в малко кръжило (по 2—3 странички) малоруския селски живот. . . Всеки разказ ни убеждава със субтилно усещане на изкуството. . . За рисуване образите авторът взема най-ярки бои. Стефаник е реалист. Всичко му служи за повод; представя оригинално, овява с вълшеб¹ на поезията; под описа туря живописна почва. На възгъх от сърцето дава отзвук в природата“. Още по-голяма и задълбочена в идейно отношение характеристика на неговото творчество и епоха Петко Тодоров дава в споменатата статия „Васил Стефаник.“ След като запознава читателя с родния край на Стефаника, с мизерния живот на украинските селяни, пшкарци под гнета на ужасната капиталистическа експлоатация в Австро-унгарската империя, той казва: „Ето на тия опустошени от глада и сиромашията поля и селения, на тази тревога и смут. . . е певец Васил Стефаник. . . той е сам селянин, роден в село и неговите къси очерки и импресии дишат преснотата и поетичността на непосредственото преживяване и заразяват със своята искреност“². По-нататък като говори за интереса на Максим Горки към художествените таланти на неговото време, Петко Тодоров продължава: „... един път на остров Капри, когато стана помежду ни дума за Стефаника (Максим Горки — П. А.) процитира наизуст няколко реда от очерка му „Новина“, чудно хубави по своята библийска простота и изразителност и каза, че той много високо цени художествения такт на малоруския писател“³.

Благодарение на Петко Тодоров произведенията на Васил Стефаник проникват в България още през 1900 г. Първите им преводи на български обаче се появяват много по-късно, едва през 1911 г. Това е лирическата новела „Път“, публикувана във в. „Реч“, бр. 1214 от 6 януари 1911 г. През следващата година във в. „Мир“ (бр. 3645 от 2 септември 1912 г.) излиза новелата „Мойто слово“, превод на С. Др. Че публикуването на тази творба е дело на Петко Тодоров говори фактът, че в същия брой от вестника е напечатана и статия за самия Петко Тодоров заедно с идилията му „Една песен“. Две години по-късно, в сп. „Демократически преглед“ (кн. IV, април 1914 г.) заедно с посочената статия на Петко Тодоров за Васил Стефаник, се публикуват и три новели на украинския писател: „Каменен кръст“, „Новина“ и „Деца“, превод на Р. Кръстева.

Запознаването на Петко Тодоров с Иван Франко, Леся Украинка и Владимир Гнатюк става през септември 1901 година, когато българският писател, събирайки материали за дисертацията си „За отношението на славяните към българската литература“, посещава и Лвов. Тогава (на 13 октомври с.г.), както съобщава Вл. Гнатюк в биграфичната си бележка към публикувана във в. „Дело“ (бр. 222 от 3 октомври 1901 г.) Петко Тодорова идилия „Борба“, Петко Тодоров изнася в клуба на украинското просветно дружество „Руська Бесіда“ сказка за новата българска литература.

Като резултат от срещите на Петко Тодоров с Иван Франко и Вл. Гнатюк се установяват трайни връзки между българската и украинската литература. Българският писател бива поканен да сътрудничи в редактирания от Вл. Гнатюк „Літературно-науковий вісник“, Иван Франко му подарява известната си повест „Перехресні стежки“ („Кръстосани пътечки“), Вл. Гнатюк превежда и издава около 10 най-добри идилии на Петко Тодоров на украински. Петко Тодоров от своя страна изпраща на Иван Франко книги на български писатели: стихотворенията на Христо Ботев, пословиците на Петко Р. Славейков и др. А от едно негово писмо до Иван Франко от Берлин с неустановена дата (вероятно от октомври—ноември 1901 г.) узнаваме, че той е имал намерение да напише статия за влиянието на украинската литература върху българската. Благодарение на това сътрудничество през 1914 г. в юбилейния сборник, посветен на Ив. Франко по случай

¹ — магия — П. А.

² Петко Тодоров в „Васил Стефаник. Една бележка“. Сп. „Демократически преглед“, кн. IV, год. XI април 1914 г., стр. 364—365.

³ Пак там.

40 години от литературната му дейност („Привіт Іванови Франкови. В сорокліте його письменської праці. 1874—1914, Львів, 1914) за пръв излиза на български Петко Тодоровата идилия „Камъни“.

Известно е, че Петко Тодоров е следял живо творчеството на бележитата украинска поетеса Леся Украинска. Не случайно в една бележка за литературния живот в Украйна, напечатана в сп. „Книгописец“ (бр. 2—3 от февруари-март 1904 г.), той пише следното за нея: „Друга малоруска поетка Леся Украинка, възторжено оценена напоследък от д-ра Иван Франко, работи върху нова драма „Касандра“. Занимливо е, в каква нова светлина ще постави Леся тоя предмет след възплътението, що му даде в статията си Макс Клингер“.

Като говорим за приноса на Петко Тодоров за разширяването на културните връзки между българския и украинския народ, не може да не изтъкнем и значението на неговата дисертация „За отношението на славяните към българската литература“. В този труд той споменава за влиянието на Шевченко и Марко Вовчок върху творчеството на Любен Каравелов, запознава читателя с литературната дейност на украинеца Драган (псевдоним на Ярослав Романчук), допринесъл немалко за популяризирането на българската литература в Западна Украйна и Полша. Тук българският писател съобщава и за преводаческата дейност на А. Степович, издал през 1888 и 1893 г. в Киев две сборки с творби на Иван Вазов.

С казаното естествено не се изчерпва въпросът за връзките на Петко Тодоров с украинската литература. Ние не притежаваме всички негови писма до Иван Франко, писмата му до Олга Кобилянска и полския славист Антон Калина, но нека се надяваме, че всички тези документи ще бъдат публикувани в най-близко бъдеще и това ще даде възможност както на нашите, така и на украинските литературоведи да направят по-задълбочени проучвания върху тази тема.

Въпросът за българо-украинските литературни отношения е в тясна връзка с въпроса за българо-руските литературни връзки и отношения, тъй като украинската литература носи в себе си много от ония реалистични и хуманистични тенденции, които са характерни за великата руска литература. Това и налага да се разшири изследователската работа в тази насока, като се издирят материалите и документите, които характеризират отношенията между двете литератури и в най-ново време.

ПЕТКО АТАНАСОВ

СТРАНИЦИ ИЗ ЖИВОТА НА П. Ю. ТОДОРОВ

(КЪМ ИДЕЙНАТА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ПИСАТЕЛЯ)

Г Творчеството на П. Ю. Тодоров е твърде слабо изучено. Буржоазното литературоведение в лицето на Б. Ангелов¹, М. Николов², Т. Атанасов³, Вилински⁴ и др., общо погледнато, не отиде по-далече от онова, което направиха за писателя д-р К. Кръстев⁵ и Пенчо Славейков⁶. Марксистическото литературоведение едва сега прави първите си стъпки. След работата на В. Христу⁷, който хвърли донякъде светлина върху обществената дейност на П. Ю. Тодоров през 1899 г., известен опит за обгръщане и оценка на творчеството на писателя от съвременно-научно гледище направи Ж. Авджиев през 1956 г. във връзка с 40-годишнината от неговата смърт.⁸

За да може обаче да се сложи на здрави основи изучаването на П. Ю. Тодоров като писател и общественик, необходимо е да се извърши не малка предварителна работа. Нужно е да се очертае по-конкретно линията на неговия живот, да се установят неговите отношения към важни събития от общественно-политическата действителност у нас от края на XIX и началото на XX век, да се проследи върху документален материал развитието на общественно-политическите и литературни възгледи на писателя и др. Едва тогава ще имаме възможност да поставим неговите произведения в рамките на обществения живот, да ги свържем с неговото схващане за живота и литературата, да ги оценим с оглед на онова познание, което дават за действителността и пр.

В тази работа ние си поставяме за задача въз основа на неизползвани досега архивни материали да разкрием отношението на П. Ю. Тодоров към социалистическото движение още като ученик в Тулуза, да покажем отношението му към монархическия институт у нас през 1899 г., да изнесем непознати данни за поведението му като писател и гражданин по време на глада и селските бунтове от 1900 г.

★

И в буржоазното, и в марксистическото литературоведение е познато увлечението на П. Ю. Тодоров в социализма. За това свидетелствува още първият му и единствен биограф, неговият приятел и последовател Иван Кирилов. Когато разказва за пребиваването му във Франция, гдето от 1896 г. учи в Lycée National в Тулуза, Кирилов говори и за неговите занимания през това време. След като дава сведения за запознаването му с редица западноевропейски и някои руски писатели — Флобер, Мопсан, Доде, Ибсен, Стриндберг, Хауптман, Зудерман и особено Горки, Кирилов добавя: „Все по това време той изучава социално-обществени въпроси. Запознал се с учението на Маркса, Енгелса, Бакунина и даже направил лично познанство със всеизвестния Жорес в Тулуза и Плеханов в Женева“⁹. Това известие на Кирилов бива привеждано и в буржоазното и марксистическо литературоведение¹⁰. Характерно е обаче, че този факт не се дооценява, на него се гледа едва ли не като на някакъв случаен епизод от живота

¹ Б. Ангелов, Идилите на П. Ю. Тодоров. — Демократически преглед, VII, 1909, кн. V, стр. 525—538.

² М. Николов, Идилите на П. Ю. Тодоров. — Отделен отпечатък на сп. Златорог, II, кн. VII.

³ Т. Атанасов, П. Ю. Тодоров. — Библиотека „Български писатели“ под ред. на М. Арнаудов. Т. VI, (6. г.), стр. 102—123.

⁴ Sergij Vilinsky, Petko Jur. Todorov (Zivot a dilo). Spisy filosofické fakulty Masarykovy university v Brne, číslo 36. Бърно, 1933, 151 стр.

⁵ В. Миролубов, Млади и стари. Тутракан, 1906, стр. 47—93; също Хр. Ботйов, П. П. Славейков, Петко Тодоров, П. К. Яворов. София, 1917, стр. 107—169.

⁶ П. П. Славейков, Блянове на модерен поет. Съчинения, т. VI, София 1922, стр. 167—182.

⁷ В. Христу. П. Ю. Тодоров против реакцията и монархизма. — Език и литература, VI, 1951, кн. 4, стр. 160—265.

⁸ Ж. Авджиев, П. Ю. Тодоров. — Език и литература, 1956, кн. 4, стр. 253—271.

⁹ Ив. Кирилов, П. Ю. Тодоров. Биографични наброски. Плевен (6. г.), стр. 25.

¹⁰ Срв. Т. Атанасов, пос. ст., стр. 103 и Ж. Авджиев, пос. ст., стр. 255.

на писателя, който сякаш не е оставил никакви по-трайни следи в неговото мислене от по-късно време. Показателно е, че не е поставян въпросът и не се е правил опит да се проследи развитието на тези възгледи на П. Ю. Тодоров, да се свържат те с творчеството му от по-късния му зрял период на развитие, да се потърси обяснение на някои страни от писателското му дело, като се държи сметка за социалистическия му мироглед и пр. Най-важното обаче, което в случая ни интересува, е, че това подценяване на увлечението на П. Ю. Тодоров по социализма се е изразило в обстоятелството, че не се е сложил с достатъчна острота въпросът за характера на неговия социализъм, не се е пристъпило към по-конкретно изучаване на този въпрос.

По-долу даваме пет документа от времето, когато Тодоров е бил в Тулуза. Единият представя негова реч на събрание в Тулуза по случай 1 май 1897 г., други два са писмо на негов възпитател от лицей и писмо от негов идеен другар от това време, останалите са свидетелства от Националния лицей в Тулуза.

Всичките тези документи имат важно значение, тъй като те не само потвърждават увлечението му по социализма, което в най-обща форма е известно, но в същото време показват, че той е социално активен, че той манифестира чрез важни обществени прояви своите разбирания. Вън от това в тези документи, най-вече в неговата първомайска реч, ярко се изиявява интернационализмът на Тодоров, неговото отношение към световния капитализъм, който по това време влиза в различни групировки за подялба на света. Тези документи говорят и за онова окръжение от руски емигранти-социалисти, в което се е движил Тодоров, показват взаимните им отношения. Най-после приведените материали дават данни и за характеристиката на Тодоров като човек, говорят за това, че той се е отличавал от своите другари, че е обръщал внимание на преподавателите си с живия си интерес към политическите въпроси, със своята целенасоченост, с определено изразения си порив за дейност като политик или писател, че е подхранвал надежди в това отношение у тези свои възпитатели.

Не малък интерес представят и свидетелствата, издадени на П. Ю. Тодоров от Националния лицей в Тулуза. Те го характеризират като добър по успех и поведение ученик. Особено значение има дадената характеристика от неговите преподаватели — те го представят като човек съсредоточен, любознателен, показващ самостоятелност на мисленето, волев: „Слуша с голямо внимание и любопитство. Оригинален ум, с голяма углъбеност“. „Прилежен ученик, дава доказателства за добра воля.“

За да се разберат по-добре някои документи, да бъдат схванати в тяхната пълнота, необходимо е да се знае политическата атмосфера в Европа по това време, съотношението на силите и основните политически тенденции в тогавашна Европа. Началото на 90-те години се характеризира с прегрупировка на големите буржоазни държави, настъпила след отказа на Германия в 1890 г. да поднови съществуващия до тогава договор с Русия, страхувайки се, че това ще ѝ попречи да укрепи съюза си с Австрия и да се сближи с Англия. В резултат на това царска Русия се сближава с републиканска Франция, което се изразява в подписания през 1893 г. военен договор. Този договор се сключва като противодействие на образувания съюз между Германия и Австрия, към който по-късно бива привлечена и Италия, та се създава т. н. троен съюз. За това групиране на силите на европейската буржоазия през последното десетилетие на XIX век Фр. Енгелс пише: „Крупните военни държави на континента се разделяха на два големи застрашаващи се един друг лагери: Русия и Франция — от една страна, Германия и Австрия — от друга“¹. В атмосферата на тези съотношения става празнуването на 1 май във Франция и отгласите от него, които намираме в документите, свързани с нашия писател.

Колкото се отнася до положението в България, трябва да се изтъкне, че около това време, в 1896 г., настъпва известно подобрение на руско-българските отношения,

¹ К. Маркс и Фр. Енгелс, Сочинения, т. XVI, ч. II, стр. 33.

което внася силно раздразнение в австрийските правителствени среди. Това се явява предпоставка за изостряне на австро-българските отношения във връзка с убийството на австрийската поданица Ана Симон, за което се поменава в един от документите.

От досегашната критическа литература върху П. Ю. Тодоров се знае за неговото възвание към русенското гражданство, за заведеното на 30 декември 1897 г. срещу него дело за обида на монарха. За това съобщава още Ив. Кирилов: „За една малка брошурка, написана против тогавашния политически режим, бива изправен пред Русенския окръжен съд да отговаря за деянието си“¹. Този факт се привежда и у по-късни автори, които говорят за оправдателна присъда по делото, изтъквайки като причина за това било неговата невинност², било малолетството или застъпничеството на баща му³, без де се навлезе по-дълбоко и по-конкретно в материалите по този въпрос, които се съдържат в съдебното дело на Русенския окръжен съд⁴, което заслужава повече внимание. В случая обаче нас ни интересува друго — че П. Ю. Тодоров бива съден втори път за обида на монарха, че във връзка с това емигрира, че бива осъден за това от Търновския окръжен съд и добива възможност да се върне в отечеството си само след като биват амнистирани престъпления от този род. Тъкмо този момент от живота на писателя е останал не напълно известен за онези, които чертаят линията на неговия жизнен път и изследват творчеството му. Част от истината по този въпрос разкри В. Христу, като въз основа на материали от протоколната книга на Еленското дружество „Напредък“ изнесе, че П. Ю. Тодоров е държал сказка за възпитателното значение на портретите на заслужили деятели, че на 6 септември 1899 г. той е пренесъл този въпрос в събрание на дружеството, като е изказал съображения и внесъл предложение да се изхвърлят от Еленското дружество портретите на „короновани глави, князе и монарси“, които, като „представители на монархизма всякога са бивали покровители на мрака и реакцията“, че вместо тях е предлагал да се поставят портрети на „заслужили български дейци“ като „Ботев, Неофит Рилски, Хаджи Димитър“ и др.⁵ Авторът разказва за броженито на местните чорбаджии срещу това предложение, говори за противопоставянето на бащата и брата на писателя — Хр. Тодоров, за това, че околийският началник в Елена Шустеров се научава за случая и поисква препис от протокола, за второто събрание на дружеството, в което се разисквал въпросът как да се отговори на искането на околийския началник и пр. В края на краищата надвива предложението — настоятелството да отговори на околийския началник „по начин, какъвто намери за добре“. Въз основа на свидетелствата на живия в 1951 г. някогашен секретар на Еленското дружество „Напредък“, който водил протоколите, В. Христу представя така завършека на цялата акция: „Живият секретар Петър Кирчев обяснява, че въпросът бил ликвидиран с намесата на бащата на П. Ю. Тодоров. Околийският началник знаел, че П. Ю. Тодоров бил против народняците, против чорбаджиите и против консерваторите. Околийският началник се примирил с положението и сметнал въпроса за приключен“.⁶ Тъкмо това последното се оказва невярно.

Околийският началник в Елена довежда речта на П. Ю. Тодоров пред събранието на Еленското дружество „Напредък“ до знанието на съдебните власти и близо една година по-късно Търновският окръжен съд възбужда срещу него углавно дело под № 912. Обвинителният акт по това дело, който по-долу обнародваме, е от 23 август 1900 г. Би следвало да се заключи, че Тодоров е узнал за това, което му се готви, и преди още да бъде призован, е заминал отново за Германия, след като за известно време е бил в България. Така на 2 август 1900 г. той пише писмо на украинската писателка Кобилянска от Варна⁷. Въз основа на кореспонденцията му с тази писателка

¹ Ив. Кирилов, пос. съч., стр. 25.

² Т. Атанасов, пос. ст., 103.

³ Ж. Авджиев, пос. ст., стр. 225.

⁴ Вж. Централен държавен исторически архив, фонд № 126, оп. 1, арх. ед. №293.

⁵ В. Христу, пос. ст., стр. 262—263.

⁶ В. Христу, пос. ст., стр. 265.

⁷ Литературно-мемориален музей О. Кобилянска в Черновиц, фонд П. Ю. Тодоров, п. IV, стр. 1—2.

мога да се установи, че той е в България до 15 септември 1900 г. През това време тя му пише писмо, адресирано до България с дата 7. IX. 1900 г.¹ От друго писмо до О. Кобилянска узнаваме, че на 25 ноември 1900 г. Тодоров е отново в Берлин². От всичко това се вижда, че времето, когато се възбужда углавното дело срещу него (обвинителен акт от 23 август 1900г.)³ той не е вече в България. След като не е могъл да призове подсъдимия, съдът залепва обявление под № 485 от 4 септември 1900 г. по углавно дело № 912/1900 г.⁴

Тук обнародваме писмото на Юрдан Тодоров до неговите синове Петко и Христо, които са в Берлин, писано от Елена на 4/16 април 1900 г. То рисува атмосферата в семейството на Тодорови преди да бъде заведено делото против П. Ю. Тодоров, показва усилията на бащата да предотврати съдебния процес, издава внушенията, които прави на своя син, съветвайки го да напише такива показания, които биха дали възможност на съда да го оправдае. Показанията, които П. Ю. Тодоров е дал по делото и дали изобщо е давал такива, не можаха да се установят.

Вече на следващата 1901 г. Търновският окръжен съд му изпраща призовка под № 237 от 16 януари.⁵ През това време той е пак в Берлин, както личи от писмото му до О. Кобилянска от 12 януари същата година.⁶ Делото се разглежда и съдът осъжда задочно П. Ю. Тодоров. Произнесената присъда остава за сега неизвестна.

Осъден от Търновския окръжен съд, П. Ю. Тодоров не може вече да се върне в България. През това време той се чувства емигрант (още преди да е бил осъден), както изрично заявява в едно писмо до О. Кобилянска от 28. VI. 1900 г., част от което обнародваме тук в друга връзка. В това писмо, свързано със селските вълнения, заявява: „Я, несмотря, что эмигрант, решился псехать, так как не могу быть больше зрителем“.⁷ Ние разполагаме и с други доказателства, от които се вижда, че Тодоров е бил осъден и не е могъл да се върне в България, макар това да е траяло късо време. От писмо на бащата до П. Ю. Тодоров от София 15/28 април 1901 г. узнаваме, че Юрдан Тодоров като народен представител е внесъл предложения за амнистия по присъди за различен род прояви. Обръща внимание обстоятелството, че той е намерил начин да включи за амнистиране и присъдите по такива деяния, към каквито се отнася присъдата на неговия син, за да бъде и той обхванат от амнистията. Привличаме извадка от това писмо, което представя интерес не само като доказателство за това, че Тодоров е бил осъден и след това амнистиран. След като съобщава на своя син за амнистия на правилството за селяните, които са взели участие в селските бунтове и са се „сражавали с войската в Тръстеник, Красен, Дуран Кулак, Шабла и др.“, Ю. Тодоров добавя: „Обвиняемите заедно с избягали на чужбина бяха около 1200 души. Това предложение се прие и те са упростени.“ Писмото продължава: „А като допълнение на това аз предложих и камарата прие: да се даде амнистия и на всички престъпления по печата от общ характер, а таквизи имаше много поради временните наредби по печата и военното положение. Също предложих да се даде амнистия на всички, които по каквото и да е начин са оскърбили особата на княза задочно, и това се прие, тъй щото и ти ще бъдеш простен“.⁸

Кога точно П. Ю. Тодоров се е върнал в България след като е бил амнистиран, не може да се установи — може общо да се каже, че това е било през 1902 г. В случая за нас е по-важно обстоятелството, че когато се е върнал в България, той е бил подложен на преследване от българските власти, което личи от писмото му до О. Кобилянска от Берлин, 1. I. 1903 г., в което говори: „Я был по дороге к Черновицы,

¹ ЦДИА, фонд № 126, оп. I, арх. ед. № 217, л. 7—8.

² Литературно-мемориален музей О. Кобилянска в Черновиц, фонд П. Ю. Тодоров, п. V, л. 1.

³ ЦДИА, фонд № 126, оп. № I, арх. ед. № 293, л. 3-4.

⁴ Пак там, л. 5.

⁵ Пак там, л. 6.

⁶ Литературно-мемориален музей О. Кобилянска в Черновиц, фонд П. Ю. Тодоров, п. VII, л. 1—8.

⁷ Литературно-мемориален музей О. Кобилянска, фонд П. Ю. Тодоров, п. III, л. 2.

⁸ ЦДИА в София, фонд № 126, оп. № I, арх. ед. № 134.

моя невеста меня ждала в Рушукe, когда раз вспыхнула македонская революция, меня арестовали по дороге и границы Румынии стали непроходимы для меня. Нечего было и делать — когда меня освободили, я должен был выехать через Сербию, и все мое желание побывать у Вас расстроилось.¹ Както ще се види след малко, той е бил арестуван и изпратен в Търновския окръжен съд. След като е освободен, и заминава за Германия, той от там се оплаква за тези произволи над него на баща си, както личи от отговора на баща му във връзка с това. В писмо от София от 25 октомври/7 ноември 1902 г. Юрдан Тодоров пише на своя син: „Въстанието в Македония следува, но тук не му дават такава голяма важност, както се пише във вестниците. . .“ И по нататък: „Онзи ден ходих при министъра на правосъдието Радева, разказах му за твоето арестуване и исках удовлетворение. Той поиска преписката от Търновския съд, за да разгледа и узнай сам как е било възможно да те вика съда, когато имаше вече амнистия. Понеже и той беше осъден на 20 дена затвор, та лани аз отървах и него. Обеща се, че ще им натрие пипер на носа; ще видим.“²

★

Последните години на миналия век са ознаменувани с важни събития в социалната история на България. Между тях в случая ни интересува глада в някои области и селските бунтове през пролетта на 1900 г. против въведеното от правителството на радославистите натурално облагане — десетък. Движението започва във Варненски окръг, На 21 февруари 1900 г. бива издадено „Възвание към земеделците във Варненски окръг“, а на 5 март във Варна става голям митинг, който завършва със съткновение между селяните и полицейските и войскови части, при което били дадени жертви в убити и ранени. Движението се разширява, обхващайки цяла Североизточна България и се изразява в кървави съткновения, дори някъде в истински сражения. Не е трудно да се разбере, че в тези селски движения трябва да се вижда не само борба за икономически интереси, но и проява на политическа израствалост и самосъзнание на селските маси, което се изразява и с образуването по това именно време на Земеделския народен съюз³.

П. Ю. Тодоров се е откликнал съчувствено и към тези две важни събития, станали в началото на нашето столетие — глада на селяните и селските вълнения. Неговият приятел Иван Кирилов е организирал издаването на един литературен сборник, съществата от който да се дадат в помощ на гладуващите селяни. П. Ю. Тодоров се е отзовал на тази инициатива, като не само лично е дал свой разказ за отпечатване в сборника, но се е заел да спечели за участие в него свой приятел — немския писател и критик Лудвиг Якобовски (1868—1900), редактор на Берлинското списание „Gesellschaft“, както се вижда от неговото писмо до Тодоров, което обнародваме. Замисленият с тази цел сборник излиза под заглавието: „На помощ!“ Литературен сборник издаден в полза на гладуващите: от редакционен комитет, Свищов, 1900, 165 стр. Кой са влизали в редакционния комитет не личи. Несъмнено е обаче, че един от тях е Иван Кирилов. От някои косвени указания може да се заключи, че твърде близко до тази инициатива стои и П. Ю. Тодоров. По своя характер сборникът наистина в повечето случаи съдържа произведения, които имат отношение към положението на селянина през онова време. Самите заглавия на поместените работи в немалка степен подсказват това. Тук са поместени следните произведения: А. Маккавеев — „Гладът“, Ив. Кирилов — „Перачката“, Л. Якобовски — „Парфюм“, В. Хюго — „Жан-Хус“, П. Ю. Тодоров — „Неразбран“, М. Теофилов — „Безсънни нощи“, Д-р Т. Летурно — „Нравствеността на

¹ Литературно-мемориален музей О. Кобилянска, фонд П. Тодоров п., XII, стр. 1—2.

² ЦДИА в София, фонд №126, оп. № 1, арх. ед. 135.

³ И. Н. Частухин, Крестьянское движение в Болгарии в 1890—1900 годах и возникновение Болгарского земледельского народного союза. — Вопросы истории, 1956, № 9, стр. 90—101.

Срв. и Д. Косев. Селското движение в България в края на XIX век. Основането на БЗНС и отношението на БРСДП към селския въпрос. — Исторически преглед, V, 1948—1949, кн. 5, стр. 549—586.

будизма“, Ц. Церковски — „Димитър младо търговче“, Н. Г. Данчов — „Старини“, Гюи де Мопасан — „Сакатия“, Венко — „Гладен зарад гладен“, Иван Радославов — „Стихотворения“, Гюи де Мопасан — „Размишления върху войната“, В. Благоева — „Топъл хляб“, А. Събев — „Как можем да помогнем на нашия земеделец“, А. Чехов — „Спи й се“, Н. Петков — „Мисли и съзерцания“, М. Прево — „Божек“, А. Узунов — „Около Женевското езеро“, С. С. Бобчев — „Глад и чест“. Както се вижда, в случая имаме неща не само от български автори. Този сборник е една интересна проява, която отразява момент от социалния живот на България. Вън от това той е показателен и за методите на някои интелегентски среди у нас за лекуване на социалните злини. В случая той е показателен и за П. Ю. Тодоров и представя от себе си материал за неговата идейна характеристика.

Към това време се отнася и друг документ от П. Ю. Тодоров, който издава неговото отношение към селските бунтове. Това е писмото му до украинската писателка О. Кобилянска¹, част от което обнародваме. Интересно е да се отбележи, че в случая Тодоров издава жив интерес към тези събития, следи ги най-зорко, дава израз на своето негодование срещу българското буржоазно правителство за репресалиите над селското население. Обръща внимание обстоятелството, че гражданската съвест на П. Ю. Тодоров е смутена, че той намира морално неоправдано да стои далеч от своето отечество в такъв един момент, че той иска някак да се прояви активно, да вземе дейно участие в полза на воюващите селяни, както личи от цитираното вече писмо до О. Кобилянска от Берлин, 28 юни 1900 г., гдето заявява, че не може повече да бъде зрител на тези събития.

Документите, които характеризират идейния облик на П. Ю. Тодоров, обнародваме в съвременен правопис. Написаните на френски език придружаваме с превод, даден паралелно с оригинала. Описанието на документите, т. н. легенда, даваме преди текста на документа, който снабждаме с кратък коментар, отнасящ се до най-важните моменти от съдържанието с оглед поставената тема. Съкращенията в текста развиваме, като добавеното поставяме в ъглести скоби.

П. Ю. ТОДОРОВ В НАЦИОНАЛНИЯ ЛИЦЕЙ В ТУЛУЗА

1

ТОДОРОВ ДЪРЖИ РЕЧ НА ПЪРВОМАЙСКИ МИТИНГ В ТУЛУЗА 1897 Г.

Документът представя чернова на произнесена реч. Това е автограф на Тодоров, написан небрежно в правописно и езиково отношение. Печатаме го в нормализиран вид. Като се вземе предвид, че Тодоров постъпва в Лицея през есента на 1896 г. и че към края на следващата година той е вече в България, може определено да се заключи, че речта е произнесена през 1897 г. Съдържанието на самата реч достатъчно подсказва, че това е станало на 1 май. Оригиналт се пази у сина на писателя — Николай П. Тодоров, който любезно ни предостави препис за обнародване.

Camarades,

Je suis bien heureux à prendre la parole aujourd'hui devant les citoyens de ce pays, qui a donné hospitalité à tous les expulsés, chassés, maltraités par les gouvernements de leurs pays; qui a ouvert toujours ses bras fraternels aux lutteurs de la liberté¹, les lois duquel ont procuré pendant toutes les époques ces mouvements contre la tyrannie. . .

Другари,

Твърде щастлив съм да взема днес думата пред гражданите на тази страна, която е дала гостоприемство на всички отхвърлени, изгонени, малтретирани от правителствата на своите страни, която е откривала винаги своите братски обятия на борците за свободата², законите на която са покровителствували през всички епохи тези движения срещу тиранията. . .

¹ Литературно-мемориален музей О. Кобилянска в Черновиц, фонд П. Тодоров, п. III, стр. 2.

² От значение е обстоятелството, че на събрание Тодоров говори от името на политически емигранти. В случая той има предвид главно руските социалисти, с които е бил в общение и които сякаш представлява.

Camarades, permettez-moi à prendre part en ce jour, à la fête des ouvriers de tous les pays¹, des misérables et des lutteurs, de ceux qui se trouvent également dans la profondeur de Sibérie, dans les souterrains de la Russie, aux bords de l'Océan Atlantique et sur les Balkans.

Fêtons la fête de la liberté, de l'émancipation, du travail! . . .

Fêtons le jour de cette idée qui tient si bien la guerre contre le capital! . . .

Nous n'avons qu'une âme émue par la liberté, nous n'avons qu'un but — à détruire la Bastille capitaliste! . . .

Bien souvent notre ennemi nous accusait que nous trahisons les intérêts de nos patries, que nous ne sommes pas des patriotes!

Et quelle anomalie. . . Au moment où le gouvernement de la République française se jette aux bras du tsar, au moment où la bourgeoisie d'Autriche, d'Allemagne et d'Italie tient les mains du travail dans cette alliance, on nous chante que c'est nous qui sommes internationalistes.²

Oui, camarades, nous sommes tous les membres de la famille humaine! Tous, nous nous sommes donnés les mains pour détruire la prison de la tyrannie! Rompons, citoyens! rompons la situation contemporaine, rompons la chaîne capitaliste, rompons la morale bourgeoise. . .

C'est la lutte finale,
Groupons nous, et demain
L'Internationale sera,
Le genre humain . . .³

Другари, позволете ми да взема участие на този ден в празника на работниците от всички страни¹, на нещастниците и борците, на тези които се намират еднакво в далечините на Сибир, в подземията на Русия, по бреговете на Атлантическия океан и върху Балканите.

Нека празнуваме празника на свободата, на еманципацията, на труда! . .

Нека празнуваме деня на тази идея, която води войната срещу капитала! . .

Ние сме се превърнали в една душа обзета от чувството за свобода, ние имаме само една цел — да разрушим Бастилията на капитализма.

Твърде често нашите неприятели ни обвиняват, че ние вършим предателство спрямо интересите на нашите отечества, че ние не сме патриоти!

И каква аномалия. . . В момент, когато правителството на Френската Република се хвърля в обятията на царя, в момент, когато буржоазията на Австрия, Германия и Италия участва в този съюз, нам ни пеят, че интернационалистите сме ние².

Да, другари, ние всички сме членове на човешкото семейство. Ние всички сме си подали ръка, за да разрушим затвора на тиранията! Нека разбием, другари! нека разбием съвременната ситуация, нека разкъсаме капиталистическите вериги, нека унищожим буржоазния морал. . .

Това е последната борба
Нека се обединим и утре
Интернационалът ще обедини
човешкия род . . .³

¹ От тези думи е ясно, че се държи реч на първомайски празник, като се изказва пожелание този ден да се празнува не само от всички трудещи се, но и от страдащите за свобода.

² Тодоров има предвид посоченото вече съглашение между Франция и Русия.

³ Мисълта на оратора е, че когато буржоазията прави съюзи и се обединява, никой не говори за неин интернационализъм и за изневяра на националните интереси, каквото се приписва на идеолозите на пролетариата.

⁴ Това четиристишие е част от интернационала.

ПИСМО ДО П. Ю. ТОДОРОВ ОТ НЕГОВИЯ ВЪЗПИТАТЕЛ КЛАМТЕН ОТ 1897 Г.

Писмото е изпратено на П. Ю. Тодоров в Елена от неговия възпитател от Националния лицей в Тулуза Кламтен. Изпратено е от Les Pujols, гдето адресантът е бил на почивка. Написано е с мастило на бледо-кремава хартия, нелиниран двоен лист, писмовен формат (14.3/22.3), на 4 страници. Датата — 2 август 1897 г., е написана в началото, надясно. Пази се в ЦДИА, фонд № 126, опис № 1, арх. ед. № 242, л. 1—2.

Les Pujols, le 2 Aout 1897

Mon cher Petko,

Vous devez sans doute penser que ce méchant pion vous a oublié ou qu'il regrette le temps de vous faire une lettre, loin de là il n'y a ni oubli ni regrets mais bien un peu de paresse. Excusez-le; il est en vacances et le malheureux berger se repose des fatigues et des petits ennuis que lui causent pendant dix longs mois la surveillance et la responsabilité de ce que vous qualifiez bien souvent son troupeau. Je me repose en lisant beaucoup, mais écrivant bien peu; ceci est la deuxième lettre que je fais depuis que je suis rentré de Toulouse et voici le 25-e jour. Avant de commencer ma lettre j'étais bien décidé de ne pas vous causer des affaires de Toulouse surtout de la Dépêche¹ mais comment ne pas vous dire que dernièrement encore votre nom fut cité dans les journaux de Toulouse au sujet de la mort tragique d'Anna Simon, mort historique, peut-on dire, car elle a failli entraîner la Bulgarie dans une guerre contre l'Autriche qui lui eut coûté certainement le meilleur du sang de ses braves défenseurs. La guerre n'a du bon que pour ceux qui recherchent des vains hochets de la gloire mais pour tous les autres et ce sont les plus nombreux elle est toujours funeste. Estimons-nous heureux de vivre dans ce siècle de lumière qui pourra se qualifier sans doute de siècle de paix grâce à la bonne entente qui existe entre la Russie

Les Pujols, 2 avr., 1897

Драги Петко,

Вие вероятно мислите, че този лош училищен надзирател Ви е забравил, или че съжалява за времето, което трябва да отдели, за да Ви напише едно писмо, всичко това е далеч от мене, няма нито забрава, нито съжаления, но само малко мързел. Извинете го; той е във ваканция и нещастния пастир си почива от умората и от малките безпокойства, които му причиняват през десетте дълги месеца бдението и отговорността над това, което Вие квалифицирате твърде често като негово стадо. Аз си почивам, четейки много, а пишейки твърде малко; това е второто писмо, което пиша, откакто съм дошъл от Тулуза и при това вече 25-ия ден. Преди да започна писмото си, аз бях твърдо решил да не Ви говоря за работите в Тулуза и особено за „La Dépêche“¹, но как да не Ви кажа, че дори в последно време Вашето име беше пак цитирано във вестниците на Тулуза по повод трагичната смърт на Анна Симон, смърт историческа, може да се каже, защото тя е трябвало да повлече България в една война срещу Австрия, която, разбира се, щеше да ѝ струва най-скъпото, кръвта на нейните храбри защитници. Войната принася добро само на тези, които търсят в нея суетните залъгалки на славата, но за всички други, а това са мнозинството, тя е винаги гибелна. Нека се считаме щастливи, че живеем в този век на светлина, който може да се окачества, без съмнение, като век на мир, благодарение на доброто разбирателство, което съществува между Русия

¹ Става дума за издавания от Ж. Жорес вестник „La Dépêche“. От следващите думи на Кламтен личи, че името на Тодоров се свързва и с някаква важна проява, която е обвърнала внимание на обществеността в Тулуза. Отзвучите в печата по повод убийството на Ана Симон с дали повод отново да се помене името на Тодоров като българин.

et la France — je crois même que cette amitié a été assez forte pour éviter la guerre à la Bulgarie — aujourd'hui le parti Russophile doit avoir fait de grands progrès chez vous et je crois que sous peu et en présence des résultats obtenus vous ferez un chaud partisan des Russes — aujourd'hui en France nous sommes tous Russophiles, pourquoi ne le deviendriez-vous pas? J'espère toujours en la sagesse que vous donnera l'expérience et j'applaudirai autant à votre sagesse que je vous ai aidé dans les emballements de votre généreuse jeunesse. Oui, Petko, travaillez: puissez vos matériaux pour l'avenir dans tous les chantiers qui vous sont ouverts et faites un homme politique ou de lettres qui sait qu'il a un nom à soutenir à élever si possible et cela en vous rendant utile à l'humanité et à votre patrie.¹

Je ne sais pas s'il me sera permis de vous serrer la main, si jamais vous reviendrez voir le Lycée de Toulouse: soyez toujours certain que vous y avez laissé un ami qui se souviendra toujours de vous et sera heureux chaque fois que vous voudrez lui donner de vos nouvelles et lui dire où vous en êtes de votre travail. J'ai fait sans doute assez de morale et si je me suis défendu de vous causer quelque peu politique² il est bon de vous causer un peu de vos camarades. Ce que j'avais prévu est annoncé Ses quières Reynès Brévié sont les seuls reçus, tous les autres sont collés sur les deux divisions de 2-e Moderne. 11 élèves ont été définitivement reçus et un autre: Saingou a échoué à l'oral, voyez ou conduisent la paresse et la mauvaise volonté. — En quittant Toulouse Mr le Censeur m'avait dit qu'il allait vous écrire et vous envoyer vos prix, je ne sais s'il l'a fait, mais je suis certain qu'il l'a fait; car il tenait beaucoup à vous et à Christo.

J'ai reçu une lettre de Comes. Il m'engage d'aller chez lui mais décemment après son échec il ne m'est pas permis d'y aller cependant je n'ai rien à me reprocher de ce côté mes conseils et mes soins ne lui ont failli que le jour où sa mauvaise volonté a dominé — dans

и Франция, аз дори вярвам, че това приятелство е било твърде силно, за да може да отклони войната от България. — Днес русофилската партия трябва да има голям успех у вас и аз вярвам, че поради това и поради наличността на получените резултати вие ще станете горещи привърженици на русите. Днес във Франция ние всички сме русофили, защо да не станете и вие такива? Аз вярвам винаги в мъдростта, която ще Ви даде опита и аз ще аплодирам Вашата мъдрост толкова повече, че аз съм Ви помогнал във вашата храбра младост. Да, Петко, работете: извличайте опит за изграждане на бъдещето си при всички възможности, които Ви се откриват и станете един политик или писател, който знае че има едно име, което той трябва да защитава и издига колкото е възможно, като станете по този начин полезен на човечеството и на родината си.¹

Не знам дали ще ми бъде позволено да Ви стисна ръката, дали Вие ще дойдете някога пак да видите Лицея в Тулуза: бъдете винаги сигурен, че Вие сте оставили там един приятел, който винаги ще си спомня за Вас и ще бъде щастлив всеки път, когато Вие ще пожелаете да му известите за себе си, да му кажете до къде сте достигнали в работата си. Аз Ви проповядвах твърде много морал и тъй като си бях наложил да Ви говоря малко върху политиката² добре ще бъде да Ви поговоря малко и за Вашите другари. Това, което бях предвидил и казал Ses quières Reynès Brévié [?] са единствените, които успяха, всички други се прилепиха към двете отделения на 2-ро Модерно. 11 ученика преминаха направо, а един друг Saingou пропадна на устен, виежте къде води мързела и лошата воля. Напушайки Тулуза г-н Цензора ми каза, че ще Ви пише и ще ви изпрати наградите, не знам дали го е сторил, но аз съм сигурен, че го е направил, защото той много държеше на Вас и на Христо.

Получих едно писмо от Comes. Той ме кани да отида у него, но след неуспеха му не ми е позволено да отида там, макар че няма за какво да се упреквам в това отношение, моите напомняния и грижи не му помогнаха в деня, когато лошата му воля надви — във

¹ Това място от писмото дава да се разбере, че в Лицея на Тулуза П. Ю. Годоров е живял с планове да се посвети на дейност като общественик и писател. В тези негови планове е посветен неговия възпитател, който е вярвал във възможностите му за това.

² Тази фраза дава основание да се заключи, че възпитател и възпитаник са били на коренно противоположни политически позиции, но търпимост между тях е съществувала.

tous les cas je ne sais s'il continuera ses études mais comme tous ses camarades il peut compter sur mes soins — pour lui je vous envoie un bon souvenir. En qualité de frère aîné je vous charge et vous prie de vouloir bien offrir mes respectueux hommages à vos Parents et en particulier à votre père — assurez-lui que je conserve toujours la charmante lettre qu'il me fit l'honneur de m'écire.

A vous Petko, je vous serre cordialement la main et si les hasards de la vie nous permettent de vous revoir que ce soit toujours sur le chemin du progrès le seul que doit suivre tout homme digne de ce nom.

Adieu

[] Clamtin

всеки случай, аз не зная дали ще продължи следването си, но и той, както всички негови другари, може да разчита на грижите ми, — за него аз съм запазил един добър спомен. В качеството си на по-стар брат аз Ви задължавам и Ви моля да имате добрината да поднесете моите почитания на Вашите родители и особено на Вашия баща — предайте му, че ще запазя за винаги прекрасното писмо, което ми направи чест да ми напише.

На Вас, Петко, стискам сърдечно ръката и ако случайностите на живота ни позволят да Ви видим отново, нека това стане по пътя на прогреса, единственият, който трябва да следва всеки човек, достоен за това име.

Сбогом

[] Кламтен

3

ПИСМО ДО П. Ю. ТОДОРОВ ОТ 1897 Г. ОТ НЕГОВ ДРУГАР-ЕМИГРАНТ ВЪВ ВРЪЗКА С 1 МАЙ
СЪОБЩАВА И ЗА ЗАТВОРЕНА ТЯХНА ДРУГАРКА

Това е пощенска карта, сгъната на две, формат 11/14. Написана е в началото с мастило; а довършена с молив. От клеймото се установява, че писмото е отправено от Монпелие в Тулуза. Датата горе в дясно. От подписа се чете само „Ю“. Съхранява се в ЦДИА, фонд № 126, оп. № 1, арх. ед. № 285.

Монпелие, 30 априля, [18] 97

Прежде всего, дорогой Тодоров, поздравляю тебя с величайшим из праздников, с праздником предвещающим близость новой эпохи.

Желаю тебе провести этот день как можно лучше и в самом лучшем обществе². Ты спрашиваешь, дорогой друг, отчего я не пишу. Просишь, чтоб я тебе подробно описал свое душевное настроение. Об этом последнем мы поговорим с тобой, когда увидимся, потому что писать очень долго и скучно, а относительно вопроса отчего не пишу, прошу тебя не придавать этому никакого значения: просто не в духе писать, хотелось бы лучше поговорить. Благодарю тебя за виды Тулузы; некоторые из них мне очень нравятся. Книги получены. Если тебе нужно еще чтонибудь, напиши, я вышлю.³ Здесь у нас нового ничего. Одна только есть печальная новость: арестована сестра Давыдович и теперь сидит в Петербургской тюрьме.⁴

¹Неразчетена дума.

²Отнася се до чествуването на 1 май 1897 г.

³Става дума за получаване книги от руски писатели, с каквито в чужбина са го снабдявали руските студенти-емигранти, по свидетелството на неговата другарка Райна Ганчева, дадено пред нас.

⁴Това е руска революционерка, от онзи кръг от руски младежи социалисти, в който се е движил сам Петко Тодоров. Авторът на писмото говори за нея като за познато и на двамата лице. От писма на бащата на П. Ю. Тодоров узнаваме за обществото от социалисти на Петко Тодоров. Така в писмо от Елена, 29/10 септ. 1898 г. Юрдан Тодоров, като изказва недоволството си от своя син, че се обажда рядко, пише: „... Майка ви се сърди, твърде много на Петка, гдето досега не ни е писал нито от София, нито от Виена; а пък аз като го зная каква е стока, утешавам я като й казвам: остави го този хаплю, той си е такъв, той пише на разни другари и социалисти, а нас забраня. ...“

ЦДИА, фонд № 126, оп. № 1, арх. ед. № 131.

Многие завтра едут отсюда в Сент на праздник 1-го мая¹. Напиши, как у вас пройдет этот праздник. Пишу карандашом, потому что на почте не оказалось ручек.

Ну, будь здоров. Если будет настроение, напишу тебе длинное письмо. Скоро ли у тебя кончатся экзамены. Что будешь делать потом? Куда едешь.

Твой Ю...

4

УДОСТОВЕРЕНИЕ ОТ НАЦИОНАЛНИИ ЛИЦЕЙ В ТУЛУЗА ОТ 1897 Г. ЗА УСПЕХА И ПОВЕДЕНИЕТО НА П. Ю. ТОДОРОВ КАТО УЧЕНИК

Удостоверението е написано с мастило на бяла карирана хартия, канцеларски формат (21/27). Пази се в ЦДИА, фонд № 126, оп. № 1, арх. ед. № 290, л. 1.

UNIVERSITÉ DE FRANCE

LYCÉE DE TOULOUSE
BULLETIN

Copie
Academie de Toulouse
Année scolaire 1896-1897
2-ème trimestre

du jeune P. Théodoroff — élève interne de la 2-me classe

Conduite générale — bonne

Santé — bonne

Récompences: mise à l'ordre de jour de l'étude: 7 fois sur 11
mise à l'ordre de jour de la classe: 2 fois sur 8
inscription au tableau d'honneur: 0 fois sur

Instruction religieuse — bien-bien

(Observations des professeurs:

Français — assez bien — assez bien

Ecoute avec beaucoup d'at-

Histoire et géographie — bien — bien — suit avec
beaucoup d'attention

tention et de curiosité. Esprit très
original ayant beaucoup de fond).

Dessin d'imitation — assez bien — assez bien

Gymnastique — bien.

Observations du Proviseur:

Elève appliqué, fait preuve de bonne volonté.

Toulouse, le 10 avril 1897.

Le proviseur:

ФРЕНСКИ УНИВЕРСИТЕТ

ЛИЦЕЙ В ТУЛУЗА

УДОСТОВЕРЕНИЕ

на младежа П. Тодоров, ученик интернант от II клас.

Общо поведение — добро

Здраве — добро

Награди: { похвален за заниманията си в интерната: 7 пъти срещу 11
похвален за добър успех в клас: 3 пъти срещу 8
Записан на почетната дъска: 0 пъти срещу

Религиозно обучение — добро-добро

(Наблюдения на професорите:

Френски език — твърде добре — твърде добре

Слуша с голямо внимание и
любопитство. Оригинален ум
с голяма угълбеност).

История и география — добър, добър,

следи с голямо внимание

Имитативно рисуване — твърде добре, — твърде добре

Гимнастика — добър

Наблюдения на директора:

Прилежен ученик, дава доказателства за добра воля.

Тулуза, 10 април 1897.

Директор: (подпис липсва)

¹Студентите емигранти са били група, която по време на 1 май е участвувала масово в чествуванията. В случая се отнася до едно такова чествуване, в друг град на Франция, в което те ще участват.

УДОСТОВЕРЕНИЕ ЗА ВРЕМЪПРЕБИВАВАНЕТО НА П. Ю. ТОДОРОВ В ТУЛЗКИЯ ЛИЦЕЙ

Написано е на официална бяла бланка на Лицея, 21/26.5 см, с мастило (оригинал).
Намира се в ЦДИА в София, фонд № 126, опис № 1, арх. ед. № 290, л. 2.

UNIVERSITÉ DE FRANCE

Toulouse, le 26 janvier 1898.

Académie de Toulouse

Lycée de Toulouse

Le Proviseur du Lycée de Toulouse sousigné certifie que Monsieur Petko J. Théodoroff a passé au Lycée de Toulouse deux années pendant lesquelles il a suivi les

Objet:

Séjour de Petko J. Théodoroff cours du Seconde Moderne.

au Lycée de Toulouse

Certifie en outre que sa conduite a toujours été excellente.

Années scolaires 1895-96 et

1896-97

[]¹

Le Proviseur:

[]¹

ФРЕНСКИ УНИВЕРСИТЕТ

Академия в Тулуза

Тулуза, 26 януари 1898

”

Лицей в Тулуза

Цел:

Престой на Петко Ю. Тодоров

в Лицея в Тулуза

учебни години 1895-96

и 1896-97

Долуподписаният Директор на Лицея в Тулуза удостоверява, че господин Петко Ю. Тодоров е прекарал в лицея в Тулуза две години, през време на които е следвал курса на Второ модерно отделение. Той удостоверява освен това, че поведението му е било винаги отлично.

Директор:

[]²[]¹

П. Ю. ТОДОРОВ И МОНАРХИЯТА ПРЕЗ 1899 г.

1

ПИСМО НА ЮРДАН ТОДОРОВ ОТ 1900 Г. ПО ОБВИНЕНИЕТО НА П. Ю. ТОДОРОВ ЗА ОБИДА НА ДЪРЖАВНИЯ ГЛАВА

Написано е на светло-кремава хартия, линирана, канцеларски формат (21/27), със синьо мастило, четливо. Пази се в ЦДИА, фонд № 126, оп. № 1, арх. ед. № 133, л. 8—9.

Г. Елена 4/16 апр[ил] 1900.

Драгий ми синове П[етко] и Хр[исто]

в Берлин,

Отдавна не Ви съм писал, понеже съм стар и не ми се пише; особено пролет бивам всякога по-слаб и по-меланхоличен, та затова и не ми се работи. Сега времето е чудесно топло и хубаво, тъй щото повечето си време прекарвам по разходки и кърска работа. — Майка ви е съвършено здрава и са занимава със сеяне цветя и зеленчуци по градините, с лупене пилета, приготовления за Великден и пр. Нивите са прекрасни, вишните цъфнаха хубаво и без повреди, за напред всичко обещава добро, слава богу. —

¹ Подпис не се чете.² Печат на директора на Лицея в Тулуза.

Аз купих дедова хаджи Христова плевник с хармана и сега той е съединен с нашия, там ще направим фруктова градина и лозе доброкачествено за десерт. За сега насадихме няколко фиданки и посяхме дини, пъпеши и др. зарзавати. — Архитектите Момчилов и Ю. Миланов ми направиха 4 скици за планове на къщата, от които одобрих един план с 3 дюгени, 2 стаи, кухня и всички принадлежности на долния етаж, и 5 стаи, баня и всички потребности на горния етаж. Плана има 245 кв. метра здание двуетажно и много хубаво разпределено, ще бъде господарска къща за едно семейство (независимо от дюгениите) и ще коштува 30—35 хиляди франка.¹

Подир Гергьовден ще отида с божията воля в София и ще искам да строя; след свършване на къщата няма да ми останат пари у Бурова и др. банкери, нито пък в касата. Ще останат само у Земл[еделскит:] каси една част и у народа, който е много засиромашал и не може да си плаща дълговете. Но ще живея скромно и икономически и ще се надяваме за по-добри години. Дай боже.

Преди пет дена бях в Търново, ходих при помощ[ник] прокурора да питам за Петкова процес как стои. Той ми каза, че делото е у втория съдебен следовател, но че той го е прочел, също е прочел и показанията на свидетелите, някои от които са показали напълно, т. е. как че П[етко] е нарекъл княза австрийски агент и пр. Пом[ощник] прокурора е много любезно момче, той се чуди как е завел дело окол[ийския] иначалник² за такава багатела, но сега вече делото веднъж постъпило там, трябва да се постъпи с него според реда. И тъй делото стои висящо до твоето завръщане. Просрочване може да бъде след изтичане на 5 години. — За туй, аз като не искам да стои делото висящо и като нямах време сам да отида при следователя, помолих Гайдова да отиде той от моя страна при него и да го замоли да ти прати призовка, за да дадеш показанията си писмено³, и тогава прокурора ще си направи заключението и ще го внесе в Окр[ъжния] съд, който, ако те намира виновен, ще му даде ход, ако ли не, ще го прекрати. Затова, възможно е да получиш тези дни призовка от следователя и ще трябва да отговориш, но внимавай да не влезеш с 2-та крака в капана. Затова отговори много вежливо и резервирано. Факта да откажеш не е възможно, ще го признаеш, но кажи че не си имал намерение да докажаш княза или когото и да било, но просто и чисто не си виждал за уместно щото портрета му да стои в читалището, тъй като там не е правителствено учреждение; както напр. в Русия портретът на императора обязательно трябва да бъде окачен в прав[ителствените] учреждения, които работят в негово име, но в читалища, библиотеки, музеуми, манастири и пр. в все не е свободно да се окачва. — Главната вина в твоето дело състои в думите „австрийски агент“, които в показанията си до следователя можеш да замълчиш, или же да кажеш, че под думите „австрийски агент“ — ти си разбирал „носител на австрийската култура и цивилизация“, и най-сетне, че си готов да се явиш пред съдът, когато та повика. И по този начин, като си дадеш скромните показания, възможно е, прокурорството да даде заключение за прекръщение на делото и съдът да го прекрати. Стига само сега да не напишиш нещо остро и обидно за княза и тогава ще се оловиш още по-добре в капана.

Повече е за вярване, че и ако да бъдеш предаден в съд, пак ще бъдеш оправдан от съдебните заседатели; но това са предположения само.⁴ За туй отговори скромно и вежливо и не много дълго, защото в многоглаголанията стават погрешки.

Явете ни как отивате със здравието си и с немския език, навикнахте ли да говорите помежду си немски или се по бълг[арски]я карате. — П[етко] като осеща нужда от идване тука, нека си дойде по ваканцията и да отиде във Варна на морски бани, а Хр[исто] да стои там да учи езика, и ако ще, може да отиде за 5—6 дена да види изложението в

¹ Тези неща говорят за материалното състояние на Юрдан Тодоров и за неговото самочувствие върху тази основа.

² Преследването е било възбудено от околийския началник, който никак не се е „примирил“, както секретаря на дружеството Петър Кирчев е свидетелствувал пред В. Христу. Името на околийския началник е Шустеров.

³ Какви показания е дал Тодоров и дали изобщо е давал такива не може да се установи.

⁴ Това допускане на Юрдан Тодоров не се оправдава.

Париж и да си земе дипломата от Тулуза; но трябва да има някой добър и почтен другар и такъв, който познава Париж, за да го разведе и да намерят някой по икономически ресторант.

После 15—20 дена мисля да ви пратя пак 500 фр. за екзамени и др. работи, ако ви са нужни повече явете ми.

Всичка сме живо-здро, приготвяме се за Пасхата, поздравяваме Ви и от сърце и Ви желайме добро здравие, успех и добър ум и енергия.

Ваш баща Ю. П. Тодоров

2

ОБВИНИТЕЛЕН АКТ НА ТЪРНОВСКИЯ ОКРЪЖЕН СЪД ОТ 23 АВГУСТ 1900 Г. ЗА ЗАВЕДЕНО УГЛАВНО ДЕЛО СРЕЩУ П. Ю. ТОДОРОВ ЗА ОБИДА НА ДЪРЖАВНИЯ ГЛАВА

Документът е написан с черно мастило на двоен кариран лист канцеларски формат (30/21). Съхранява се в ЦДИА, фонд № 126, оп. № 1, арх. ед. № 293, л. 3—4.

Препис

Обвинителен акт

Съставен по следственото дело № 17/900 год. по обвинението на Петко Юрданов Тодоров, от гр. Елена, в задочно оскърбление особата на Негово Царско Височество княза:

Обстоятелствата по делото са:

На 6 септември 1899 год. в помещението на Еленското дружество „Напредък“ члена на това дружество — Петко Юрданов Тодоров, във време на заседание е предложил на разискване въпроса: какви картини трябвало да се държат в дружеството им и да красят дружествената зала. На дадената му дума от подпредседателя Кирчо Т. Кирчев, за да развие предложението си, обвиняемия Петко Юрданов Тодоров, след като говорил по възпитателното и художествено значение на картините и против монарсите, ликовите на които не трябвало да се държат в дружеството, защото те не били принесли никаква полза на читалището и били главните виновници за бедствията на народите, обърнал се после към лика на Негово царско височество Фердинанд I-ий Български княз и казал, че мястото на кобурготския принц не било там, неговия лик не трябвало да се държи в дружествената зала, защото той бил австрийски агент в България и нищо добро не бил принесъл нито на държавата, нито на читалището; а в дружеството трябвало да стоят окачени портретите на заслужилите на отечеството лица, както и на читалището, като лика на Ботеза, Левски и др. Всичко гореизложено се напълно доказва от показанията на разпитаните пред съдебния следовател свидетели: Кирчо Т. Кирчев, Марко Юрданов Марков, Борис Юрданов Марков, Петър Кирчев,¹ Петър Драгостинчин и Юрдан Хвърлев.

Прокурорският надзор при Търновски окр. съд, като взе пред вид, 1) че от показанията на гореспоменатите свидетели се напълно установява, че обвиняемия Петко Юрданов Тодоров на 6 септември 1899 год. в заседанието на Еленското дружество „Напредък“ е задочно оскърбил и то на публично място Н. Ц. В. Фердинанд I-ий български княз, като го нарекъл австрийски агент в България, „кобурготски принц“, че не бил принесъл нищо добро за държавата и изказал съжаление, загдето между другите портрети в дружествената стая се намирал и оня на австрийския агент, т. е. на Н. Ц. В. княза, на лика на когото и сочил; 2) че с тези думи обвиняемия оронва достойнството на господари на българската държава и го понижава пред обществото; 3) че това деяние на обвиняемия е престъпно и се предвижда и наказва по чл. 120 от Наказателния закон;

¹ Петър Кирчев е същият секретар на Еленското дружество „Напредък“, който е писал протокола на заседанието, на което П. Ю. Тодоров се е изказал против държавния глава. Неизвестно защо той е съобщил на В. Христу, че околийският началник се е примирил с положението и не е възбудил преследване срещу П. Ю. Тодоров, когато сам Кирчев, както се вижда, е бил свидетел по делото.

4) че обвиняемия сам признава, че е нарекъл Н. Ц. Височество княза австрийски агент и утвърждава, че той действително бил такъв. За това и на основание чл. чл. 26, 291 и 292 от углавното съдопроизводство предава на съд обвиняемия Петко Юрданов Тодоров от гр. Елена, 21 годишен, българин, православен, неженен, студент на юридически факултет в гр. Берлин в Търновския окр. съд за съдение при участие на съдебни заседатели и наказване по чл. 120 от Наказателния закон за това, че той на 6 септември 1899 год. публично и задочно е оскърбил Н. Ц. Височество българският княз Фердинанд I-ви в време на заседание на Еленското дружество „Напредък“, като го нарекъл австрийски агент и други.

гр. В. Търново, 23 август 1900 год.

(под.) Прокурор: Ив. Филипов

Списък

на лицата, които ще се призоват при разглеждане на делото

1) Обвиняем Петко Юрданов Тодоров

Свидетели:

2) Кирчо Т. Кирчев от гр. Елена

3) Марко Юрданов Марков, учител в гр. Елена

4) Петър Кирчев, учител „ „

5) Петър Драгостинчин „ „

6) Юрдан Хвърлев, секретар на кметството „

7) Борис Юрданов Марков, чиновник „

гр. В. Търново, 23 август 1900 год.

Прокурор: Ив. Филипов

Списък

на съдиите, за които се предполага, че някои от тях ще вземат участие при разглеждане на углавното дело № 912/900 год.

1) Председател Ив. Т. Казанджиев

2) Подпредседател Ив. А. Гунчев

3) Член Мих. Генадиев

4) „ Ив. Брънсков

5) „ П. Н. Панчевич

6) „ Б. Боженски

7) „ М. Т. Кънчев

8) Прокурор Ив. Филипов

9) „ Ст. Шиваров

Вярно с първообразното:

П. Секретар [не се чете] Председател на Търновския окр. съд: [не се чете]
Сверил: А. Илиев

ОТНОШЕНИЕ НА П. Ю. ТОДОРОВ КЪМ ГЛАДА И СЕЛСКИТЕ БУНТОВЕ ПРЕЗ 1900 г.

1

ПИСМО ОТ Л. ЯКОВОВСКИ ОТНОСНО УЧАСТИЕТО НА П. ТОДОРОВ В СБОРНИК В ПОЛЗА НА ГЛАДУВАЩИТЕ

За това участие говори и писмото до П. Ю. Тодоров от немския писател и критик Лудвиг Якововски, което също даваме по-долу. То е написано с черно мастило на бяла нелинирана хартия, двоен лист, формат 11·5/18. Датата е на горната страна в дясно. Ръкописът представлява авторизиран превод на Михаил Арnaudов по автографа

на Якововски, както е означено на края. Това писмо е обнародвано в сборника „На помощ!“¹, но с някои отклонения от авторизирания превод на М. Арнаудов, по-съществени от които отбелязваме в коментара. Пази се в ЦДИА, ф. 126, оп. 1, арх. ед. 283, л. 1-2.

Берлин, 6 Март 1900

Драги господин Теодоров,

Изпълням твърде охотно Вашето желание и позволявам да се преведе някое от моите съчинения с оная хуманна цел, за която Вие ми съобщихте. Ако бих знаел, че от превода на моите с к у д н и съчинения¹ ще се роди хляб за ония бедни и гладуващи български селяни², аз бих Ви бил дори твърде благодарен, за гдето ми давате случай да последвам напълно моят човешки дълг. Аз мисля, че ние младите поети на Европа трябва да стоим не само в изкуството на оня широк и могъщ базис, върху когото се мирно срещаме, но че и познанието на социалните фактори би трябвало да съединява интелигенцията на млада Европа. Така щото ние да вървим задружно, ръка в ръка и с радост, ако е дума да се утолява глад, да се пресушават сълзи, да се смекчават болки.³ Аз питая истинска антипатия към онова изтънчено артистично изкуство, което няма нищо общо с чувствата на народа, защото съм на мнение, че най-потаснените и най-фините с и л и на нашия поетичен дар текат из народната душа⁴. Според това не слабо състрадание е, което ни кара да „слезем“ — както нагло се казва — до народа, но един строг дълг. За гдето с Вашата просба ми давате удобен повод да изпълня тоя дълг и към Вашата доблестна интелигентна нация, аз Ви съм дълбоко обязан. Вие виждате, че не Вие мен, но аз Вам трябва да благодаря.

С предан поздрав
Лудвиг Якововски

Авторизиран превод (от оригинала) . . . манускрипт! на М. Арнаудов и се посветява на младите европейски писатели.

2

Г Г Г ПИСМО НА П. Ю. ТОДОРОВ ДО ИВ. КИРИЛОВ ОТ 1900 Г. ЗА УЧАСТИЕ
В СБОРНИК В ПОЛЗА НА ГЛАДУВАЩИТЕ

Това участие е засвидетелствувано чрез обнародваното по-долу писмо до Иван Кирилов. Писмото е написано с черно мастило на бледокремава хартия, нелинирана, формат 14/22, двоен лист. Датата е на горната страна на дясно — на немски език. Краят на писмото липсва. То се намира в Централния държавен исторически архив, фонд Иван Кирилов, № 358 (неподреден). — Участието в акцията за подпомагане гладуващите в България през 1900 г. личи и от самия сборник, излязъл под заглавие: „На помощ!“ Литературен сборник. Издаден в полза на гладуващите от редакционен комитет. Свищов 1900, 165 стр. 8⁰.

¹В печатния текст на писмото думата „скудни“ е изпусната, независимо от обстоятелството, че авторът дори я е подчертал.

Тодоров е поканил Якововски за участие в сборника в полза на гладуващите в България, за чиято излизане той проявява активен интерес, който надхвърля едно просто участие в него само със своя работа.

²От тези думи личи, че Тодоров в писмото си до Якововски ще да е описал твърде прочуствено положението на българските селяни, към чиято съдба е взел дейно участие, като не само дава разказ за проектирания сборник, но в същото време изисква работи и от свои приятели.

³Това и предходното изречение в печатания текст на писмото са предадени в едно изречение, при което е изменена мисълта на автора: „Аз мисля, че ний, младите европейски писатели, имаме не само оня широк и мощен базис в изкуството, из храмовете на което ний мирно се срещаме, но че и проникването в социалните фактори би трябвало да съединява интелигенцията на млада Европа, тъй, — да си подадем ръка и задружно с радост да се явяваме гдето трябва да се утолява глад, гдето трябва да се пресушават сълзи и да се смекчават болки“ (стр. 15).

⁴И това изречение е дадено в печатния текст в нежелателно изменен вид: „Аз питая истинска умраза към онова субективно, изтънчено изкуство, което няма нищо общо с чувството на народа, защото мисля, че най-потайните и мощните вдъхновения на нашето поетическо творчество текат из народната душа“ (стр. 16).

Бр. Иване,

Чаках аз писмо от теб — да ми разправиш подробно за всичко, а днес получих една отворена карта, която далеч не ме задоволи. Вчера ти изпратих „Неразбран“¹ и „Парфюм“² от Якобовски, моля те имай грижа да ги напечаташ както трябва. Особено обърни внимание, както на очерка на Якобовски, тъй и на писмото му — остави ги тъй както аз съм ги наредил. Страх ме е да не напечаташ писмото напр. отдолу и с дребни букви, — нещо, което тук се счита за голямо невнимание и аз да имам съвсем нежелателни разправии. Особено с Якобовски, когото аз уважавам и който е толкова много нещо сторил за мен. Ако искаш да се запознаеш отчасти с него, прочети в „Мисъл“ VIII г., май, разказа му „Сатаната се усмихна“ и краткия очерк за него. Повтарям ти, обърни особено внимание и грижа за тези работи. — Също те моля напиши ми обширно върху сборника, — кои що са пратили, кога ще се печатат и т. н.³

През днес си получих от редак. на „Бълг. прег.“ един отпечатък от твоя „Помилван“, който в началото си ме увлече и като да изглади у мен лошите впечатления от романа. И наистина до излизането от затвора разказа върви тъй добре, че ми става чудно как не си можал да го издържиш до край! Да, сега виждам ясно аз, че тебе ти липсва търпение и главно умение в постройката. Колко хубав щеше да бъде разказа ти, ако да го разделеше на три сцени—I-та както е у теб, втората у църква и III-тата в обраснали в буренаци и запустял селски дом. Вместо да разправяш такива банални непотребни работи за у братови му (и то забележи добре: да съобщаваш, а не да рисуваш, като художник), вместо да създаваш такава невъзможна ситуация: човек възкръснал да отиде наново да се дави в алкохола, могъл би с малко труд да дадеш нещо наистина хубаво.

Но още по-малко добри думи мога да ти кажа за „Ново поколение“. Без да се впускам във вътрешните недостатъци на „романа“, които биха ме завели и много далеч, ще ти кажа, че най-големият косур на твоето дело е: то не е роман, — там са наредени или по-добре смутолевени няколко факта, съобщени без никаква отенка, без красота и анализ. . . . Чета романа ти и в една страница минавам месеци и дни, а нищо не остава у мен! . . . Трябва ли да ти кажа, че „поколението“ ти е мешчанско; наивно до глупост и някак. . . даскалско, което ме кара само да се усмихвам на „подвизите му“.

Най-сетне ще си позволя да ти направя една обща бележка, която казвам след прочитането на всичко твое, че у теб липсва красота, жизненост — безумна, волна, като човешката душа! . . . А стила ти, може да е хубав за научна статия, но той е лишен от музикалност, широк замах и поетически „блян“!

Време е, брате мой, да оставим всичко туй що до сега сме правили и да се заловим на работа — на плодотворна работа върху назе си, — върху впечатлителността ни, върху фантазията ни, върху сърцето ни, върху самото ни перо! . . .

Нека най-малко те ласкае туй що слушаш от страни.

Аз, след завръщането си от Bremen, град на Атл[антическият] океан, се залових пак за работа. И въпреки обещанията,⁴

¹ Това е разказ, написан от П. Ю. Тодоров в Берн през април 1900 г. и предназначен за литературния сборник в полза на гладувачите. Този разказ, който рисува трагедията на един свещени неосъществил желанието си да стане артист, е поместен в сборника на стр. 27—43.

² Това е заглавието на разказа от немския писател и критик Лудвиг Якобовски (1868—1900), редактор на литературното списание „Gesellschaft“ в Берлин. В този разказ, поместен в сборника под същото заглавие — „Парфюм“ на стр. 16—24, се рисува привързаността на народен интелгент към трудовите маси, от които е излязъл и които произвеждат материалните блага. Пред разказа на стр. 14—15 е поместено писмото на Якобовски, с което провежда разказа си. Името на преводача е означено с инициали — „Г. Т.“.

³ Безпокойството на Тодоров относно техническото оформяване на сборника и мястото в него на работите на Якобовски, както и напътствията към Иван Кирилов в това отношение подсказват, че Тодоров може да е един от участниците в „редакционния комитет“ по издаването на сборника. Това се потвърждава и от интереса му към останалите участници в сборника, времето на неговото излизане и пр.

⁴ Както се каза, писмото няма край.

ПИСМО НА П. Ю. ТОДОРОВ ДО О. КОБИЛЯНСКА ОТ 1900 г.
ОТНОСНО СЕЛСКИ БУНТОВЕ

Писмото е на бяла нелинирана хартия, на два двойни листа, писмовен формат. Третата, четвъртата и седмата страница са писани по дължината на листа. Датата е в началото на писмото в дясно, на немски език. Написано е четливо, едър почерк с черно мастило. Писмото се намира в Литературно-мемориалния музей на О. Кобилянска в Черновиц, УССР, III-7. Тук печатаме само онази част от писмото — стр. 1—2, която се отнася до интересувания ни въпрос, като нормализираме правописа.

Berlin, den 28 Juni 1900

Милостивая государиня,

Вот я через 3 дня уезжаю в Болгарию и мне хочется Вас теперь сердечно поблагодарить как за Ваше любезное письмо, так и за послание Ваших сочинений, которые мне сделали праздничную радость. Спасибо, сердечное спасибо Вам! Я успел уже прочесть Вашу „Природу“¹, а так и некоторые рисунки из „Поко́ра“². И я постараюсь непременно, чтобы некоторые из них перевелись на болгарски.

Простите.

Я в этот момент слишком возбужден, чтобы побеседовать с Вами так, как надо.

Вы ведь, может быть, из газет знаете, что творится в нашей грешной Болгарии. Ежедневно там в революции упадают 200—300 убитых крестьян³, повсюду объявлено военное положение, полевой суд; наверно скоро начнется экзекуция⁴. Князь сюпримирует нашу конституцию, а на днях и цензуру наложили на печать⁵. Борьба идет на смерть и жизнь⁶.

Я, несмотря, что эмигрант, решился поехать, так как не могу быть больше зрителем.

Из Болгарии я Вам также буду писать. И Вы мне сделаете большую радость, если Вы мне ответите на это письмо туда.

ЕЛЕНА ВЕЛЧЕВА
ВЕЛЧО ВЕЛЧЕВ

¹ Това е произведение на О. Кобилянска от ранния период на творчеството ѝ, написано в 1888 г. на немски език.

² „Покорност“ — новела от О. Кобилянска от 1898 г. Прокарва се мисълта за социалното неравенство, което унижава човека и го лишава от красота.

³ Бунтовете са пламнали по повод въвеждането на десетъка от правителството на В. Радославов. Те наистина са имали масов характер: „Били устроени 148 селски и 49 градски митинга, в които участвували 354,045 души от 505 села. На открито изразяването на недоволство на селските народни маси и устройваните митинги радослависткото правителство отговорило с жесток терор. То не се задоволило само с насилията на своята полиция. Срещу възмущащите се селяни правителството хвърлило частите на войската“ (История на България, т. II, София, 1955, стр. 157). П. Ю. Тодоров, който по това време е в Берлин, е имал възможност да се запознае с избухването и разпространението на бунтовете и отношението на правителството към тях и от писма на баща си. (Писмо от Юрдан Тодоров от София, от 7/19 юни 1900 г. ЦДИА, фонд № 126, оп. № 1, арх. ед. 133.

⁴ Между многобройните дописки в печата относно положението в България твърде характерно е написаното във в. България, III, 1900, бр. 41, стр. 2—3, където под заглавието „Ужас!“ между другото се казва: „Подир глада в България трябваше да имаме и кръвополитна — братоубийствена саморазправа! . . . Слух се пръсна снощи, че властта победила; че военно положение е било обявено в Русе; че в „Славияни“, който бил обиродовал някоя подробност по кървавите приключения, е бил конфискуван и че полицията гонила из улиците българските граждани, че била и затваряла. . . Сутре ще имаме полевите съдилища, застрелванията, бесилките. Властта ще си отмъсти. . .“

⁵ Под заглавие „Грубо потъпкване на конституцията“ от м. април четем: „След като петте околии се обявиха във военно положение, първата грижа на властта там е била да конфискува правата на българските граждани, които им гарантира конституцията с едни прости прикази. На гражданите са забранени всякакви събрания и държане речи с политическа цел, суспендирана е свободата на печата, забранено е раздаването на столичните вестници, учреден е черен кабинет, който суспендира неприкосновеността на конституцията и други еднакво противоконституционни разпореждания“ (в. България, III, 1900, бр. 43, стр. 2).

⁶ За характера на борбата говори друга дописка в печата от м. юни: „Движението против десетъка се усилива. 600 селяни на с. с. Шабла и Гьоре (Балчишка околия) са ходили в църква и положили клетва, че ще се борят до живот против десетъка. Тяхното решение споделят и всички околии села“ (В. България, III, 1900, бр. 53, стр. 2).

ПИСМО ДО БОЯН ПЕНЕВ¹

Много здраве от тоя далечен край, дето случая и съдбата ни събра. Поздрав на Вас, на Г-н и Г-жа Габе². Сенка³ виждах. Какво стана с литературния конкурс?⁴ Знаете ли нещо за Влад. Василев.

7. XII. 15

Йордан Йовков

(Архив на БАН, ф. № 37, инв. № 2567)

ПИСМА ДО СП. КАЗАНДЖИЕВ

Драги Бакърджиев⁵, от 1—2 дни съм тук в с. Булустра⁶, замествям к[омандир]я на 4-та погранична рота, който е в отпуск. Не познавам никого тук и ми е твърде мъчно. След няколко дни ще гледам да прескоча до Енидже. От София се завърнах на 12 — малко по-късно, защото можах да изпрося от др[ужинния] си к[оманди]р още 5 дни отпуск. Втори път не можах да ида у Вас, но г. Пенев виждах още 1—2 пъти. Ако пишеш, извини ме, че не съм си изпълнил обещанието и не отидох. Това си е, признавам го, един голям мой недостатък.

Поздрав на Вас и на Сенка.

15. III. 916

Ваш Йорд. Йовков

(Архив на БАН, ф. Сп. Казанджиев, п. 30)

Драги Казанджиев,

Простете, че не Ви отговорих, а бях получил писмото Ви отдавна. Мислех да дода при Вас, но на скоро заминах за планината — на Карпуз-тепе⁷, дето заместях един наш граничен офицер. Стоях 5—6 дни, с отиване и връщане повече. Добре съм за сега, но скучая — много. Любопитно е това, което става с конкурса, но по-голям интерес към това сега нямам. Държите ли още „Казаци“⁸ и не може ли да ми я пратите с моите войници от поста „Тракия“ в Къркьой⁹? Моя най-сърдечен поздрав.

25. III. 916

Йорд. Йовков

(Архив на БАН, ф. Сп. Казанджиев, п. 30)

ПИСМА ДО ВЛАДИМИР ВАСИЛЕВ

Др. Василев,

Надявам се да си оздравял, инак не бих искал да те безпокоя с моите лични работи и нещастия. Аз правя това тъй често, че ме е срам вече. На всеки случай правя го сега за последен път и още за туй, защото е във връзка със сътрудничеството ми в „Златогор“.¹⁰

¹ Писмото е на пощенска картичка. Писано е съвместно със Сп. Казанджиев, който започва писмото и пише: „Драги Боян, леснически работи ме доведоха на гости у Йовкова. Седим двама край печката, пушим и приказваме за какви не работи при нас и далеч от нас. Пиши ми нещо повече за София, че нищо не знаем за вас и приятелите. Къде е Владо? Вчера се виждах с Пилеров, но и той нищо не можа да ми каже за него. — Поздрави всички у дома. Целува те твой Спиро“.

² Катерина и Петър Габе — родители на Дора Габе.

³ Израел Габе — брат на Дора Габе, офицер в съседен участък, приятел на Йордан Йовков и Сп. Казанджиев.

⁴ Обявен от редакцията на „Военни известия“ за литературно произведение със сюжет от войната.

⁵ Става дума за Сп. Казанджиев. Пликът е надписан: за г-на поручик С. Казанджиев, 15 рота, 39 полк, с. Енидже.

⁶ Булустра, Ксантийско — селище в Беломорска Тракия.

⁷ Местност на юг от гр. Ксанти и на изток от р. Места.

⁸ Повест от Л. Н. Толстой.

⁹ Селище западно от с. Булустра.

¹⁰ Известно месечно списание (1920—1943 г.) с редактор Владимир Василев и съредактор Николай Лилиев, в което са печатани голяма част от произведенията на Йордан Йовков.

Оная телеграма аз подадох не от едно раздражение само. И тогаз и сега се намирам в едно безизходно положение. Мизерия съм теглил през целия си живот, но туй, което ми е дошло, надминава всичко, надминава далеч и общото лошо положение, от което се оплакват всички. Като у[чите]л аз получавам само 680 лв. чисти — тая заплата не ми стига дори само за храна. Но аз не искам да изреждам хилядите нужди, които са се натрупали. Състоянието ми днес за днес е такова, че аз всеки час отпадам; отчайвам се, погинвам.

Никакво писателство не ми е вече пред очите. Нито искам, нито мога да пиша каквото и да било. Готов съм да се впрегна в някоя работа, в някоя служба и да работя, както всички, стига това да ми дава възможност да живея горе долу сносно и човешки. Но де такава работа? Когато я потърсиш, изпречатват се куп мъчнотии, формалности и ценз и най-после успяваш да добиеш това, което имаш и сега — т. е. нищо.

Тъй че отказването ми от сътрудничество не е собствено отказ. Аз просто нямам никаква възможност за това, както скоро, много скоро може би, няма да имам и самата възможност да живея, ако някакво чудо само не ме спаси.

И в това чудо ми са последните надежди и за него мисля и го чакам, като че ли наистина ще стане. Мисля да дойда в София и да се опитам да потърся по-добра работа. Но аз нямам възможност дори до гарата да отида, а като си погледна каяфетя¹ от към дрехи и обща съвсем се отчайвам и губя кураж да се явя пред когото и да е.

От Николаев² не мога да искам вече пари, защото и без това мисля, че ми е дал повече отколкото трябва, колкото и да е нескромно и може би незаслужено, но аз, също като давящия се, който се лови и за сламката, мисля за ония премии, които обещава Министерството на Народното П[росвещение], както беше писал в. „Напред“³. Аз получих премии, но какви бяха те? А такива, както беше обявено, действително може да помогне човеку. Може ли да се направи нещо за това, как мислиш? Ако може, то трябва да стане бързо, защото инак ще бъде може би излишно вече.

Извини за небрежността на това писмо. От началото на месеца страдам от стомах и тъй като всяко физическо усилие ме уморява лесно, принуден съм да пиша лежешком. Виждам, че в писмото си не казах всичко както е и както трябва, но види се, че не мога. Едно е вярното и безсъмнено, че положението ми е лошо и всеки ден става още по-лошо, по-тежко и по-отчаяно.

Писах ти това, за да ти обясня, че вече не мога да мисля за каквото и да било писателство. Въпросът за моето сътрудничество се уяснява от само себе си. Писах ти и за това, защото както всеки погинващ човек не мога да се освободя от надеждите и все още се блазня от вярата, че може да ми се помогне.

Ако нещо не ти пречи, пиши ми.

Варна 18/VI 1920 г.

Твой Йорд. Йовков

(Архив на БАН, ф. № 37, инв. № 3233)

5

Драги Василев,

Телеграмата ти, която получих преди 2—3 дни, ме успокои, но не за дълго. Днес, — колкото и чудно да ти се вижда това — аз съм заплашен от нова и не вече тъй въображаема опасност. Излиза, че моите предвиждания, по повод на които подигнах алармата, се оправдават. Аз писах подробно на Дора⁴ и тя ще ти разкаже подробностите. Същността е: М[инист]ра⁵ вече открито прояви незадоволството си против мене и то по един

¹ Каяфетя (тур.) — представителност, външен вид.

² Николай Николаев — счетоводител в редакцията на в. „Военни известия“, основател на книгоиздателство „Образование“ и директор на А. Д-во „Книга“, които издават първите разкази и повестта „Жетварят“ на Йордан Йовков.

³ В. „Напред“, ежедневник за политика и литература (1919—1921 г.), в бр. 267 от 10. V. 1920 г. съобщава: „М-во на народната просвета за поощрение на родното творчество е предвидено три премии по десет хиляди лева за оригинални произведения през тази година: за сборник-стихове; за роман; — за сборник-разкази; две премии за родна драма“.

⁴ Дора Габе.

⁵ Става дума за българския пълномощен министър в Букурещ — генерал Иван Фичев.

твърде нервен и сърдит начин. Повод за това — разни дребнави доноси, неверни разбира се, на разсилния и случката с квартирата ми в училището. В нищо, ама абсолютно в нищо, не мога да бъда упрекнат, колкото се отнася до работата ми. Работя, работя, като вълк дето се вика. Претрупани сме, малко сме и аз съм останал вече без сили. И ето той ме обвинил, че не съм си гледал работата! че не съм идвал навреме, че съм протестираш зарад квартирата, че съм ходил на „конушмак“ в стаята на първия секретар и пр. И свършил със закана: „ще пиша (после веднага казал: ще телеграфирам) ще пиша частно писмо и ще искам уволнението му. Или той, или аз!“

Просто съм зашемаден от всичко това. Защо е? Поне да имаше някакви сериозни основания, а то нищо подобно. И аз не мога да си обясня това с нищо друго освен с подозренията, че както вече ти писах, правят се последните и отчаяни усилия да се доведе на всяка цена племенника му. Или пък, настроен от други против мене, поискал е да покаже силата си. Както и да е, това е въпиюща несправедливост и не знам защо аз трябва да ставам жертва на нея. Не стигат ли ми всичките мъки, които съм претеглил тука? За всички оня колосален и изнурителен труд, който съм положил тука, в който изгубих толкова скъпи за мен работи, в които разклах дори здравето си и то дотолкоз, че с основание се безпокоя вече за утрешния ден — след всичко това, казвам, вместо добра дума, вместо човешко отнасяне — оскърбления. И не само оскърбления, но и желание да бъда изхвърлен на улицата сега през зима!

Какво работя и какво съм работил в тая Легация, това знаят ония, които случайно са идвали тук, като напр. Любен Данаилов, или бившия секретар Дончев, както и сегашния Недев. Нека питат тоя честен и правдив човек и нека каже не минава ли две трети от грубата и текуща работа в Легацията през мон ръце. М[инист]рът я знае това, я не. Но защо са тия оправдания? „Мътиш ми водата“ — и това е то!

Много ми струват, много безпокойства и мъки ми докарват тия неща и не знам как ще ги понеса. Аз ти благодаря много, че се отзова на по-първото ми писмо и направи каквото можа. Не отказвай сега. Виждаш ли какви дребнави неща могат да занимават хората дори и в такива критични минути за България¹. Но какво да правя. Той е казал, че ще телеграфира, ще пише, а може и да го направи или го е направил.

Побързай и поговори най-сериозно с Милев² и с Петър Тодоров³. Вярвай ми, нищо няма от моя страна — абсолютно нищо. Това е настроение, сърдия на началството и нищо повече. Но това, което го прави сериозно, то е че с туй се преследват известни вече цели. Както виждаш отива се далеч: може да се направи най-голямото зло на един човек, да се затрие, да се убие — но да успее друг. Можеш да си представиш какво би било за мене едно уволнение или преместване сега преди зима и тъй като съм болен. Това ще рече: смърт! Нима трябва да се допусне? Погледни, моля ти се с туй внимание, към което могат да те подтикнат тия нечовешки измъчвания, на които съм изложен.

Една причина, за да се постъпва тъй брутално, при това незаслужено към мене, е моята неактивност, мълчание, отказването дълго време от всяка защита.

Вярвай ми, това стигна до там, че дори сам аз почнах да чувствавам пълното си обезличаване. Всички, които идват тука, са хора чужди на всякакви културни и литературни интереси. Писател? Кой? Аз ли? — Има си хас. Това не е и не може да бъде. Така се мисли, така се постъпва и аз разбира се няма що да правя. Мълча, търпя, тегля.

Вярвам в добрите чувства на хората в София, към които сега се обръщам, помня тяхното отнасяне и надея се, че сега не ще ме оставят. Достатъчно съм се натеглил. При това няма защо да ми се създават нови, да се иска уволнението ми и пр., защото с нищо не съм заслужил това. Побързай да заинтересуваши някои близки, особено Милева

¹ Народното антифашистко въстание през септември 1923 год.

² Никола Милев (1881—1925 г.) буржоазен учен, доцент по История на България и История на балканските народи в Софийския университет. Редактор на в. „Слово“. Народен представител.

³ Петър Тодоров — член на Радикал-демократическата партия. Редактор на в. „Радикал“, сп. „Демократически преглед“. Министър на финансите в кабинетите на Ал. Цанков (1923—1926) и Кимон Георгиев (1934—1935).

и П. Тодорова, че работата е такава, че в действителност [съм] невинен, и не ще бъде [зле] да се осуети една несправедливост.

Но работата има и една чисто психологическа страна. Характерът на М[инист]ра е такъв, че понякога той се заканя и забравя, но понякога от нищо може да направи голям въпрос и да отиде до края, само да не остане непослушан или победен. Или както казал: „Или той, или аз!“ Случая с мене не заслужава такъв отчаян възглас, ако разбира се работата не беше усложнена с възвръщането на племенника и други неща.

Та искам да кажа, че аз имам нужда от две големи и бързи услуги: 1-во: да се обясни чрез Милева, Тодорова или чрез други в Министерството на външните работи как стои работата и да се предотврати и осуети уволнението или преместването ми дори. С разклатено здраве и срещу зима аз искам да си остана тука.

И 2-ро: да се внуши по един предпазлив и деликатен начин, че би трябвало да бъда щаден и да се държи към мене едно по-добро отношение. Това е много важно, защото аз най-вече си тегля от понижението на оня морален престиж, за който аз имам право мисля и който ми се отказва. Съди сам М[инист]ра, разбира се, е чужд на всяка художествена мисъл и литература. Не я познава. В много разговори към мене той се е обръщал така: „Вие като вестникар“... или „Казвам Ви това, та като вестникар да го знаете и пр.“ Разбира се, във вестникарството нищо обидно няма, но тука друг смисъл се влага — пренебрежение, констатиране на нищожността от висотата на собственото си положение.

Винаги съм бил скромен и не съм се надценявал. Знам колко струвам. Но мисля, все имам основание да искам известно внимание, известно зачитане.

В друго време не бих го искал, но сега мисля, че това трябва да се посочи от ония, които имат право и са длъжни да го направят. И това (а едновременно и отказването да го послушат и ме уволнят), може да стане по начин без да се обижда М[инист]ра в неговото щастлавие и честодобие. И мисля то може да стане лесно. Щом е работата да се направи нещо за подигане, за подчертаване на оня престиж, който би трябвало да се зачете. И трябва едновременно с осуетяването на уволнението, веднага и дори по-рано от твоя частен отговор до мене да последва писмо от Министерството до Легацията напр. със следното съдържание:

„Натоварва се писателят Йордан Йовков, секретар на Б[ългарската] Ц[арска] Легация в Букурещ да прегледа и проучи в свободното си от занятие време в библиотеките в Букурещ всички румънски вестници, книги, списания и др. периодически издания, излизали преди Освобождението на България, като извлече от тях, събере и систематизира всички по-важни, останали неизвестни до сега, материали по духовното ни и политическо възраждане“.

Толкоз. Не можеш си представи ефекта, който това писмо ще направи. То ще ме спаси, то ще тури край на всичко и то за това трябва да дойде колкото се може по-скоро! Защото, то подчертава моя престиж от едно авторитетно място и второ, дава мотиви на Министерството да отклонява и отказва всички ходатайства за местене и уволнение.

Г-н Милев най-добре може да разбере и изложи това. Защото във от целта, която аз давам на това писмо, аз ще мога да направя нещо. Познавам се с един добър румънски учен, главен инспектор в Министерството на Изкуствата и вероизповеданията (Ministerul Artelor și Cultelor) с който съм говорил по тия въпроси и който обеща да ми направи всички улеснения при библиотеките.

Прочее повече думи са излишни, пък и аз много съм разстроен и уморен. Това писмо ти пиша след като писах на Дора. И така че повече не мога. Не искам: веднага, бързо уведоми Милева и г. П. Тодорова, защото той [Министра] може и да е телеграфирал вече; после — след като се уреди с осуетяването на уволнението, направи да се изпрати от Министерството до Легацията писмото, за което ти пиша. Това е много важно. И трето, пиши ми, моля ти се.

Букурещ 24/IX. 923

Твой Йорд. Йовков
(ЦДИА, ед. постъпления № 24)

Драги Василев,

За заглавията. Какви заглавия да ти дам? Всеки път това ми е било мъчно, особено сега, защото след привършването на Старопл. легенди¹ нито мога, нито имам желание да пиша нещо. На всеки случай, за да не разваля симетрията на твоите разпределения, ето тия заглавия:

1. Сенебирските братя²

2. Вечери в Антимовския хан (продължение)³

Книжката от Наблюдател⁴ при удобен случай ще ти я изпратя. Последната книжка на Златорог (с изключение на моята работа)⁵ е много хубава. Пратих на Николай⁶ ръкописа на „Старопл. легенди“, печатането скоро ще започне и ако стане нужда, не отказвай съветите и съдействието си.

Букурещ

6. XII. 926 г.

С много поздрави твой

Йордан Йовков

(ЦДИА, ед. постъпления № 24)

7

Драги Василев,

Получил съм едно „п о о щ р е н и е“⁷. Както и да е. Но ще те моля да поговорим с г. Балабанов, началника на културното, да даде сумата на тебе, като дадеш разписка от мое име (като ме подпишеш). Бързам, защото доколкото зная, след 1 април може да се явят мъчнотии за изтегляне на сумата, тъй като кредита е от 1926. Но, главно, бързам ето защо: ако можеш да вземеш тия пари (а дано да може!), ще дадеш 2000 лева на Николай — за коригирането. Останалите 3000 лева ще внесеш в Генералната банка чрез директора ѝ г. Бойчо Бойчев, който ми е братовчед. Аз ще си ги взема, когато дода това лято в София. Да мога да дам на Николай това, което му дължа, — ето защо бързам и защо намислих тая комбинация.

Ако, паче чаяния⁸, това не стане, ако по една или друга причина сумата не може да се изтегли от Министерството — остава тогава да помолиш г. Цанев⁹ да поиска от П. Тодоров хонорара ми за „Индже“¹⁰ в „Демокр. преглед“^{11...12} — предполагам да дадат поне 7-800 лева. Към тях ще прибавиш и 500 лв. от „Златорог“, които ще държиш на мое разположение. Стават значи 1200. Ако „Златорог“ е богат ще прибавиш още толкоз, колкото да станат 1500₂ (взаимнообразно, докато получа парите от М[инистерст]вото или докато изпратя от тука). Така получената сума от 1500 лв. наведнаж дай на Николай. Разликата до 2000 лева аз ще му изпратя допълнително.

Но най-хубаво е да му се дадат наведнаж 2000 лева, затова направи всички усилия пред Балабанов, за да може да се изтегли сумата.

Получих 3 коли от Старопл. легенди. Разбира се, намерих грешки. Малко, но все има. Напр. — това е проклятието, което ни преследва. Печатът е добър, но 1-вата кола е с разляно мастило.

¹ Излиза от печат през 1927 год.

² Разказът „Сенебирските братя“ е печатан за пръв път във в. „Зора“, бр. 2491 от 22. X. 1927 год., по-късно включен в книгата „Вечери в Антимовския хан“.

³ Сборник от разкази, излиза от печат през 1928 год.

⁴ Става дума за кн. VIII, год. 2 от сп. „Наблюдател“, където е печатан разказът на Йовков „Една песен“.

⁵ „Постолови воденици“, печатан в сп. „Златорог“, год. VII, кн. 8.

⁶ Академик Николай Лилиев.

⁷ Награден е с 5000 лв. за книгата „Последна радост“ (Песента на колелетата).

⁸ паче чаяние — въпреки очакването, надеждата.

⁹ Георги Цанев.

¹⁰ Разказът „Индже“ е печатан в сп. „Демократически преглед“, год. XVIII, кн. 9—10.

¹¹ Двуседмично списание 1902 3 — 1927 8. Редактирано от Т. Г. Влайков, Антон Страшимиров, П. Тодоров и др.

¹² Неразчетен текст.

Вижте да излезе добре до края. Думата беше за по-добра корица, но да се следи да отговаря на хартията, да е от същия тип като на Послед[на] Радост¹, същия горе долу цвят и да може да се сложи двоен печат — черно и червено. Ако по-хубава няма, добре е да се вземе същата като на Последна Радост.

„Индже“ в „Демокр. преглед“ е излязъл добре. Няма грешки. Нека Н и к о л а й има това предвид.

Исках да пиша и на Николай, но не мога — болен съм малко, мъчи ме моята болест, стомаха. Но аз искам да знам как ще стане с плащането, затова той или ти — обадете ми се. Като излязат нови коли, Николай да ми ги прати. Поздрави го нарочно. Поздрав и теб.

28. III. 1927

Ваш Йордан Йовков
(ЦДИА, ед. постъпления № 24)

8

ПИСМО ДО НИКОЛАЙ ЛИЛИЕВ

Драги Николай,

От извънредно кратката бележка, която беше прибавил за мене в писмото си до Стратиев² — да ми каже, че издателят не бил започнал още да печата книгата не можах да разбера нищо, или по-право, не разбрах всичко, което исках. Не искам или не започнал да печата — но защо? Кои са причините за това бавене? Аз мисля, че добре бяхме се разбрали и когато тръгвах останах уверен, че след месец, най-много два, книгата ще почне да се реди. А до сега се минаха повече от четири месеци.

Това неспазване на дадената дума, — от когото и да е — започва да ме плаши. Ако аз се съгласих да оставя книгата да се печата в мое отсъствие, направих това като по-вярвах, че условията, всички условия, които предложих, се приеха от издателя, като ме и увери, че строго и неизменно ще ги спази. И още едно, най-главното условие: най-голямата гаранция за мене беше в тебе — щом ти беше тъй добър да се съгласиш да се грижиш за изданието, — това стигаше. Можаш да бъда спокоен.

Но ето, че работата не върви. Нищо не знаех. Чакам, безпокоя се. Пиша веднаж, дважд, и повече, телеграфирам — нищо. Сега разбирам, че за тебе и за другите моята книга не представлява такъв интерес, както за мене — но незаинтересуваността към оговореното и обещаното достигна такива размери, че ще ми позволиш с право да се безпокоя. Почвам да мисля: ако издателят не спази (както даде вече признаци за това) задълженията си, ако и ти дигнеш окончателно (или все в досегашната мярка) ръка от книгата, какво може да излезе? Може би ще излезе нещо, което да ми причини най-голямото и непоправимо зло: да излезе нещо сакало и невъзможно, когато си искал да излезе нещо най-добро. Разбираш страховете ми. Защо да те обвинявам, защо да те укорявам, че не се интересуваш достатъчно, че не отговаряш на писмата и телеграмите ми. Не исках — това е ясно. Обаче дадената ти дума ще те задължи поне да ми помогнеш да спрем работата докато е време, докато не е преминала в нещастие.

Прочее, ето що искам: ако издателят държи на задълженията си, държи на всички условия, неизменно, които аз предложих и той прие (формат, хартия, печат и пр.); ако и ти също държиш на своите задължения; ако печатането на книгата не се отлага вече — добре, — съгласен съм книгата да се печата. Ако ли не, аз се отказвам от печатането на книгата и оговореното с издателя и с тебе трябва да се смята за нестанало, за анулирано. Аз предпочитам това, отколкото неизвестността досега и безмерните стракове от подобна несигурност и незаинтересуваност.

¹ През 1926 год. излиза книгата „Последна радост“, в която са включени разказите „Песента на козелтата“, „Последна радост“, „Мечтател“, „Съд“, „Дядо Давид“. При второто и следващите издания книгата носи заглавие „Песента на козелтата“.

² Йордан Стратиев — писател, тогава чиновник в българската легация в Букурещ.

Ще те моля само за това: да ми съобщиш положението и да ми дадеш един окончателен и ясен отговор. Поне за минута ти ще почувствуваши как сериозно съм засегнат, какво значи за мене тая работа и ще ми дадеш отговора, който ти искам.

Може би причината да е у мене: не можах да намеря начина да заинтересувам от малко-малко приятели и познати за себе си. Винаги съм срещал отнасяне, което ме е карало да губя вяра във всичко! Но, това си няма мястото. Вярвам, драги Николай, че ме разбра и тоя път ще ми отговориш ясно, определено и окончателно, и с това ще туриш край на едно голямо мое безпокойство и огорчение.

Поздрави Василев, г-жа Цвета¹, Райчева² и всички „приятели“ и познати.

14. I. 926

Твой Йорд. Йовков

(Писмото се притежава от академик Николай Лилиев)

9

ПИСМО ОТ БЪЛГАРСКАТА ЛЕГАЦИЯ В БУКУРЕЩ ДО М-ВО НА ВЪНШНИТЕ РАБОТИ И ИЗПОВЕДАНИЯТА

Б. Ц. Л. № 1457

Поверително

9/VIII 923 Букурещ

От няколко месеца насам в гр. Добрич, (Базарджик), излиза на български език списанието „Факел“, редактирано от г. Хр. П. Капитанов, родом от Добрич и студент по филология в Букурещкия/ университет, който в това си начинание е подпомогнат и от други студенти и интелигентни българи от тоя край. „Факел“ е списание за „Литература и култура“, излиза полумесечно, печата се в Добрич. От излезлите до сега шест броя и от поместените в тях материали се вижда, че списанието има за цел да дава статии по разни обществени и културни въпроси, научни статии с популярен характер и, наедно с това, литературно-худож[ествени] произведения. Дават се преводи от произведенията на най-добрите румънски писатели като Еминеску³, Александри⁴, Влахуца⁵ и др., а в същото време и произведенията на български автори. Вън от това списанието редовно отбелязва и културните прояви сред българското население в Добрич и Кадрилатера⁶ изобщо.

Липсата на политически отдел, поместването на образци от румънската литература, локалният характер, който изобщо има, прави списанието търпимо от властите. Списанието обаче поддържа връзки и с духовния и културен живот в България, дава работи от Българската литература и мнозина български писатели са обещаващи и дават сътрудничеството си. Ето защо, редактирано доста умело и с ентузиазъм, това единствено списание в Четиригълника се явява като извънредно ценен печатен орган за поддържането на българското съзнание в този край, на българската култура и слово. Уредниците на списанието са млади хора, схващат добре задачата си и й служат с преданост и ентузиазъм, но срещат, както обикновено се случва в подобни случаи, пречки в материалната издръжка на списанието.

Като Ви донасям горното, изнасяйки голямата културно-просветителна роля, която сп. „Факел“ може да изиграе сред бълг. население в Добруджа, Бълг. царска легация

¹ Съпруга на Владимир Василев.

² Съпруга на Георги Райчев.

³ Михаил Еминеску (1849—1889), един от най-големите румънски поети.

⁴ Василе Александри (1821—1890), румънски поет и общественик, известен с трудовете си в областта на народното творчество.

⁵ Александру Влахуца (1858—1919), румънски писател, редактор на литературното списание „Виаца“. На страниците на това списание Влахуца води борба против декадентството и песимизма в буржоазната румънска литература, за сближение на писателите с народа и правдиво отразяване на действителността.

⁶ Кадрилатер — Четиригълник, така са наричали Южна Добруджа.

има чест да моли Поч. М-во на В/ъншните/ работи и изпов/еданията/ да отпусне една субсидия от 10—20 хиляди лева на сп. „Факел“, за да се подкрепи и на сърчи това хубаво начинание. При това Легацията намира за нужно да увери Почитаемото Министерство, че субсидията ще се даде по начин и при условия, които най-добре да гарантират постигането на целта, за която се предназначава.

Прилага се бр. 1 от списанието за преглед.

Вр. управл. Легацията:

Секретар:

(ЦДИА, ф. № 327)

10

ПИСМО ОТ БЪЛГАРСКАТА ЛЕГАЦИЯ В БУКУРЕЩ ДО РУСЕНСКИЯ
ОКРЪЖЕН УПРАВИТЕЛ

№ 75

24/I. 925

В Легацията се яви г. Ерико Масини, старият музикален деец, който, както Ви е известно, преди дваиет и повече години обикаляше с трупата си из цяла България и даваше първите оперни представления у нас, посрещани с такъв ентузиазъм в онова време. Макар чужденец и диригент на амбулантни трупи, г. Масини има безпорни заслуги в развитието на нашето музикално дело и неговото име остава свързано за винаги със зараждането на операта у нас.

Поставен в затруднено материално положение, вече стар, макар че е със запазени сили, г. Масини, подбуждан от спомените, които има за България, желае да дойде в Русе, където да даде един концерт. Ясно е, че тоя концерт ще бъде един бенефис в полза на стария труженик и за това той моли да му се направят възможните улеснения в уреждането на концерта, главно за пласирането на билетите и за безплатно отпущане на театралния салон. В програмата се предвижда: II, IV действие от операта Травиата; III действие от операта/ Риголето и малки други пиеси за попълване на програмата. Г-н Масини ще има със себе си 7 души артисти, които ще бъдат достатъчни за всички роли. От града ще се поиска само оркестър.

Като Ви съобщава това, Г-не Управителю/, Легацията желае само да изпълни едно задължение към г. Масини, каквото задължение вярвам да се чувствува от всички в България. Приемането обаче на неговата молба ще зависи изключително от Вас и гражданите на Русе. Тя може да бъде приета или не, Легацията в тоя случай се въздържа от всяко настояване, като се умоляват само да й съобщите, по възможност в непродължително време, решението си, за да се предаде на г. Масини.

(ЦДИА, ф. № 327)

Упр. Легацията:

Съобщава: НАДКА ПОПОВА

ВПЕЧАТЛЕНИЯ ОТ ЕДИН КОНКУРС

Най-силно се проявява в представените пиеси за конкурса, уреден по случай стогодишнината на българския театър, неумението на авторите да пишат драматически произведения, — отдето може да се заключи, че в конкурса не са взели участие известни български писатели.

Налице е безпомощността, придружена с неизбежните подслушвания, които се срещат и движат действието едва ли не на всяка представена пиеса. Никаква грамотност не личи в повечето от тия произведения. Идеята им изобщо не намира убедително разрешение; сюжетът им е лошо разказан, макар и съвременен: — за живота на нашето село днес — кооперирано или не — подбалканско, тракийско или странджанско, не е ли все едно; за живота на индустриализиран град след национализирането. Действащите лица не са живи хора. Най-често техният словесен речник се свежда до думи като „изфукал“, „терсене“, „шашма“, „кандардиса“, „хойка“; ремарките — до стереотипните: „в момента влиза Х“, „в момента излиза Z“, „в момента свири сирена“. Действащите лица се движат произволно: влизат, излизат — по желанието на автора; произнасят реплики, които не са по-щастливи от случайно отронената: „Младостта отмина, красотата увяхна... Но дерзай!“

За авторите на тия слаби произведения е безразлично кога става действието — може да почва през 1948 година и да завършва през 1957 година; за тях сякаш е било по-важно да се провери търпението на читателя; оръсени с безбройно много запетаи — де с място, де без място — тия пиеси сякаш искат да ни убедят, че много по-добре е да се пише без препинателни знаци, отколкото да се злоупотребява толкова безразсъдно с тях. Много неща се заплитат там; желаното съгласно действие най-излишно се разтяга, като че ли нарочно е прибавял авторът до подробности, за да стане пиесата му още по-скупачна, още по-невъзможна за четене. Многословните разговори са на особена почит в представените съчинения. За пестеливост в изразните средства — и дума не може да става. Преплитат се най-различни стилове в едно и

също произведение. Сякаш грижата за единство в отделните части не съществува за автора им. Има други произведения, чиито исторически данни, макар проверени и точни, са лишени от всякакви художествени качества. Мъчителни, такива пиеси едва се дочитат. Тяхното действие може да се развива през април, май, юни на дадена година. Техните реплики сякаш са взети от вестникарска статия. „Ние не сме комунисти — заявяват работниците, действащи лица в подобни драматически произведения, — но като работници, като антифашисти, не можем да останем безразлични към днешните събития. Цяла Европа пъшка под ботуша на германските варвари.“ Немската окупация на България нерядко е предмет на художествено възпроизвеждане. Но тъкмо тая тема чака своя автор.

Немалко пиеси засягат любовта и морала. Още първата реплика в тях подсказва, че ще имаме работа с несъстоятелно драматическо произведение: „Хм! Колко напразно съм се ужасявал от това, че и семейни хора се влюбваат извънбрачно! — И той бил влюбен... и то... в някаква си кривогледа жена!“ Предчувственият ни се засилил от ремарки, като „В салона цари убийствено мълчание, което обвива в своя воал мрачно настроение Р.“

Съдбата на пиеси от „колибарския селски живот в Родопите“ не е по-щастлива от съдбата на други произведения с грижливо събран материал, посветени „на всички учителки и учители на границата, дали своя принос за повдигане културата и благосъстоянието на българо-мохамеданите в Родопския край“: наивно, всичко е слабо разказано, не се чувства никаква драма. — В познатите пиеси от селския живот, още преди да сме почнали да ги четем, знаем какво ще ни се разправя — баща, който не иска да влезе в стопанството на селото, пожар на сноите, безкрайни заседания и никакъв освежителен лъх.

Има случаи, когато разговорите се водят „вън от сцената“ с ремарки: „чува се удари на брадва“, „чува се как се разхвърлят дърва“, „чува се гласът на У“, „чува се смехове и закачки“ — една от друга по-

непотребни — ремарки, изпълнени с излишни подробности. Има и други случаи, разбира се, когато отделна картина, отделно действие дори — не цялата пиеса е написана сравнително добре. Разговорите се водят непринудено, естествено, просто — и ние почваме да вярваме в това, което ни се разправя. Но скоро изниква някоя подробност — ненужна, безвкусна — която веднага убива доброто чувство у читателя.

Някои автори са представили трудовете си в две редакции. Обикновено сюжетът на такива автори е загребан от градския живот. Действието става в кабинета на лекар или в лаборатория за научни изследвания, дето се водят и любовните обяснения между учения и помощницата му.

Рядко, много рядко се проявява грижа — героите на драматическото произведение да изказват мислите си убедително, да има пълно съответствие между стила на произведението и характера на лицата, за да не бъдат техните реплики излишно многословни — тяхното живо слово да не се превръща в празна реторика, несвързана със сценическото поведение на героя.

Не зная, дали някакво реалистично чувство е движило нашите автори. Това не личи дори в словото на техните произведения. А „в художествената реч — казва А. Н. Толстой, един от най-големите писатели в съветската литература — главно нещо е глаголят, и това е много ясно, тъй като целият живот е движение. Намерили се правилно движение, може по-нататък спокойно да се работи над изреченията. . . Ще рече, винаги трябва да се търси и намира правилен глагол, който дава правилно движение на предметите“. Мъчно би могло да се каже, че авторите на представените пиеси са намерили точния глагол за своите реплики и ремарки, за да се говори за вярно „движение“ на техните действия.

Закон за всяко изкуство е да не се подражава — съзнателно или несъзнателно — на чуждите начини на творчество. Дори когато се е постигнало нещо по-хубаво, каквито не са нашите случаи, пак не бива да се препоръчват така написани пиеси. Нищо по-лошо няма от неоригиналното творчество. Но изглежда, че такава е съдбата на мнозина от представените автори: да повтарят това, което е имало вече успех сред читателите или на сцената.

Идете в изкуството не се изразяват отвлечено, декларативно. В това отношение може да ни послужи народът — винаги наблюдателен, впечатлителен, предметен, образен. Никога той не изразява своите мисли отвлечено. Не стига до там, че да разговаря на следния високопарен, пуст език:

Той — Облаци тегнат между небето и земята, черни облаци. . . Слънцето затулят! . . . Отиват далече и за дълго! . . . Ще чакаш ли?

Тя — Цял живот.

Той излиза, и с това още не се свършва всичко. В ремарките е обелязано: „Трепти тиха изплакана мелодия. . . Музиката нараства, връхлита на вълни и отминава, понесла през годините и събитията мъката и радостта на майката.“ Или — „Светлината в хубавия ден постепенно чезне. Затъмнение. Музика — искрена и болезнена като изповед. Нощ. В хубавия дом е тъмно.“ — Изобщо, режисьорски указания, които всъщност биха по-скоро попречили на режисьора, отколкото да му помогнат. И така маниерно поднесени, че едва ли ще се намери режисьор, който да им обърне внимание. Сюжетът е от особено значение за художественото произведение. Не напразно голямо внимание на сюжета са отделяли класиците. Думите на Гогол към Пушкин се помнят от всички: „Направете ми тая милост, дайте ми сюжет. . .“ И днес ние се радваме на възторжено написаната пиеса, която може да бъде представена на сцената с успех — без съществени промени. Но такива произведения между представените се срещат много рядко. Обикновено още в самото начало репликите на действащите лица са извънредно развити, разтегнати и не предразполагат и най-снизходителния читател към четене. Изричат се „максими“, от които може да се направи цяло „бележничко“: „Държавник, който не обича поезията, не е държавник“; „Един общественик е всичко“; „Постите у нас не се тачат толкова много, че всички да ги ценят и познават“. . . Прибягва се до телефона или до радиоговорителя, сякаш прекалено дългите приказки между действащите лица не са достатъчни на авторите, та трябва да се използват на сцената всички съвременни средства за разбиране и обяснение; действието, вместо да се ускорява, се движи още по-бавно, като че ли авторите са се страхували да не би да дойде по-скоро краят на пиесата. Не може да се отрече смелостта на някои от тях да пишат каквото им дойде на ум: „Чува се остро изсвирване на влак, който се приближава с голяма скорост. . . Х. се хвърля пред влака, но съобразява и изскача вляво“; когато сме в апартамента на минните работници, чистачката говори: „Текат си дните. . . Всекидневно вехна. . .“; четирисет и пет годишният миньор произнася стихове:

„А моята глава е цяла кофа
и всички в нея хвърлят си сметта.
Цъфти сметта в ума на философа,
че във сметта се крие мъдростта!“

а друг, „изпил набързо бутилка ракия, се кандилка“ и произнася Хамлетовски монолог:

„Сега съм сам. . . Ох, как съм се напил!“

От друга страна, едва ли може да се заключи в четиридесет машинописни страници живот, който обхваща близо трийсет и три години (1923—1956) и да не се получи произведение, което схематично да не отразява събития и случки, посрещани и изпращани с много тревоги и сълзи. Още от първите реплики на такива пиеси се чувства, че всичките усилия на авторите им ще отидат напразно, колкото и хубави да са техните намерения. Езикът на тия произведения е плачевен. Героите им се изразяват по следния начин: „Разбери! Не искам да станеш кукла, от която ще се сладат тия развалени още в майчината си утроба хора!“ — или: „Виновна е дистанцията, тя е която пречи“. . .

Много често се срещат „сцени из лекарския живот“. Може да се приеме, че авторите им са или студенти по медицина, или болнични служители. Те имат представа за живота в тези учреждения, но са в пълно непознаване на законите, които движат драматургическото творчество. Сякаш не чувствуват, че идеята на техните несъстоятелни произведения трябва да бъде ясна за самите тях, да не бъде замрежена с неоправдани постъпки и смътни речи. Пиеси, за които не се знае, отде е дошла на авторите им мисълта да се занимават с подобна работа; пиеси, за които се пита: „Защо са били необходими толкова много действащи лица — кооператори, селяни, диверсанти — когато е било достатъчно само едно: авторът — единствен, който би могъл да прочете повторно тия безцветни, тия безкрайни, тия нищо неказващи диалози помежду им“; пиеси, в които се изричат мъдрости: „Пред фактите немаят дори боговете“; четат се писма, разкриващи отношенията между героите; „чуват се песните на щурците“ — такива пиеси се налагат със своето преобладващо мнозинство върху съзнанието на комисията и искат да бъдат отличени.

Срещат се и комедии, посветени предимно на селския живот. Какво по-хубаво за българския театър! Ала най-често това са комедии, изградени от маниерни, креции глупости: „Ще възразите ли, ако ви съобща, че ще бъде закъснен за работа в зеленчуковата градина“; или — „Любовен копнеж ме измъчва от неудовлетворена страст“. Би трябвало да се препишат цели пиеси, за да се види най-ясно, какви немислени, несвързани неща изпълняват техните страници. Между млади жени се води такъв разговор:

А. — Аз съм бременна — ще бъда първеския.

Б. — В кой месец?

А. — Деветия. Ще имам бебе.

Несъчетани глупости, от които едва ли някой би разбрал, какво се е преследвало; сякаш някой се е упражнявал в мъчното изкуство да се пише, като е пуцнал в движение всички „нови“ думи, повтарял е всичко, което може да се чуе на улицата! Така ли всички действащи лица в подобни произведения не успяват да кажат една съвстна човешка приказка. Дори когато са носители на отрицателни образи, пак не могат да бъдат изравнени в глупостта си. Комедии като представените, четеш докрая и дори не се засмиваш. До такава степен авторите им са лишени от чувство за хумор, от жизнени наблюдения, от живи комедийни лица, от сполучливи образи, индивидуалности, характери, без които не може да мине драматическото произведение.

Изглежда, че най-мъчно се пише за обикновения човек. С човека на труда авторът изобщо по-рядко се вижда, дори когато е отишъл на село, за да почерпи материал за своето бъдещо произведение. Мнозина писатели, подобно на мнозина артисти, се отнасят снизходително към действащите лица, които има да изобразят в своето произведение или на сцената — и без да усетят, с това нанасят първия удар на пиесата или на представлението. Ако пиесата е производствена — главно действащо лице бездруго ще бъде директорът на завода; ако действието става на село — председателят на ТКЗС и неговият помощник. Чудно ли е тогава, че пред нас са едни и същи сюжетни положения, едни и същи съблъзци, едни и същи образи, сякаш времето е спряло своя ход и нищо не се е изменило? Това „разписане“, по което най-често се пише производствената пиеса, разбира се, трябва да изчезне. Разстоянието между писател и действащо лице трябва да се съкрати. Тъй както са написани представените пиеси, авторите им, с малки изключения, стават почти излишни.

Трябва ли да се казва? Комисията е търсила свежо, искрено, талантливо написаната пиеса, дето не се срещат злоупотреби „с битовите излишества, които граничат с натурализъм“, дето „конфликтът“, ако го има, не се е превърнал „в произшествие“. „Ако събитието не е покъртило нито героинята, нито нейните приятели, естествено е, че и нас то не ще може да покърти“ — и най-често членовете на тая комисия са намирали несвързани, неясни произведения, в които действащите лица говорят „тарикатски“, служат си с думи, които само те разбират: „мангизи“, „канти“, „кюти“, „арабия“, „бараба“ — гаврят се с всичко свято: „търси се мъж на мама“ — повтарят във всяка „сцена“ едно и също нещо. Понякога снабдяват съчинението си

с уводни думи, в които се казва, че „пие-сата е в социалистически метод — днешно време. . . Животът на новото село, на новия човек. Трудът за него става песен. . . Основана се в селото Трудовокооперативно земеделско стопанство. . . Главният ге-рой на пиесата е един младеж и народът“. Случва се авторът сам да препоръчва произведението си: „една майсторска пие-са. . . из нация живот“. Стига се дотам, че почнат да се отделят за повторно четене сравнително грамотни написаните пиеси, колкото и разтегнати, колкото претоваре-ни и да са. Забравяш да мислиш, че „конфликтът“ в драматическото произ-ведение не бива да се превръща в „идеен спор“; че, по угодата на автора, не могат да вземат поред думата всички членове на ТКЗС; че трябва да се виждат не само светлите, но и тъмните страни на живота, и доколкото у младите има сериозни по-роци — некултурност, грубост — и те тря-бва да се изобразяват и бичуват; че на-писаната пиеса не бива да прави впечат-ление по-скоро на подробно развит план за драматическо произведение, без да е написана самата пиеса, на която сюжетът често предполага произведение с по-голям обем, с по-голяма задълбоченост на харак-терите; отделят се пиеси с крайно еднооб-разни действия, тъймо защото техните ав-тори не са лишени от известна сърчност и отношение към художественото творчес-тво, дори от вярно наблюдение на действи-телността, но все още написаното е далече от това, което трябва за сцената — много неща не достигат, за да бъде произведе-нието „драматическо“: няма нито ясно очертани характери, нито възможности за сценически положения, оставящи трайна дира в съзнанието на читателя или зри-теля — някакъв вариант на драма, която сте чели по-рано.

Нагрупан е в много от представените произведения материал повече, отколкото е потребен, непретворен художествено. Дей-ствието се движи по сюжетната линия, без да се стряска авторът, че по тоя път той по-скоро стига до повестта, отколкото — до драматическото произведение. Лицата не търпят никакво развитие. Каквито са в първата поява, такива — и в последната. Много сурово е още всичко, за да бъдат насърчени подобни начинания.

Има, разбира се, и пиеси, написани в духа на народната песен, в осмислени или деветосрични стихове с цезура след пе-тата или шестата сричка. Но много често авторите на подобни произведения изменят на това начало, нагазват в немерената реч, пишат неправилни „стихове“. Това най-сетне не е толкова важно. По-важното е, че произведенията и на такива автори са неестествено сглобени, лишени от вся-какъв живот. Избиват в излишен „санти-

ментализъм“ — свидетелство за душевна бедност. Колкото съзли и да проливат действащите лица, техните съзли не трогват.

Комисията не е била спасена дори от пиеси, които биха спечелили първа на-града, ако тя се дадеше за най-слабото ху-дожествено произведение. Всяка тяхна реплика, всяка тяхна ремарка би потвър-дила тая мисъл. Голямо търпение се иска да се прочетат от първата до последната страница подобни пиеси, дето се срещат най-изненадващи бележки: „Оттегля се в мизансцена“ — или реплики: „Душата ти се клати като вестник на дирек“. Все-чко се знае от самото начало, предвари-телно. Знаят се и тия, които ще се борят за „новия“ живот в селото, и тия, които ще им пречат. Никакъв тъх, който да под-сказва, че е възможен повей на нещо „ново“. От друга страна, има пиеси с най-невероятни сценически положения. Ся-каш действащите лица са дадени не та-кива каквито могат и би трябвало да бъ-дат, а каквито авторите им биха желали да ги виждат.

Разбира се, между толкова много пред-ставени пиеси, над сто и шейсет, не може да няма пиеси с положителни качества. Налице е желанието да се излезе от шаб-лона. Намерен е сюжет, който възбува и не се забравя. Дадени са добре някои от действащите лица. Партийният секре-тар например е човек, а не изпълнително лице. Но и така постигнатите образи тряб-ва да бъдат освободени от злоупотреба с чужди думи, предимно турцизми; от по-словниците, с които авторите не би тряб-вало прекалено често да си служат. Та-кива произведения могат да бъдат препоръчани за сцена. Макар да имат известни несъобразности, техните недостатъци мо-гат сравнително по-лесно да се отстранят и пиесите да се поставят на сцена, след като най-грижливо се прецизят от всичко, което ги прави повествувателни и неприем-ливи.

*

Празникът на великите славянски про-светители, първи славянски поети, Кирил и Методий — носочи вниманието ни към езика, на който се е изграждала българ-ската книга. Тоя някогашен чист език чувствително е загубил своя блясък осо-бено в произведенията на представените писатели. Не, каквото и да се говори — че езикът не е застинала форма, веднаж зави-наги подчинена на граматическите правила, че езикът е нещо живо, което непрекъс-нато се развива, — нашият език може и трябва да се опази от неграмотността.

Проявява се някакво особено, небрежно отношение към този език. То може да се срещне у всекиго, но при по-голяма грижа

могат да се избегнат очевидни грешки, които правят езика не само беден, но — и безсмислен. Стига да се обърнем към най-добрите писатели от нашето литературно минало, за да се убедим, че тях са били чужди подобни прегрешения, с които сякаш се иска да ни се внуши, че колкото по-нехайно си служим с езика, толкова по-близко сме до неговата художественост и красота. Една непростима свобода се изиявява във всичко, което се пише и говори; менят се произволно ударения, не се проявява и най-малко внимание към произношението, към словореда, към звуковата стойност на отделната дума. Като че ли е забравена някогашната борба за повишен литературен вкус, за повишена езикова култура — борба да се запази самотността на езика, неговата чистота. Забравено е сякаш, че музикалността на звуковия език в голяма степен, ако не единствено, зависи от литературните качества на произведението; че тая музикалност се постига с дълбоко смислена работа, с непрекъснато, внимателно вслушване в народния говор, в музиката на българската реч; че усетът у артиста, неговото познаване на законите, върху които се гради този език, му помага да избягва присъствието на каквото и да било натурализъм

в своя говор, да не товари тоя говор с провинциализми и наслоения на местни диалекти; че най-добре стига до слушателя, става внушителна, само идея, поднесена на кристално чист и звучен език.

От друга страна, като да е изчезнал усетът за стил, изкуството на писателя да изобразява пластично явленията на действителността. Точността и краткостта като че ли са отхвърлени, за да се стори път на безотговорната словоохотливост, зад-която най-често се крие безпомощността на авторите. Да не говорим за стиха, за стихотворната форма, подчинена на закономерности, които трябва да се знаят еднакво добре и от поет, и от артист — за стихотворната „лаконичност“, която „протия ръка за помощ на действащия актьор.“

Много би могло да се направи за хубавия български език в театъра и в училището. Не само артистите и учениците трябва да се изразяват и говорят правилно. Всеки гражданин би трябвало грамотно да пише, да говори без фонетически грешки, да бди за чистотата на езика. Какво остава за драматическия автор, който от сцената е призван да брани своя роден език?

АКАД. НИКОЛАЙ ЛИЛИЕВ

АНТОЛОГИЯ НА БЪЛГАРСКАТА ПОЕЗИЯ НА РУСКИ ЕЗИК¹

Бурният разцвет на народната култура и на изкуствата в социалистическите страни има една особена характерна черта: наред с неспрестанно растящия интерес към класическото наследство, широките народни маси проявяват непознат за по-ранните епохи интерес и към културните завоевания на другите народи. Общуването между отделните народи, разняната на културни ценности придобиват огромни размери. Тези общувания неспрестанно се улесняват от политиката на дружба, която неотстъпно провеждат държавите от социалистическия лагер; те все повече и повече се превръщат в една от необходимите предпоставки за обогатяването и развитието на всяка отделна национална култура.

Векове са се стремили народите към такава дружба. Най-добрите умове на човечеството са запълвали мечтите си с идеята за близостта между народите в областта на културата и изкуството. Но векове експлоататорите са издигали непреодолими

прегради, насъсквали са народите едни срещу други, разделяли са ги на „цивилизовани“ и „диваци“, на ценни и малоценни, упражнявали са дискриминация над културата на малките народи, което се е съпътствувало и с жестоко задушаване на прогресивната народна култура. Нашият народ добре познава тази варварска политика, тъй като я е изпитал върху гърба си и в по-далечното минало, и в по-нови дни.

Великата октомврийска социалистическа революция откри нова ера в културното общуване и обмяна на културни ценности между народите. Равенството и взаимопомощта на отделните нации — принцип, осъществен още с обявяването на революцията — благоприятните икономически и политически условия, които социализмът осигурява за развитието на националните култури, дават възможност на всяка нация — малка или голяма — да направи свой национален влог в общата съкровищ-

¹ Антология българской поэзии. Составление и вступительная статья В. Злыднева, Д. Маркова и А. Собколича. Редакция переводов М. Зенкевича, М. Павловой и А. Собколича. Примечания Н. Глен, художник И. Бекетов, Москва, 1956, стр. 748.

ница на човешката култура. Като пролетен вятър социализмът раздвижва народите за културен живот, за развитие на духовните им заложби и таланти в областта на изкуството и литературата. Общуването на народите, широкият обмен на културни ценности все по-ярко тържествува сред народите от могъщото семейство на социалистическия лагер от Пекин до Берлин и от Северния ледовити океан до Адриатическо море. В цялото това огромно пространство, макар на различни езици, с еднакъв смисъл звучат песните на мира и дружбата.

Ние правим този увод, защото смятаме, че той улеснява правилното разбиране на появата в Съветския съюз на една от най-големите досега антологии на българската поезия, а именно „Антология болгарской поэзии“, излязла в Москва в края на 1956 г. Тази антология е едно от най-големите проявления на братската дружба и сътрудничеството между българската и съветската литература, тя се явява голям принос в укрепването и в по-нататъшното разцъфтяване на българо-съветската дружба.

Както знаем, племенните и културните връзки на нашия народ с руския народ имат корените си далеч във вековете. Ние днес с гордост говорим за общуването на нашата литература с руската литература през Х век. С благодарност споменаваме името на Юрий Венелин, който пръв показва на света, че съществува българска литература. Плеада са руските учени, които изучаваха старата българска литература, българското народно творчество. Благодарение помощта на руското общество Любен Каравелов можа да издаде на руски език първите свои разкази. Известност сред руското общество биха получили още преди революцията някои стихотворения на Вазов, както и безсмъртният му роман „Под игото“. Но едва в епохата на социализма руският народ прояви по-широк интерес към българската литература. Още през 20-те години на руски език се появяват преводи на стихотворенията на Христо Смирненски. През 30-те години вече се печатат отделни книги на български писатели. За нас е особено важно, че по това време на мрачна фашистка тирания в Съветския съюз се издават на български език стихотворенията на Смирненски, Горкиевата „Майка“ и др., които по различни начини намираха достъп и у нас, крепяха духа и надеждата на народа в светлия утрешен ден. От голяма важност беше също така и това, че в тия години сред съветското общество можаха да се спасят от преследване и да обогатят своите знания и умения редица големи дейци на българската литература и култура, като Георги Бакалов,

Крум Кюляков, Тодор Павлов и др. Този факт има значение и за широкото внедряване у нас на здравите марксистко-ленински естетически разбирания, за пълното сливане дейността на писателите ни със задачите на партията и за създаването на истинска пролетарска революционна литература, която стоеше в челните редици на народа ни в борбата му за освобождение от игото на фашизма и капитализма. Затова ние днес не можем да говорим за развитието на българската литература, без да споменаваме винаги с горещо чувство на благодарност благотворното влияние на руската класическа и съветската литература.

Съветските хора обърнаха особено внимание на българската литература след установяването на народнодемократическия строй в България. Може да се каже без преувеличение, че почти всички най-добри произведения на българските писатели са направени достойно на съветския читател. На руски език са преведени и издадени в отделни издания произведения от Л. Каравелов, Хр. Ботев, Иван Вазов, Т. Г. Влайков, Г. П. Стаматов, Елин Пелин, Хр. Смирненски, Н. Вапцаров, Л. Стоянов, Г. Караславов, П. Вежинов, А. Гуляшки и др. Забележително проявление на интереса към българската литература бе издаването на антологията „Поезия борбы и победы“, съставена от В. Злиднєв и Д. Марков (Москва, 1950) и „Болгарские поэты“ (Москва, 1952), както и на двутомника „Болгарские повести и рассказы XIX и XX вв.“, съставени от А. Собокович (Москва, 1953). За да се види, че издаването в превод произведенията на българските писатели произтича от интереса на съветския народ към тях, достатъчно е да се изтъкне, че те се издават понякога в стотици хиляди екземпляри.

Няма по-строг критерий за достойнствата на едно художествено произведение от отношението на народа към него не само в собствената страна, а и в чужбина. Най-хубавите произведения на литературата най-дълго се задръжат в народната памет, най-дълго възбудят народния ум и сърце. Щом това е така, имаме основание дълбоко да се възнуваме от факта, че интересът на съветския читател към нашата литература непрестанно расте. Съветският читател не е обикновен читател. Той е оформил своя литературен вкус върху най-забележителните произведения на класическата руска и съветска литература, върху произведенията, които красят световната литература. Затова и неговата преценка за българската поезия след излизането на „Антология болгарской поэзии“, в която е обхваната почти столетното ѝ развитие, ще има голямо значение за нас. А самият факт, че

излиза такъв голям и многообхватен сборник от поетическите произведения на българските писатели, вече е едно голямо събитие в културното общуване между съветския народ и българския народ. Съпоставен с други издания от този род в други страни, този сборник е най-значителен и пълен.

„Антология българской поэзии“ има два дяла: „Народная поэзия“ и „Българские поэты“. Тези делове се предшестваат от „Очерк развития болгарской поэзии“, написан от съставителите на антологията В. Злиднєв, Д. Марков и А. Собкович.

При оценката на всяка антология, особено когато тя си е поставила за задача да представи една национална литература в пълния обхват на нейното развитие, първият въпрос, който изниква, е въпросът за идейно-естетическата мярка, която съставителите прилагат към отделните факти. Дали те правилно виждат литературното развитие, дали правилно подбират авторите и техните творби. „Антология българской поэзии“ е изградена върху здрава методологическа основа. Съставителите са се стремили да включат в нея всички поети, които в една или друга степен са допринесли за развитието на българската поезия, които с творчеството си са оказали влияние върху народния живот. Като се начене от Добри Чинтулов, Георги Раковски и Петко Славейков, съставителите представят нашата поезия до най-младите й творци — наши съвременници — Климент Пачев, Вълчо Раковски, Добри Жотев, Найден Вълчев и Лилияна Стефанова — общо 76 имена. В предговора очерк съставителите в общи линии сполучливо обясняват характерните особености на литературния процес у нас. Те се спират накратко върху особеностите на нашата стара литература, правят сбита, но правдива характеристика на българската народна песен. Обобщавайки своите мисли, те подчертават: „Создавшаяся в течение веков, болгарская народная поэзия служит ярким доказательством талантливости болгарского народа, силы и многогранности его творческого гения, доказательство его безграничных возможностей в деле развития национальной культуры“ (стр. 11). Анализът на нашата поезия от възникването й до днес се свързва с историческите условия, с живота и борбите на народа. Авторите говорят с патос за достиженията на различните поколения поети в реалистичното отразяване на действителността, подчертават техния принос за прогресивното развитие на българската култура, както и активната им обществена дейност. Авторите справедливо насочват вниманието на читателите върху пролетарската революционна поезия, посочвайки нейната роля в револю-

ционното развитие на България, както и върху разцвета на поезията след 9. IX. 1944 г. Кратките биографични бележки, които придружават творбите на всеки писател, обогатяват с историко-литературни факти представата за литературното ни развитие. В една такава антология очеркът е от особено значение. Със своите обобщения той закръгля представата за литературния процес, който не може в пълнота да се покаже чрез избраните художествени творби. Според нас очеркът към „Антология българской поэзии“ би придобил значителна пълнота, ако се обърнеше по-голямо внимание на противоречията в литературния процес, на борбата между литературните течения, както и на вредата от някои сектантски увлечения (главно в критиката), които са били спирачка в правилното развитие на българската поезия. Също така, ако се обърнеше по-специално внимание на развитието на различните жанрове в нашата литература и особено на сатирата и поемата, както и на въпросите, свързани с художественото майсторство и стила.

При съставянето на самата антология съставителите са успели да поставят литературният процес сравнително на широк фон не само по отношение на цялата поезия, но и отделните автори. Те са намерили сполучливо съотношение между отделните поети. Прави впечатление уметелото представяне на Пенчо Славейков със значителен брой стихотворения, както и представянето на Константин Величков, Кирил Христов, Ник. Вас. Ракитин, Николаел Лилиев и др.

До каква степен съставителите внимателно са проследили литературния процес у нас личи и от факта, че не са пропуснали да включат в антологията и някои писатели, писали изключително за деца, като Стоян Попов (Чичо Стоян), Стоян Дринов, Ран Босилек и Леда Милева. Грижели са се да представят нашата поезия и в нейните жанрови особености.

Българското народно творчество е представено значително широко и многообразно, разпределено на няколко глави: „Юнаки“, „В неволе“, „Гайдуки“, „В борбе за свобода“, „Бытовые песни“ и „Любовь и молодость“. При това неговият облик се вижда както от старинните песни (битовите и юнашките), така и от песните, създадени от народа в по-късни дни (голяма част от песните „В борбе за свобода“, някои битови песни и песни за младостта и любовта). Съветският читател ще придобие добра представа за богатствата на българската народна песен.

Съставителите на „Антология българской поэзии“ са се стремили да покажат всеки отделен автор с неговите най-харак-

терни произведения, съобразно мястото и значението му в развитието на българската литература, както и според възможностите на обемистия том. Естествено е, когато ние, в България, четем антологията да се яви желанието да бъдат застъпени в нея много повече произведения от този или онзи поет, особено когато тия произведения са значителни. Нам напр. ни се струва, че би трябвало да има повече стихотворения от Христо Смирненски (като „Жълтата гостенка“, „Зимни вечери“, „В Поволожието“, „Гладиатор“ — поради богатите емоции, интонации и образи в тях), от Никола Вапцаров (като „История“, „Писмо“ и др.), както и от други поети.

В антологията личи, че доколкото броят на стихотворенията от отделен автор позволява, съставителите са се стремили да отразят и развитието на поета, неговото израстване. Това се вижда напр. при Смирненски, при Л. Стоянов („Отступник“ — 1920 г., „Бедност“ — 1925 г., „Не могу без людей“ — 1928 г., „Буря“ — 1930 г. и т. н.). Но за сметка на нарушението на този принцип при някои автори би могло да се съкратят стихотворения от ранната младост и да се увеличат „зрелите“ творби (напр. при Смирненски — стихотворенията „Молодолюб“ — 1917 г. и „Черешенка“ — 1913 г.; при Ботев вместо „Странник“ би могло да се помести стихотворението „На прощаване“).

От сравнително многобройните творби на българските поети за един стогодишен период е трудно да се подберат по няколко стихотворения от всеки автор, чрез които да се даде представа за цялото развитие на българската поезия. Съставителите на „Антология българской поэзии“ обаче в значителна степен са съумели да преодолеят тази трудност. Заставайки на здравия принцип да поднесат на съветския читател онези произведения, които най-пълно и по най-въздушащ начин са отразили народния живот, народните борби, народните стремежи и мечти — те са намерили оная мярка за подбор, която е сравнително най-правилна. Спрем ли се на Ботев, Вазов, Славейков, Яворов, Михайловски, К. Христов и др. — убеждаваме се, че макар творчеството на отделния писател да не е пълнокръвно представено — най-значителното, с което всеки един от тях живее в съзнанието на поколенията, е включено в антологията. По-голяма трудност са преодолели съставителите при подбора на произведения от съвременните по-млади поети. И тук те са намерили сполучливо разрешение: нашата млада поезия е представена с произведения, които явно отразяват социалистическото строителство и богатия с дела и духовни ценности живот на новия човек.

Подборът на стихотворенията е извършен с любов към нашата поезия.

В уводния очерк наред с положителните качества на нашата съвременна поезия, авторите Злидиев, Марков и Собкович съвършено справедливо посочват и някои сериозни нейни недостатъци както във връзка с развитието на отделни жанрове, така и в нейното съдържание и стил. Те подчертават, че съвременните млади български поети творчески използват реалистичните традиции на миналото. Трябва да добавим обаче, че читателят не може да не забележи, че традицията на Смирненски и Вапцаров не живее достатъчно пълнокръвно в творчеството на младата ни поезия. И то главно в това пълно и безрезервно поетическо сливане на образите с душата и сърцето на народа, така характерни за поетическия патос на двамата класици на нашата пролетарска революционна поезия. Всяка антология между другото има и това значение — да прави известна равнотежата на изминатия път, да създава мярка за художествените ценности. Нейното появяване служи за барометър на литературното движение. Колкото и да е трудно напълно да се освободят от известна субективна преценка, щом изграждат съставянето на научна основа, съставителите малко или много сполучват да дадат представа на читателя за онова творчество, което е надживяло времето и косвено — да насочат съвременното литературно развитие. „Антология българской поэзии“ в това отношение не може да не изиграе известна положителна роля.

Един от важните въпроси при съставянето и издаването на антология от чужда литература е въпросът за преводите. Не си поставяме задача да изследваме как са преведени стихотворенията на българските поети. Ще подчертаем само, че голяма част от преводите не се явяват за пръв път в антологията. Някои от тях са публикувани многократно в съветския печат и в отделни издания. Следователно те са издържали в известен смисъл изпита пред читателя. Други стихотворения са превеждани няколкократно от различни преводачи и съставителите са подбрали най-добрия превод. При положението, че в антологията са публикувани повече от 650 заглавия на отделни творби, можем да си представим каква огромна работа са извършили преводачите, както и редакторите на преводите — М. Зенкевич, М. Павлова и А. Собкович. Наред с имената на ревностните преводачи на произведенията на българските писатели като А. Гатов, П. Железнов, М. Зенкевич, В. Луговски, М. Павлова, С. Городецки и др. в антологията срещаме и имената на видни съветски поети като Н. Тихонов, А. Сурков, М.

Исаковски, С. Маршак, които са превеждали стихове от български поети. Голяма част от преводите възникват със своето вярно представяне на смисъла и със звучността си. Напр. „Елегия“, „Хаджи Димитър“ от Христо Ботев, „Россия“, „Ополченци на Шипке“ от Иван Вазов, „Гайдуцките песни“, „На ниве“, „Удалой Павлета и младая Аглика“ и „Калиопа“ от П. К. Яворов, „Красные ескадроны“, „Руский Прометей“ и „В гостях у дьявола“ от Хр. Смирненски и др. Други са предали вярно съдържанието, като не са могли да постигнат в пълнота интонационните и ритмични особености на оригинала. Те въздействуват повече чрез идейно-познвателната страна на творбите. Общо може да се каже обаче, че преводите дават вярна представа за нашата поезия.

Трябва да подчертаем, че цветните художествени илюстрации и оформлението на книгата увеличават нейната внушителност.

★

Излизането на една антология в чужбина винаги буди много въпроси и много размисли. Това важи и за „Антология българской поэзии“, която е най-голямата антология на българската поезия, излязла в чужбина. Самият факт, че нашата лите-

ратура излиза пред съветския читател почти в най-китните свои одежди, везани с най-чистите пориви на нашия национален поетически гений, за нас има огромно културно и политическо значение. Съветските хора ще се запознаят по-отблизо с душата на нашия народ, ще видят неговите поетически трепети и възвращения, неговите високи устреми към свобода и правда, към високите идеали на хуманизма и комунизма. Ще видят от какви стремежи към красота и човешко щастие се е възмущавал българският човек, колко дълбоко лежи в сърцето му чувството за дружба и сътрудничество с другите народи и на първо място — колко близко, като нещо, което не можеш да отделиш от себе си, чувствава той великото дело на братския Съветски съюз в борбата на човечеството за щастлив и радостен живот. Ще се запознае... и ако нашата поезия го развълнува, ако в неговото сърце и възбуждане трепнат поетически струни — нашата поезия е издържала едно велико изпитание и е спечелила едно велико признание. А самото излизане на антологията ни приветствуваме като една от големите прояви на братските чувства на съветските хора към нашия народ и нашата литература.

СТОЙКО БОЖКОВ

КЛАСИКЪТ НА БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА В НОВ РУСКИ ПРЕВОД¹

Творчеството на Иван Вазов, изпънено с демократизъм и хуманизъм, с любов и признателност към Русия и руския народ, е обърнало внимание на руските литератори твърде отдавна. Изтъкнати преводачи като А. Сиротинин, А. Степович, В. Уманов-Каплуновски и др. популяризират с преводите си в Русия не само най-изтъкнатите произведения на нашия народен поет — „Под игото“, „Грамада“, „Иде ли?“ и др. — но и цял ред негови разкази, стихотворения, пътеписи и пр. Вазовите творби се превеждат и издават в отделни книги, поместват се в периодичния и всекидневен печат, в литературни сборници и др.

Съветските литератори продължиха популяризирането на Вазовите произведения. Това особено се вижда в последните няколко години. След „Избрани разкази“, издадени от Гослитиздат през 1948 г., се редят книгите: „Избрани произведения“ в 2 тома. Т. I. — Повести и разкази;

т. II. — „Под игото“; „На родината“. Избрани стихотворения (Гослитиздат, 1950 г.); „Немили-недраги“ (Гослитиздат, 1951 г.); „Избрани произведения“ (Детиздат, 1952 г.); „Митрофан и Дормидолски“ (Гослитиздат, 1953 г.); „Под игото“ (Гослитиздат, 1954 г.) и др. Отделни разкази и стихотворения на Вазов са помествани и в общи литературни сборници: „Български повести и разкази“ (Москва, 1953 г. т. I, II), в литературни вестници и списания.

Вазови произведения се издават също и на други езици в Съветския съюз. На арменски — „Под игото“ (Ереван, 1953 г.); на грузински — „Стихотворения“ (Тбилиси, 1955 г.); на молдавски — „Избрани разкази“ (Кишинев, 1953 г.); на таджикски — „Разкази за деца“ (Сталинабад, 1952 г.); на украински — „Под игото“, „Разкази“, 1950 г.; „Една българка“, 1952 г.; на чувашки — „Една българка“, „Дядо Йоцо гледа“ (Чебоксари, 1954 г.).

¹ Иван Вазов. Сочинения в шести томах. Москва, Государственное издательство художественной литературы, т. I, II — 1956; т. III, IV, V — 1957.

Произведенията на Иван Вазов са издавани в СССР също тъй и на български език („Неотдавна“, „Немили-недраги“, „Митрофан и Дормидолски“, 1949 г.; „Под игото“, 1950 г.). Тия издания са предназначени както за българите, живеещи в Съветския съюз, тъй и за съветските граждани, изучаващи български език.

Най-добре говори за постоянния нарастващ интерес към творчеството на Иван Вазов новото издание на неговите съчинения на руски език, предприето от Гослитиздат през 1956 г. То е заплунувано в шест големи тома, които обхващат най-значителните произведения на нашия писател. Това е първият значителен опит да се представи по-пълно на съветските читатели голямото литературно наследство на Иван Вазов. За това издание са привлечени голям брой литератори — поети и писатели: А. Арго, А. Гатов, А. Кудрейко, А. Собкович, Б. Диденко, Д. Горбов, Л. Белов, Л. Озеров, М. Зенкевич, М. Павлова, Н. Асеев, Н. Чуковски, С. Городецки, С. Коляджин и др. Изданието има редакционна колегия в състав: Д. А. Горбов, покойният вече К. Н. Державин, В. А. Луговской и А. С. Собкович.

Много от преводачите, взели участие в изданието, са показали своя интерес към творчеството на нашия поет в ред сборници и антологии, издавани в Съветския съюз по-рано (в сборника „Родина“, „Иван Вазов, избранные произведения“, „Българские повести и рассказы“ и др.).

В първия том е поместена обширна встъпителна статия на К. Н. Державин. В нея съветският литературовед, който е един от добрите познавачи на творчеството на Иван Вазов, разглежда задълбочено литературното дело на класика на нашата литература. Още в самото начало на статията той изтъква, че литературното наследство на Иван Вазов заема изключително място в българската национална култура. Державин подчертава, че съветските читатели високо ценят непоколебимата и постоянна любов на Иван Вазов към руския народ, която любов е вдъхновявала писателя и в най-тежките моменти от неговия живот. „Неизмеримо голям е приносът на Вазов — пише Державин — в делото на братското сближение на българския и руския народ, както е голям и неговия жизнен път на честен, прямодушен и всякога отзивчив към съдбата на своята родина писател-патриот, демократ и високо хуманен човек“ (стр. 6).

Державин разглежда творчеството на нашия поет, като проследява важните моменти от неговия живот, участието му в политическите борби, в културните и обществени организации, дружества и начинания. Той отбелязва запознаването на Вазов с революционната българска емигра-

ция в Румъния, участието му в местния революционен комитет в Сопот, активната му политическа дейност в Източна Румелия и пр. Творчеството на поета е обяснено именно във връзка с тоя деен политикосообществен и културен живот.

Тая връзка на Вазовото творчество с обществения живот не е проследена обаче добре навсякъде. Особено това се отнася за времето, когато Вазов е секретар на Българското централно благотворително общество. На фона на тая патриотична дейност би трябвало да се разгледат двете първи стихосбирки на поета — „Пряпорец и гусла“ (1876) и „Тъгите на България“ (1877).

Проследявайки развитието на Вазовото творчество, Державин изтъква нарастването на поетовия талант, заслугите на писателя за обогатяването на българската поезия с жанрове, нови за нашата литература. В тоя общ план на статията, доколкото позволяват нейните рамки, са разгледани и белетристичните и драматични творби на писателя. Прави впечатление обаче, че за поезията на Вазов е отделено повече място, отколкото за неговите повести и разкази. Державин разглежда бегло „Митрофан и Дормидолски“ наричайки тая Вазова повест „първ крупен прозаически опит“ на писателя (стр. 19), спира се накратко на „Чичовци“, отбелязва пламения патриотизъм на героите от „Немили-недраги“; той изтъква, че описанието на пътуването на Македонски през Дунава за Русе, срещата му с Левски, както и самият образ на Апостола „съставят най-ярките в идейно и художествено отношение страници на българската класическа литература“ (стр. 21). Но у читателя все пак остава впечатление, че макар в тия рамки, би трябвало да се подчертае по-добре оригиналността на „Митрофан и Дормидолски“, голямото майсторство на писателя-реалист в „Чичовци“, както и високите достойнства на „Немили-недраги“.

Хронологичният принцип на разглеждане е успореден с жанровия. Така попълно и ясно те очертава развитието на писателя. След стихотворенията от емигрантския период и изобличителните разкази, имащи за предмет времето на Стамбула, е разгледан по-обстойно романът „Под игото“, за който е отделено повече място. Не без основание е изтъкнато, че тоя роман и досега остава ненадминат в своите мащаби, размах на повествованието и правдивост при възсъздаването на историческите черти на епохата, класическия паметник на българската литература (стр. 21).

На няколко места в статията е подчертано огромното значение и въздействие на Априлското въстание върху Вазовото творчество. Основателно бележи съветският литературовед, че „след Христо Ботев

Вазов се издига в края на 70-те години като най-виден поет на българската демокрация, който отстоява общо-демократичните идеали на националното освобождение и политическата независимост на своя народ. Героите на национално-освободителните борби дават на Вазов сюжети за най-значителните му произведения — редица стихотворения в първите стихосбирки на поета „Епопея на забравените“, „Немили-недраги“, „Под игото“ и др. Ограниченото място не е позволило на автора да подчертае навсякъде по-ясно и конкретно новото, което внася Вазов в българската литература, изключително важните му заслуги за развитието на нашата литература и култура. Но казаното от К. Н. Державин е достатъчно за да обрисова мястото и значението на Вазов като виден класик на българската литература, като наследник и продължител на демократичните тенденции в нашата литература. Навсякъде творчеството на нашия поет е разглеждано с истинска любов и проникновение. Като отбелязва положителните изказвания на български и съветски литератори за творчеството на Вазов, Державин завършва статията си с думите: „За съвременната българска литература Иван Вазов остава висок пример на писател-патриот, народен поет и велик художник на словото. Неговото творчество изцяло и неделимо принадлежи на свободния български народ, народ-труженик и народ-герой, като се явява един от най-крупните негови приноси в съкровищницата на световната култура“ (стр. 50).

Възторженото отношение на Державин към творчеството на Иван Вазов не му пречи да изтъква и недостатъците на нашия поет, които са във връзка с някои противоречия в неговия светоглед. Основателно е изтъкнато например, че Вазов причислява към „политическите крайности“ и социалистическото движение както в неговата утопична форма в 70-те години, тъй и в неговото революционно-марксистическо развитие в 80—90-те и следващите години. Тия свои възгледи, както е известно, Вазов е отразил и в своите най-значителни произведения („Епопея на забравените“, „Под игото“ и др.), в романа „Нова земя“, в няколко стихотворения, злободневни и пр.

Изтъкната е и неправилната оценка на Априлското въстание. Вазовият Огнянов не се бори за тия високи идеали, за които дадоха живота си такива революционери като Левски, Ботев, Бенковски и др. Чрез образа на тия герои Вазов ограничава историческото съдържание на Априлското въстание. Всичко това се дължи на обстоятелството, че Вазовият демократизъм не получи оная висота и дълбочина на развитие, както демократизма на Левски, Ботев, Каравелов. И Державин справедливо

е отбелязал, че на политическите предстани на Вазов е лежал печатът на патриархалните представи за „чиста“ дребнобуржоазна демокрация, свободна от чуждестранния феодален угнетител, от реакционното чорбаджийство (стр. 14).

Непоследователният демократичен светоглед на Вазов не му дава възможност да разреши правилно и друг един проблем, поставен в романа „Казаларската царца“. Тая непоследователност, изразена вече в друга посока, виждаме и в увлечението на поета в патриотарски стихотворения по време на първата империалистическа война. Но Державин правилно е изтъкнал, че и в стихосбирките от онова време („Песни за Македония“, „Нови екове“) има стихотворения, от които се вижда, че поетът не споделя завоевателната програма на българската буржоазия (стр. 46).

★

Подборът на материала, диктуван от обема на изданието, общо взето е сполучлив. В първия том е представена Вазовата поезия — лириката и някои поеми. В бележките към тома се казва, че е запазен тоя ред на произведенията, който е бил приет от Вазов приживе в неговите счещения. Редакторите са запазили и тия цикли, които поетът е отделил в някои томовете. Едни от сбирките и циклите са преведени изцяло („Пряпорец и гусла“, „Епопея на забравените“, други — като са изпуснати отделни стихотворения („Тъгите на България“, „Избавление“, „Гусла“ и др.). От последните Вазови сбирки — „Под гръма на победите“, „Песни за Македония“, „Не ще загине“ — са преведени само по няколко стихотворения, обединени в нова група: „Стихотворения от 1912—1918 год.“. Тук би трябвало да бъдат включени и други стихотворения от тоя период, още повече, че в уводната статия е отбелязано за такива творби, които говорят за несъгласие на Вазов с политическата програма на българското правителство. Стихотворения като: „Не за завоевания се борим“, „Немеях тъжно“, „Пленниците“, „Жреците на Ваала“ и много други още всякога ще говорят за демократизма и хуманизма на нашия голям класик, за омразата му към грабителските войни.

По-пълно е представена стихосбирката „Люлка ми замира“.

От Вазовите поеми са преведени само три — „Грамада“, „Зихра“ и „Загорка“. Съветският читател не ще има възможност да се запознае с останалите поеми на народния поет, в които личи силата на Вазовия хумористичен и сатиричен талант („Моята съседка Гмитра“, „Кихавицата на Саллюста“), както и със своеобразието и прелестта на „В царството на самодивите“ и „Трайко и Риза“. Можем да се надяваме,

че не след дълго време ще бъдат преведени на руски и тия произведения на народния поет.

Томът завършва с някои стихотворения от „Легенди при Царевец“ („Свети Димитър чудотворец“, „Балдуин“, „Кир Тодор в Търново“, „Патриарх Евтимий“ и др.).

Вторият том съдържа най-хубавите по-вести на писателя: „Немили-недраги“, „Митрофан и Дормидолски“ и „Чичовци“. Преведени са и 13 разкази: „Иде ли?“, „Хаджи Ахил“, „Кандидат за хамама“, „Белимелецът“, „В кривините“, „Среца“, „Бикоглав“ и др. Към тоя том е отнесена и първата част на „Драски и шарки“, представена с 25 новели. Изоставени са по-малко характерни Вазови разкази („Репетиция“, „Ново преселение“, „Отровен“ и др.). Изоставени са обаче и някои по-значителни разкази като: „Член 33“, „Гарнитура на прозорците“, „Той е млад, здрав, интелигентен...“ и др. В уводната статия обаче са характеризирани и много от разказите, които не са преведени в изданието.

Третият том започва с „Драски и шарки“, ч. II. Преведен е „Кардашев на лов“. Сборникът „Видено и чуто“ е представен само с три разказа: „Дядо Йоцо гледа“, „В мрака“ и „Михаил Чонин“. Изборът тук не е твърде сполучлив. Последните два разказа са предпочетени неоснователно пред разказите „Героите от англо-бурската война“, „Негостолбово село“ и пълните с исторически и биографически сведения „Даскалите“. По-пълно са представени сборниците „Пъстър свят“ — с 10 разказа („Една българка“, „Павле фертигът“, „Ah, excellence!“, „Епоха-кърмачка на велики хора“) и „Утро в Банки“ — с 14 разказа, между които са едни от най-хубавите белетристични творби на писателя: „Японски силуети“, „Апостолът в премекдие“, „Чистия път“, „Прощапалник“ и др.

В четвъртия том е отпечатан романът „Под игото“ в превод на М. Клягина-Кондратева, В. Володин и Я. Слоним.

В петия том е даден романът „Нова земя“ в превод на Д. А. Горбов.

Всички томове са снабдени с обширни бележки за исторически лица, географски понятия, чужди и български диалектни думи и пр. В бележките са дадени доста сведения за редица Вазови произведения, почерпени от книгата на Ив. Д. Шишманов и други източници, а също и библиографични данни за преведените Вазови книги и стихосбирки.

В уводната статия обаче и в бележките към отделните томове са допуснати някои грешки и неточности, които би следвало да се имат предвид от българските и съветски читатели.

Тъй например в статията се говори, че Вазов получил длъжността главен учител в Мустафа-паша след връщането си в България от Румъния (стр. 8); всъщност Вазов получил тая длъжност в Цариград, преди да се е връщал в България. Изтъква се, че поемата „Грамада“ била написана в Пловдив и включена в сборките „Гусла“ и „Поля и гори“ (стр. 14). Знае се, че тая поема е писана и публикувана в Берковица, преди още поетът да е отишъл в Пловдив и не е помествана в посочените стихосбирки. За стихосбирката „Звукове“ се казва, че е излязла през 1897 г., а тя излиза в 1893 г.; тая грешка е повторена и в бележките (т. I, стр. 808). За стихосбирката „Скитнишки песни“, излязла през 1899 год. се казва, че е излязла в 1895 (стр. 39). Тая грешка също е повторена в бележките (т. I, стр. 810). В бележка към стихотворението „Де е България?“, за град Преслав се казва: „Намира се сега в развалини, близо до гр. Коларовград (Шумен)“. (т. I, стр. 787). По-правилно е да се каже, че старата столица се намира близо до днешния град Преслав. В бележка към разказа „Иде ли?“ се казва, че тоя разказ бил публикуван за пръв път в сборника „Подпоручик Вълко“. „Разкази от Сръбско-българската война“, издадени в Пловдив в 1885 г. (т. II, стр. 585). Разказът „Подпоручик Вълко“ излиза в Пловдив в 1886 г., а не в 1885 г. Като подзаглавие там наистина четем „Разкази от Сръбско-българската война“. Тая книжка обаче не представлява никакъв сборник и освен „Подпоручик Вълко“ там няма никакъв друг разказ. Разказът „Иде ли?“ е публикуван за пръв път в „Христоматия по изучаване словесността“ на Ст. Костов и Д. Мишев, Пловдив, 1889 г., т. II, стр. 384—387.

Не са обяснени точно някои турски думи, като капасъз, което по български значело разбойник (т. IV, стр. 333). Капасъз буквално значи: човек без врата (без дом), без работа, без служба. По-правилно е да се преведе бездомник, скитник, но не и разбойник. Същото се отнася и за думата овбашия, обяснена като началник на полицията в малък град.

Някои имена и думи са обяснени по няколко пъти — в различните томове. Това е по-удобно, вместо да се препраща читателят към другия том, в който най-напред е обяснена думата.

★

Как е представен Вазов в новото шестто издание пред съветския читател?

Преводите са били изправени пред редица трудности. Близостта на двата сродни славянски езика само до известна степен е улеснила тяхната работа. Вазов не е много труден за превеждане писател. Неговото творчество е предназначено за ши-

рок читателски кръг. Но независимо от това неговият стил има редица особености, в езика на писателя — извънредно богат с народни диалектни и други думи, изразяващи различни отсенки на мисълта и чувството — се срещат и доста чужди думи и своеобразни обрати на речта.

Трябва да се каже, че усилията на съветските преводачи, които са и изтъкнати литератори, са се увенчали с успех. В най-много случаи те са успели да се доближат до оригинала. Когато четем Вазовите стихотворения, разкази, повести, романи ние виждаме как преводачите са постигнали своеобразната атмосфера на произведенията, националния колорит, в поезията — своеобразната форма, мелодията на стиха. В много поетични творби наред с това са предадени ритмиката, римите, същата строфичност, които намираме в самите оригинали. Това се отнася например за стихотворение като „Пролет“, „Здравствуйте братушки!“, „Раненият опълченец при Шейново“, „Кочо“, „Левски“ — от „Епопея на забравените“ и много други. За илюстрация на тая мисъл са нужни само няколко примера. У Вазов имаме например:

Сладко вече греят
пролетни зари,
миризи се леят
и зефири веят
в младите гори.

(Пролет)

А в превода на А. Кудрейко:

Сладко душу греет
Свет зари весной.
Ароматом веет,
Ветер легкий реет
В заросли лесной.

Особено е сполучлив преводът на „Грамада“ от Н. Асеев. Ако го съпоставим с превода на В. В. Уманов-Каплуновски, ние веднага забелязваме голямата разлика, предимствата и ценните качества на Асеевия превод. Каплуновски е стоял поблизо до оригинала, но художествен превод не е постигнал. Н. Асеев е успял, без да се отдалечава много от оригиналната поема, да предаде вярно нейния колорит, вживял се е в произведението и в неговия стих то е зазвучало с нова сила и красота.

Ето само няколко строфи, в които е постигнато и голямо майсторство и чувствително доближаване до оригинала:

А у Цеко в это время
Столы накрывают:
— Халит-агу с Пашаджиком
Цеко угощает.

„Камен, — спрашивает Цена —
куда же пойдем мы?“ —
„Я не знаю, дорогая,
лишь бы вдаль от дома.“

и предпоследната строфа:

А громада беспрерывно
Все растет незримо,
И бросает камень всякий,
Кто проходит мимо.

Съветският читател ще се пренася мислено в братската славянска страна, ще се радва или страда заедно с героите, когато чете и редица сполучливо преведени страници от „Под игото“, „Дядо Йоцо гледа“, „Иде ли?“ и други белетристични произведения на Иван Вазов.

Има естествено и творби, които не са тъй сполучливо преведени. Твърде волно са се отнесли някои преводачи и в техните преводи Вазовите произведения са изгубили много от качествата и достойнствата си.

Има някои стихотворения, които са далече от оригинала поради погрешното разбиране на самия оригинал. Например стихотворението „Заточеници в Азия“

Като гаснем, като чезнем,
Може скоро в гробен мраз
Неоплакани да слезем:
Боже, забрави ни нас!

Забрави ни! . . . Но те просим,
България съжали
И тоз кръст, що ние носим,
Ти от нея го свали.

— е преведено от Н. Чуковский така:
Изнывая, гасая.
Знаем — близок смертный час.
Скоро темень гробовал.
Позабутъ, о боже, нас!

Позабудь! . . . Мы только просим,
Чтоб ты милость оказал
И тот крест, что здесь мы носим,
Ты с земли болгарской снял.

Тук и в двете строфи глаголят забрави не е в императивна форма, а в минало свършено време.

Допуснати са някои волности в иначе добре преведени произведения. В баладата „Сиромахкия“ (прев. Б. Ирнин), в началото на втората строфа имаме сравнението за къщата на бедната жена — „как сутулая старушка“ — което липсва в оригинала. На други места смисълът на оригинала не е предаден вярно в превода. В „Новонагласената гусли“ (прев. на Н. Чуковский) последният стих на втората строфа „Златното утро, птички, цветята“ е преведен: „Ветра что шепчут утром с цветами“.

В някои случаи преводачът съзнателно е пропуснал строфи, стихове или части от някои стихотворения. От стихотворението „Русия“ Н. Тихонов е превел само откъси — от ч. I — без първите 34 стиха; от ч. IV — само две строфи и пр. В „Опълченците на Шипка“ има на две места пропуснати стихове (на стр. 227 и 228).

Има други стихотворения или отделни техни места, в които не е постигнат патосът на Вазов, своеобразието на неговите стихове, силата и оригиналността им. Такова е например стихотворението „Епитафия“ (прев. Л. Белов). Ето как звучи пък най-силната и характерна строфа в стихотворението „Не се гаси туй, що не гасне!“ (прев. М. Зенкевич):

Того, что никогда не гаснет,
непогасит вам, о тираны!
Гонимы вами свет — ужасней
Вас паразит огнем вулкана.

Не са предадени сполучливо и някои особености на Вазовата художествена проза.

Несполучливо са преведени и някои главия на Ва-ови произведения. Такива са например заглавията на стихотворенията: „Змия на груди“ — за „Змия в пазуха“, „Често думая печальны й“ — „И често мисля аз печально“; „Ее не провожал я“ — „Кога отплува“.

Такива заглавия имаме и в повестите и разказите. Ако заглавието „Отверженные“ се доближава до смисъла на заглавието „Немили-недраги“, то „Наша родня“ не изразява значението на „чичовци.“ Би следвало в бележките поне да се изясни значението на тая дума.

Не отговаря на значението на заглавието „Тъмен герой“ и преводът „Безвестный герой“. Безвестный значи неизвестен, непознат, но не и тъмен — в смисъл, какъвто писателят е вложил в разказа си за тоя герой.

Заглавието „Епоха рождет герои“ не предава иронията на Вазов, която четем в заглавието на големия разказ „Епоха — кърмачка на велики хора“. Наистина, в езика, на който се превежда, не всякога могат да се намерят съответните думи и понятия. Но в много случаи могат да се намерят подходящи думи. Последното заглавие например би могло да се даде „Епоха рождат велики герои“, или „Епоха рождат „герои“, като последната дума се постави в кавички, за да изрази съдържащата се в заглавието на разказа ирония.

В заключение обаче трябва да се каже, че независимо от тия недостатъци, новото начинание на Гослитиздат трябва да се поздравя като голям успех на съветските литератори, на редакторския колектив и на големия брой преводачи, показали отдавна любовта и признателността си към нашия голям класик и неговото литературно дело.

ВЕЛИЧКО ВЪЛЧЕВ

ЗА ИЗДАНИЕТО НА СБОРНИКА „ЧЕРВЕН СМЯХ“¹

Издаването на сборника „Червен смях“ е една навременна инициатива. „Червен смях“ е първото партийно литературно-хумористично списание. В неговия хумор звънати здравият оптимистичен смях на една млада класа — творец на историята. Но в този смях, наред с жизнеутвърждаващите революционни ноти, кипи страстна класова ненавист. Той плющи като камшик, гори като нажежена стомана. Списанието отразява многогранната обществена, политическа и литературна действителност от онова време, то е жив отзвук на острите политически борби.

Издаването на подобни сборници дава тласък на научно-изследователската работа. В това отношение време е нашата литера-

тура да създаде свои традиции. Списание „Червен смях“ отдавна представлява библиографска рядкост. Запознаването с него помага на изследвача да проникне по-дълбоко в литературния живот на времето, пред неговия поглед се разкрива по-пълно творческият образ на много изтъкнати наши писатели, ярко оживява атмосферата на нашия прогресивен литературен фронт.

Сборникът е придружен с предговор от Ангел Тодоров, който правдиво изтъква голямото значение на сп. „Червен смях“, сочи прогресивните традиции, които то приема и доразвива, разкрива трудностите, с които се сблъскват редакторите му. Авторът е съзрял вярно да харак-

¹ „Червен смях“, разкази, фейлетони, стихове, карикатури, 1919—1924. Изд. на БКП, София, 1956 г. Редактори и съставители: Росен Петров, Михаил Панев, Рад Каменски.

теризира „Червен смях“ с неговите слаби и силни страни. Правилен е изводът му, че „Червен смях“ е „хумористично списание, което представлява истински етап в развитието не само на прогресивния ни хумор, но и изобщо на нашата революционно-реалистична литература, тясно свързана с партията.“

Между другото Ангел Тодоров пише за тежките условия, при които са работили редакторите и на първо място Д. Полянов, създал сам, без редколегия сп. „Червен смях“. Неправилно е обаче да се изтъква липсата на редакторски колектив, на колектив от сътрудници едва ли не като положителна страна при редактирането на списанието. Действително Полянов сам се е нагърбил с редакторската работа, но това е по-скоро негова слабост. Затова сътрудниците на „Червен смях“ малко са се познавали помежду си и са работили изолирано един от друг. Поради това разкриването на псевдонимите например днес е много трудно и дори Полянов и Кюляков не бяха в състояние да посочат имената на активни сътрудници на списанието.

От уточняване се нуждае и бележката на автора, че литературните хонорари съществували преди 9 септември като голямо изключение „при някои особени случаи, главно когато някой сътрудник (какъвто е Хр. Смирненски) така активно участва в редакционната работа, че почти е част от редакционния състав.“ Спомените за поета, както и запазената в архива на Полянов сметко-разписка свидетелствуват, че Смирненски също е получавал нередовно хонорарите си и доколкото ги е получавал, са били съвсем скромни (през 1921 г. например по 250 лева месечно).

При разглеждането на сборника ще се спрем на няколко въпроси: за работата над текстовете; за псевдонимите; въпроси около техниката на такова издание и слабости на пояснителните бележки.

Значението на един такъв сборник и ролята, която той трябва да играе, изискват задълбочено проучване, правилен художествен и политически подбор на творбите, веща и сериозна работа над текстовете.

Съставителите на сборника са подбрали ярки, интересни творби от много сътрудници на списанието, включили са немалко хубаво изработени факсимилета на карикатури и илюстрации, които освежават и разнообразяват изданието. Поместени са разкази и стихотворения, фейлетони, остри политически злободневки, разнообразни кратки хумористични форми (епиграфи, епиграми, афоризми) — повече от 200 творби от около 45 различни автори. Най-

много произведения принадлежат естествено на Хр. Смирненски — душата на „Червен смях“. Богато е представено и творчеството на Д. Полянов, Кр. Кюляков и Хр. Ясенов. В сборника е отделено място на почти всички автори, които енергично и системно сътрудничат на списанието: Ангел Каралийчев (Множко Гладнев) и Ас. Разцветников (Хенри Феу), чиито имена стават известни за пръв път от страниците на „Червен смях“, Димитър Осинин, Димитър Найденов (Д. Цензор), Петър Хаджиделев (Пешо Босака), Димитър Казанджиев (Плебей), автори, израсли непосредствено от работническа среда, като Н. Ф. Гинев и Асен Захариев (Ася Захарчик). Една част от работите, поместени в сборника, са неподписани, или подписани с неразкрити все още псевдоними (Альоша, Sotug, Пен, Пенчо Пернатов, Търговец, Комунист и други).

Сборникът е илюстриран богато и разнообразно. Поместени са сполучливи и интересни карикатури. Само К. Аръшев и Буюклийски от сътрудниците на списанието са били известни на времето карикатуристи. От страниците на „Червен смях“ изразяват такива значителни наши художници и карикатуристи, като Стоян Венев (Пролетарче), Ал. Жендов и Кр. Кюляков. Активни сътрудници на хумористичния орган на партията, широко представени със свои произведения в сборника, са и по-малко известните карикатуристи Ст. Добрев, Хр. Лозев, Б. Зографов, Вл. Мишайков и други. В сборника са поместени и някои карикатури от чуждестранни списания и вестници, използвани в отделни броеве на „Червен смях“, като германското хумористично партийно списание „Der wahre Jacob“, американския вестник „Работническа мисъл“, московските „Известия“...

Може да се каже, че сборникът постига своята основна задача — подобрите материали дават вярна представа за хумора и сатирата на „Червен смях“.

Несъмнено в това отношение са допуснати и известни слабости. Някои от най-хубавите творби на Смирненски например не са включени в сборника, а други с по-малко качества са намерили място в неговите страници. В „Червен смях“ Христо Смирненски израства като пролетарски поет. Това не е отразено ясно в изданието. В него липсват някои ненадминати творби на поета, като „През бурята“, „Йохан“, „Пролетно писмо“, „Въглекопач“, „Глад“... — почти всички печатани през 1921 г.

При по-внимателно преглеждане на сборника читателят се натъква на една негова особеност, покрай която не може да се мине равнодушно. Съставителите унищожават ред пасажки и даже отделни из-

рази и думи, които преценяват като политически неиздържани или погрешни. Тези „съкращения“, малки или големи, несъмнено нарушават целостта на творбата и са недопустими в литературно-издателската работа. От интересната сатирична сценка на Смирненски например „Държавният съд“ са изхвърлени думите на хористите и отговора на Стамболийски всичко 15 стиха, в които е прокарана идеята, че Земеделският съюз греши, като не нанася решителен удар на крупната буржоазия, че не може да бъде

„агнето със здрава кожа
и вълка да бъде сит!“

Подобни „съкращения“ в сборника има не малко (вж. „Изборни зигзаги“, „Ще си признаеш“, „Кой спечели изборите“ — всички от Смирненски — и други).

В „Материали по история на българската комунистическа партия“, в „История на България“, издание на БАН, е изяснена политиката на партията на тесните социалисти от онова време, посочени са нейните слаби страни и грешки. Тези грешки и недостатъци се отразяват в партийния печат изобщо и в частност в хумористичния орган на партията „Червен смях“. Това е правилно изтъкнато и от Ангел Тодоров в предговора към сборника. Грешките са отдавна отчетени и преодолени. Сатирата повече от всеки друг литературен жанр е свързана с конкретния исторически момент. Съставителите на сборника са имали всичката възможност да подберат от разнообразните и богати четири годишници на „Червен смях“ най-ценното в художествено отношение и най-издържаното от политическо гледище. А там, където има опасност дадена творба, правилна в основната си идейна насоченост, да смуги чрез отделни свои части читателя трябва да му се обясни нейното съдържание. Широка възможност в тази посока е използвана от съставителите.

От страниците на сп. „Червен смях“ с оръжието на хумора и сатирата, партията води непримирима, безкомпромисна борба срещу широките социалисти (общоделци) и тяхната политика. Много от изобличителните и силни моменти, насочени срещу общоделците също са изразени от съставителите на сборника. (Вж. например „Не трябва да се гледа“ от Д. Полинов, „Усетено земетресение“ от Хр. Ясенов (Парацелус), „Поща“ от Ас. Разцветников (Feу) и други.

При по-нататъшното преглеждане и сверяване на текстовете се натъкваме и на други факти от този род. От известната творба на Смирненски „Гергьовденски премежвания“, печатана многократно в Избраните съчинения на поета, са съкратени два пасажа — за радикалната партия

(Смирненски пише, че колкото се намалява числеността ѝ, толкова се увеличава озлоблението ѝ) и за „синодалните старци“, които „отишли да се мерят на кантарите при Софийската гара, тъй като обикновените децимали били недостатъчни“. Странно е защо съставителите са намерили за уместно да изхвърлят тези пасажи. Ще посочим за пример само още един случай. В хумористичната сценка „Народния заем“ Смирненски осмива между другото патриотарските настроения на Кирил Христов. Редакторите са се постарали да „спасят“ К. Христов и са зачеркнали съответните реплики.

При поместването на епиграми, епиграфи, афоризми съставителите също подбират едни, изоставят други. При този род произведения целостта на творбата не се накърнява и е допустим подборът, но и тук критерият, от който се ръководят редакторите, не всякога е убедителен. От епиграмите „По Ботйов“ например на Н. Ф. Гинев (Болшевик) са отпаднали три (4. Владика, 5. Общоделец и 8. Дружбащ). Епиграмата за владиката е издържана в Ботевски и Каравеловски дух. Читателят естествено си задава въпроса — какво ли би останало от сатирата на Каравелов и Ботев, ако по същия начин се издават техните съчинения.

При сверяването на текстовете се натъкваме и на друга сериозна слабост. Съставителите не са били наясно при означаване на унищожените от цензурата пасажи. Във фейлетона на Смирненски например „Писма до провинцията“ цензурата е зачеркнула 5 пасажа от различна големина. В сборника обаче белите цензурни полета не са означени. Само на две места е оставен по един празен ред, без да се посочва, че тези редове са съкратени от цензурата. (Вж. също „Гергьовденски премежвания“ и др.). Всяко посегателство на цензурата несъмнено се отразява върху целостта на творбата и отбелязването му е задължително. Съставителите на сборника е трябвало да се справят с досегашните издания на Избраните съчинения на Смирненски, където белите цензурни полета са прецизно означени.

★

Повечето от сътрудниците на „Червен смях“ печатат своите работи под най-различни псевдоними. Разкриването на псевдонимите, точното установяване на наследството на нашите писатели е съществена задача на литературната ни история. Издаването на сборника несъмнено подпомага разрешаването на тази задача — дава тласък за разкриването на ред псевдоними на талантиливи сътрудници на „Червен смях“. В това отношение съставителите са положили не малко усилия. Установени са ня-

кои неизвестни досега псевдоними на Хр. Ясенов, Кр. Кюлявков и други. Издирен е един от активните сътрудници на списанието — Асен Захариев (Ася Захарчик).

Съставителите обаче не са посочили, че псевдонимите Апис (стихотв. „Честита Нова година“), Кин („След промяната“), Преписал Цванцар („Намерено писмо“), Записал пролетарско чедо („Християнска помощ“), Фашисто Кватрочендо („Мусулдада“) принадлежат на Крум Кюлявков. Тези псевдоними са разкрити от самия автор. Кюлявков е разкрил и псевдонима „Народняк“ на Хр. Ясенов („Съобщение“), което също не е отбелязано.

Доста творби, поместени в сборника, са подписани с „Червен смях“. Някои от тях са посочени като произведения на Полянов, други не са разкрити. В първото тритомно издание на съчиненията на Смирненски редакторите Т. Измирлиев и Т. Боров погрешно отбелязват, че с този псевдоним пишат Смирненски, Д. Полянов и Кюлявков. Между непубликуваните в тритомника творби на Смирненски те сочат стихотворението „Стихониз“, което, както по-късно се установи, е от Д. Полянов. В сборника не е отбелязано, че Полянов е авторът на „Стихониз“. Изобщо може да се твърди, че почти всички творби, подписани с Червен смях, са от Д. Полянов и само няколко от Кюлявков. Досега не е установено авторството на Смирненски върху нито една от тях. На Полянов принадлежи и псевдонимът О. Сливнишки („Съвременна приказка“). Другаде Полянов се подписва с Онуфри Сливнишки.

Издаването на сборника „Червен смях“ допринася за разкриването на някои нови псевдоними. Установи се, че Вл. Бунтарски и Злокобие са на Ал. Добринов. Разкри се, че един от често срещаните псевдоними — Плебей, с който са подписани много талантлив художествени творби, е псевдоним на младия, малко известен сътрудник на „Червен смях“ Димитър Казанджиев, загинал по време на бомбардировките в София през 1944 година. Неговият брат Любен Казанджиев си спомня добре псевдонимите му, спомня си и конкретните поводи за възникването на някои от работите му. Димитър Казанджиев е автор и на „Диалози из Кюстендил“ с подпис Dim, също и на неподписаните работи „В казармата“, „Кой какво вижда в жената“, „Епитафии“, „Жестоката истината“, „По-скоро“ (по сведения на Л. Казанджиев).

На Смирненски вероятно принадлежи интересния фейлетон „Интервю с ген. Врангел“, подписан с псевдонима Репор-

тьор от Червената школа. Духовитите стихчета от фейлетона —

„На вагоне — директория,
под вагоне¹ — територия“

близките на Смирненски многократно са слушали от него. Съдържанието и стилът на творбата също са характерни за пролетарския поет.

Хубаво би било, разкривайки псевдонимите на някои от по-неизвестните сътрудници на списанието, редакторите да дадат и кратки сведения за тях.

*

Правилно съставителите са подредили в хронологически ред материалите, по времето на тяхното публикуване, а не по автори. Много интересно за читателя би било да се включат изцяло автентично няколко броя от „Червен смях“. На първата страница на брой 3 от 1919 г. има бяло поле. Цензурата в безсилна злоба и страх се е опитала да задуши пламенното революционно слово на Христо Ясенов. По сведения на Крум Кюлявков на това място е било поместено стихотворението на Ясенов „Петроград“. Особен интерес представлява брой 9 от същата година. Единствен екземпляр от него е запазен от Кр. Кюлявков. Цензурата унищожава голяма част от художествените материали, поместени в него, унищожава и последните седем строфи на стихотворението на Смирненски „Скитник Сандо пътува из Европа“. Брой 9 е така осакатен от цензурата, че редакцията издава нов брой, който основно се различава от първия. Запазеното нецензуриран брой, с който съставителите са разполагали, би трябвало да се помести изцяло в сборника.

Пояснителните бележки към сборника са написани нещо и общо взето са сполучливи. Отделни бележки се отличават със своята задълбоченост, като например бележката за Народния магазин (стихотв. „Ликвидация и реформи“) за Италианските ардити („Ардити“), за Генуезката конференция („Политическа седмица“) и други. Наред с качествените бележки коментарът страда от сериозни празноти и фактически грешки.

Слабост в техническото оформление на сборника е неумението на авторите да свържат повтарящите се имена или събития, които трябва да се пояснят. Често използван метод при такива издания са препратките от една творба към друга — метод тежък и неудобен за този тип сборници, в които едно и също име се среща на много места. За предпочитане в случая е да се изработи азбучен указател на имената,

¹ Би трябвало — под вагоном — навярно случайна грешка.

в който да се посочат всички страници, на които се среща дадено име и мястото, където то е пояснено. По този начин най-лесно и добре се осъществява връзката между текста и пояснителната бележка върху него. Съставителите не са си послуждали с тези методи. Те са принудени да повтарят обяснението на едно и също събитие или лице на няколко места или най-често се задоволяват с еднократното му пояснение, като коментарът върху другите творби, в които то се среща, остава непълен, недоизяснен.

В пояснителните бележки към сборника съществуват много празноти. Десетки имена и събития, за които се говори във фейлтоните и стихотворенията, не са споменати в бележките. В пиеската „Блокът“ от Асен Захариев се говори за Теодор, Андрея, Стоянчо, Костурко... в „Храбрите събленосци“ — за В. Нейков, Д. Казасов, К. Лулчев, С. Злъчкин и др., в „Писмо от Кюстендил“ от Дим. Казанджиев — Плебей — за Р. Алексиев, Клемансо, Габриел Данунцио и др. Този списък с имена, които се нуждаят от обясняване, а изобщо не са споменати в коментара, може многократно да се умножи. Наред с немалкото пропуски и празноти в бележките се забелязва и друга слабост — известна неравномерност в пояснителните текстове. Някои събития, едва споменати в творбата, се обясняват подробно, дават се в историческия им развой, а други се отминават без внимание.

Освен пропуските и повторенията в бележките към сборника „Червен смях“ могат да се посочат и някои фактически грешки и неточности. Авторите погрешно смятат, че в стихотворението „Култура“ от Христо Ясенев (Етиокъл) се осмива Сава Добрианов (Връбчо). Съвсем недву-

смислено в него се говори не за Връбчо, а за Васил Добринов, буржоазен литературен критик, редактор на в. „Слънце“, когато Смирненски също осмива в сатириите си „Критици в ливреи“ и „Най-здравото Великденско яйце“. Неточни са библиографските данни и в бележките за вестниците „Ден“ и „Българин“. Погрешно също така е отбелязано, че през 1921 година Ив. Длъгнеков е кмет на София, всъщност Длъгнеков става помощник кмет, а Крум Попов — кмет. Обективистично звучи лаконичната характеристика на С. Добрианов, в която не е посочена реакционната същност на неговата журналистическа дейност от това време.

В коментара на изданието има някои случаи на пропуски и грешки — вероятно плод на недоглеждане: датата на отпечатването на стихотворението „Ардити“ е 4 август, а не 4 юли; на няколко места в текста след известни имена или събития са поставени цифри, а в коментара цифрите не са изведени и липсват каквито и да било пояснения (вж. „Георгиевденски премервания“, „Намерено писмо“, „Сънят на д-р Данев“ и „Народния заем“).

Накрая ще отбележим и друга една слабост на някои бележки. Пояснявайки добре историческите събития, отразени в дадена творба, авторите не отчитат и не изясняват най-близкия конкретен повод за възникването ѝ (вж. стихотворенията на Смирненски „Когато атовете се ритат, магаретата теглят“ и „Мосулски петрол в Лозана“).

Въпреки допуснатите слабости сборникът „Червен смях“ е едно начало, което трябва да се похвали.

ЦВЕТА УНДЖИЕВА
НАДЕЖДА ИЗМИРЛИЕВА

КНИГОПИС

- Александрова, Лиляна. Има едно щастие. . . Роман. С., Бълг. писател, 1957. 373 с.
- Бонев, Петър. Най-тихо е след буря. Повест. С., Нар. младеж, 1957. 211 с.
- Босев, Асен. Речено сторено. Стихове за деца. С., Нар. култура, 1957. 100 с. с ил.
- Ботев, Богдан. Пролетно завръщане. Стихотворения. С., Бълг. писател, 1957. 83 с.
- Бояджиев, Димитър. Стихотворения. Предг. Борис Делчев. С., Бълг. писател, 1957. 119 с.
- Величков, Михаил. Катерина иде при нас. Пиеся в 6 карт. С., Бълг. писател, 1957. 188 с.
- Вълев, Матвей. Отвъд и отсам. Избрани разкази. С., Бълг. писател, 1957. 308 с.
- Вълков, Крум. Огън и жупел. Хумор и сатира. С., Нар. култура, 1957. 284 с. с ил.
- Давидков, Иван. Светлина от скреж. Лирика. С., Нар. младеж, 1957. 72 с.
- Данаилов, Тодор. Гръм от ясно небе. Хумористични разкази. С., Профиздат, 1957. 64 с. с ил.
- Даскалова, Лиана. Признание. Стихове. 1953—1957. С., Бълг. писател, 1957. 127 с.
- Димитров, Светослав. Харамите от Белоден. Роман. С., Бълг. писател, 1957. 314 с.
- Дублев, Димитър. Любов от прозорец. Стихотворения. С., Бълг. писател, 1957. 48 с. с ил.
- Зидаров, Камен. За честта на пагона. Драма в 4 д. С., Бълг. писател, 1957. 228 с.
- Зидаров, Николай. Сърце под червената връзка. Стихове и поемки за деца и юноши. С., Нар. култура, 1957. 90 с. с ил.
- Иванов, Вичо. Хора на изкуството. Писатели, художници, артисти. Очерци. С., Наука и изкуство, 1957. 236 с.
- Исаев, Младен. Стихотворения и поемки. С., Нар. култура, 1957. 307 с.
- Караангов, Петър. Следи по пътя. Лирика. С., Бълг. писател, 1957. 71 с.
- Караславов, Георги. Ленко. Повест. С., Нар. младеж, 1957. 268 с. с ил.
- Леви, Мони. Обръснатият еж. Басни. С., Бълг. писател, 1957. 64 с.
- Левчев, Любомир. Звездите са мои. Стихове. С., Нар. младеж, 1957. 79 с.
- Лолов, Любен. Смъртта на Кошута. Разкази. С., Бълг. писател, 1957. 120 с.
- Манов, Емил. Недостовирен случай. Повест. С., Бълг. писател, 1957. 204 с.
- Манов Емил. Огънчето. Разкази и новели. С., Нар. младеж, 1957, 200 с.
- Матеев, Пантелей. Избрани стихотворения. С., Бълг. писател, 1957. 216 с.
- Найденова - Стоилова, Ганка. П. К. Яворов. Ист. литер. изследване. ч. I. С., Наука и изкуство, 1957. 496 с.
- Пенев, Крум. Скитници на път. Стихотворения. С., Бълг. писател, 1957. 208 с.
- Русалиев, Владимир. Стихотворения и поемки. С., Бълг. писател, 1957. 176 с.
- Русев, Пеню. История на българската литература от Смирненски до наши дни. Лекции. С., Наука и изкуство, 1957. 320 с.
- Северняк, Серафим. Десет разказа. С., Бълг. писател, 1957. 162 с. с ил.
- Спасов, Павел. В началото на века. Роман. С., Бълг. писател, 1957. 560 с.
- Стефанова, Невена. Стихове. С., Бълг. писател, 1957. 87 с. с ил.

Редакционен комитет

ПАНТЕЛЕЙ ЗАРЕВ — главен редактор

АТАНАС НАТЕВ, БОРИС ДЕЛЧЕВ, ГЕОРГИ ДИМОВ, ГЕОРГИ ЦАНЕВ, ЕМИЛ ГЕОРГИЕВ,
ЛЮДМИЛ СТОЯНОВ, ПЕТЪР ДИНКОВ, СТОЯН КАРОЛЕВ, ТОДОР ПАВЛОВ

Редактор-секретар — Христо Йорданов